Tallinna JUHT

A 10251

ÜAÜKN TURISMI-EKSKURSIOONIVALITSUS EESTI NSV-S

TALLINNA JUHT

328

ОБЯЗАТЕЛЬНЫЙ ЭКЗЕМПЛЯР

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1950

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
7600

Saateks

Kultuurilis-kasvatusliku töö mitmesuguste vormide hulgas omab erilist tähtsust näitlik õppemeetod ekskursioonide ja õppematkade näol.

Ekskursioonid ja õppematkad võimaldavad meil tutvuda kohapeal kõige vajalikuga õppe- ja tööprotsessis ning annavad õige ja igakülgse ülevaate vaadeldavast objektist, kohast, tegevusest ja tingimustest. Ekskursioonid tutvustavad meid meie kodumaa loodus- ja maapõuevaradega, tööstuse, teaduse ja tehnika saavutustega kohapeal. Tutvumisel tegelikkuses kõigega vahetame kogemusi, saame uusi õpiseid, mis aitavad kõrvaldada esinevaid vigu ja annavad uut — edasiviivat töös ja õpinguis.

Tihedas läbikäimises loodud sõprussidemed seovad meid omakorda veel tugevamalt ühiseks pereks suures ülesehitavas töös.

Ekskursioonid meie kodumaa ajalooga tutvumiseks kohtadesse, mis on seotud töötajate revolutsioonilise võitluse ajalooga, rajoonidesse, kus kodusõja ja Suure Isamaasõja päevil peeti kangelaslikku võitlust oma olemasolu eest, tõstavad esile uue nõukogude ühiskonna inimese kangelaskuju, kellele ei ole midagi võimatut, kes oskab võita kõik takistused, oskab töötada, võidelda, ja kes vajaduse korral on valmis andma ka enda elu selleks, et kaitsta kättevõidetud tõelist vabadust ja eluõigust, et luua endale uut paremat tulevikku — kommunismi.

Sajad tuhanded töötajad kogu Nõukogude Liidus viibivad iga aasta ekskursioonidel. Nõukogude korra kehtestamisega avanes ka eesti töötajaile esmakordselt võimalus ekskursioonide ja õppematkade massiliseks korraldamiseks. Varematel aegadel matkas vaid rikas ärimees, tööstur, spekulant ja igasugune muidusööja, mitte aga tööline, kellel selleks puudusid kõik võimalused. 1948. a. jooksul teenindas ÜAÜKN Turismi-Ekskursioonivalitsus Eesti NSV-s üle 11 000 inimest, kes viibisid ekskursioonidel ja õppematkadel kodumaal ja teistes vennasvabariikides, eriti aga lõunas, päikesepaistelises Gruusias, Kaukaasias, Musta mere rannikul, Krimmis ja teistes looduslikult kaunites kohtades. Tutvuti kohaliku elu, tööstuse, põllumajanduse ja teaduse saavutustega, ammutati uusi kogemusi, loodi uusi sõprussidemeid ja puhati paremates kuurortides.

Ekskursioonidel ja õppematkadel on suureks abiks vastav kirjandus, mille abil on võimalik juba varem tutvuda kohaga, kuhu soovitakse ekskursiooni korraldada selleks, et arvestades oma kasutuses oleva ajaga valida endale soovitavad kohad ekskursiooniks.

Käesoleva raamatu ülesandeks on anda lühike ülevaade Tallinnast tema minevikus ja Tallinnast kui uuest, nõukogulikuks suurlinnaks kujunevast Eesti NSV pealinnast. Täiendav informatsiooniline ja teadete osa on abiks liikumisel ja orienteerumisel linnas.

Tallinn — vana eesti kalevite kants — oli sajandite vältel saksa, taani ja teiste võõraste, eesti rahva orjastajate, hiljem aga nende käsilaste — eesti kodanluse võimu keskuseks. Kõik need röövikud püüdsid varjata tulevaste põlvede ees oma ülekohut eesti rahva vastu. Võltsides ajalugu näitasid nad seda nii, kuis see oli antud momendil neile kasulik. Oma võltsinguis püüti näidata meie peamisi orjastajaid — saksa penirüütleid ja igasuguseid nende järglasi — kui eesti rahva sõpru, „läänekultuuri" toojaid, mis olevat vabastanud meid „paganusest". Igasuguse valega püüti sisendada viha „ida" vastu, eriti aga eestlaste põlise sõbra, abistaja ja liitlase, suure vene rahva vastu. Eriti jultunult püüdsid eesti ajalugu võltsida eestlastest fašistide käsilased. Fašistliku saksa okupatsiooni aegne „ajaloolane" B. Meret läks isegi nii kaugele, et julges ühes oma 1942. a. peetud kõnes väita ja olematuks teha 700-aastast eestlaste orjapõlve, mainides seda kui eestlastele

„kasulikku“ saksa „tööteenistust,“ mida nüüd jatkavat „Suur-Saksamaa“. Ka eitas ta eestlaste suurt ülestõusu 1343. a. — Jüriööd, mida ei olevat üldse olnud. Selline võltsing viidi läbi kindla kava kohaselt, mille oli koostanud endine balti parun Taube ja mis oli tuntud lühidalt „Sihtjoonte“ nime all.

„Tallinna juhi“ lühike ajalooline osa näitab eestlaste tõelist rasket ja inimõigusetut elu saksa, taani ja teiste „läänekultuuri“ toojate orjuses, kinnitab aga ühtlasi ajalooliste faktidega eestlaste pidevat võitlust oma orjastajate vastu ja suure vene rahva abi selles võitluses. Ühtlasi näeme samal ajal orjastajate endi vahel toimuvat pidevat võitlust eestlaste orjastamise õiguse eest ja selle tagajärjel tekkinud laastavatest sõdadest tingitud nälga, viletsust ja hävingut, mis veelgi enam raskendas niigi juba rasket orjaelu.

Eestlaste vabadustungi ei suuda aga surmata ükski neist röövikuist, kes teda on rõhunud ja orjastanud.

Koos tööstuse arenguga linnades, eriti aga Tallinnas, kerkib esile uus peamine ja kõige revolutsioonilisem jõud — proletariaat —, kes asub kohe juba oma tekkimise algul võitlusse kapitalismiga ja kes EK(b)P juhtimisel, liidus talurahvaga viib võidukale lõpule sajandeid kestnud võitluse oma orjastajate vastu, asub ise oma elu juhtimisele ja loomisele. Oma vana ajaloolise sõbra — suure vene rahva abiga ja koostöös kõigi teiste Nõukogudemaa rahvastega sammub eesti rahvas bolševike partei ja Suure Stalini juhtimisel kindlalt vastu kommunismile.

Hoolimata rasketest sõjahaavadest areneb meie elu igal alal ajaloos seni nägematu kiirusega. Kunagi varem ei ole ehitatud Tallinna kindla plaani ja elanikkonna kõiki nõudeid rahuldava kava kohaselt. Nüüd on tallinlastel esmakordselt võimalus otstarbeka ja igati läbimõeldud rekonstrueerimise ja taastamise plaani kohaselt ehitada oma kodulinn tõeliselt kauniks ja kõiki elulisi nõudeid rahuldavaks nõukogulikuks suurlinnaks. Selle grandioosse plaani täitmisele ja elluviimisele on ühiselt asunud kogu Tallinna töötajad.

Käesolevas raamatus ei ole võimalik anda täielikku ja igakülgset ülevaadet Tallinnast. Takistuseks selles ei ole mitte ainult käesoleva raamatu vägagi piiratud ruum, vaid asjaolu, et meie kiiretempoline elu jõuab ette igast trükitud kirjeldusest, mistõttu alles eilsed andmed osutuvad juba täna vananenuks.

Täpse ja põhjaliku ülevaate Tallinna tööstuste-asutiste tööst ja tegevusest, linna vaatamisväärsustest ja üldse elust linnas annavad ÜAÜKN Turismi-Ekskursioonivalitsuse Eesti NSV-s poolt korraldatavad ekskursioonid Tallinna linnas ja linna lähistel, vastavalt soovidele ja ajale.

Välja andes käesolevat raamatut palume organisatsioone, käitisi, asutisi ja kõiki, kes soovivad meile meie töös kaasa aidata, saata meile oma arvamusi ja parandusettepanekuid käesoleva raamatu kohta aadressil ÜAÜKN Turismi-Ekskursioonivalitsus, Tallinn — Rahukohtu 2—8, tel. 424—11.

Oleme tänulikud kõigile, kes aitavad meid järgmise sellesisulise väljaande juures vältida võimalikke puudusi ja vigu.

Loodame, et ka teiste Eesti NSV linnade vastavad kultuurhariduslikud asutised, eeskätt aga Kehakultuuri- ja Spordikomitee juurde loodud turismisektsioonid, asuvad samasisuliste raamatute väljaandmisele.

ÜAÜKN Turismi-Ekskursioonivalitsus
Eesti NSV-s

Pikk Hermann.

R. KENKMAA
A. KARISTO

LÜHIÜLEVAADE TALLINNA AJALOOST

I. LINNA TEKKIMINE.

Vanimad arheoloogide poolt seni avastatud jäljed ürginimeste-kalurite ja küttide peatuspaigast Tallinna läheduses pärinevad juba ürgkogukondliku korra ajastust, nimelt umbes 4000 aastat tagasi ehk ümmarguselt 2000 aastat enne meie ajaarvamise (e. m. a.) algust. Koha tihedam asustamine algas esimese aastatuhande keskpaiku e. m. a., kuid mitte praeguse Toompea, vana all-linna ega ka Tõnismäe territooriumil. Neid kõrgemaid, kuivemaid kohti ümbritses tol ajal veel kõikjalt kas lausa vesi või madal, raskestiläbitav soine maastik.

Vanimad põllupidamisest, karjandusest ja kalastusest elatuvad paiksad asukad valisid endile elukohad praegusest linnakeskusest umbes 10 km ida pool, nüüdse Pirita jõe mõlemal kaldal. Seal leidus harimiskõlblikku põllumaad ja sinna tekkisid ka vanimad külad Tallinna ümbruskonnas. Sinnasamasse, praeguse I r u silla ligidale, igivana kaugmaantee äärde rajati 500 a. paiku pärast meie ajaarvamist ka koha kindlustatud keskus — vanim muinaslinnus, Tallinna kaugeim eelkäija. Iru linnus ehitati looduslikult hästi kaitstud platoole jõekäärus. Nagu näitavad arheoloogilised kaevamised, on linnus mitu korda tules hävinenud, kuid uuesti üles ehitatud ja alles 1000. a. ümber lõplikult maha jäetud, sest vahepeal oli olukord, nii sisekui ka majandusoludes, samuti suhetes naabritega, väga tunduvalt muutunud. Muutusi põhjustasid tootmisjõudude üldine kasv, rahvaarvu suurenemine, asustuse tihenemine ning laienemine, klassidesse eristumise algus ja eestlaste aktiivsuse tõus Läänemerel, kõige enam aga üleminek territoriaalkogukondlikule korrale, mille tõttu endised sugukondlikul alusel rajatud linnused ei vastanud enam uutele ühiskondlikele suhetele.

Uus sõjaline, administratiivne, majanduslik (tööndus-kaubanduslik) ja arvatavasti ka kultuslik keskus tekkis Tallinna praeguse vanalinna kohale, eelkõige T o o m p e a l e, mis oma kõrge asendi tõttu juba looduslikult oli palju paremini kaitstud kui Iru linnus. Ta oli eelmisest palju ruumikam, asetses mere ning sadama otseses läheduses ja oli peamiselt geoloogilise nähtuse — maakerke — tulemusena saanud viimaks maanteede kaudu tiheda ühenduse nii lähema ümbruse kui ka kaugema tagamaaga.

Siia 1000. a. paiku (p. m. a.) üle toodud linnuse nime mainib ainult üks vanem kirjalik algallik — Läti Henriku kroonika (XXIII, 2 ja XXVII, 3) aastail 1219 ja 1223 kujul: „L y n d a n i s e.“ Samuti vene põliinad tunnevad linna nimega „Ledenets“, „Ledjän“ ja „Lidenes“, mis asus „Viru“ (Virjänskoje, Verjäiskoje) mere kaldal. Nime eesti keeles tarvitatava kuju „Lindanisa“ on andnud F. R. Kreutzwald eeposes „Kalevipoeg“ (XVII 25—28), öeldes:

„Linn peab Lindanisaks
Memme mälestuseks jääma,
Sest eks koht ei toida lapsi
Rohkesti kui ema rinda.“

Kahjuks ei paku aga ehtne rahvatraditsioon nime säärasele rahvaetümoloogilisele tõlgendusele alust. Rahvapärimus räägib lihtsalt „Kalevi naisest", kes oma mehe hauakünkana püstitas Tallinna Toompea ja nuttis Ülemiste järve, kuid naise nime ta ei maini. See on talle antud eeposes muinaslinnuse nime järgi. Kõige tõenäosemalt on kõnealune linnuse nimi siiski eesti, mitte skandinaavia algupära, olles tuletatud või vööraste poolt moonutatud puhteesti sõnast „linn", mis vanemal ajal esines ka kujul „lind" ja „litna".

Vanimaks Tallinna Toompea muinaslinnuse ja selle jalamile tekkinud all-linna ühiseks nimeks tuleb pidada seda, mis esineb vene kroonikais juba 1223. a. peale kujul „Kolõvan", ja mis jäi vene keeles tarvitusele kuni XVIII sajandini. See nimi on kahtlemata ühenduses eesti müütilise rahvussangari ning hiidvägilase Kaleviga. Peavad ju rahvapärimused Tallinna Toompead tema kalmuks ja teda mainitakse paralleelselt Kalevipojaga, Kreutzwaldi koostatud samanimelise eesti rahvaeepose peakangelasega. Kohanime väga kõrgele vanusele vihjab juba araabia geograafi al Idrisi teos XII

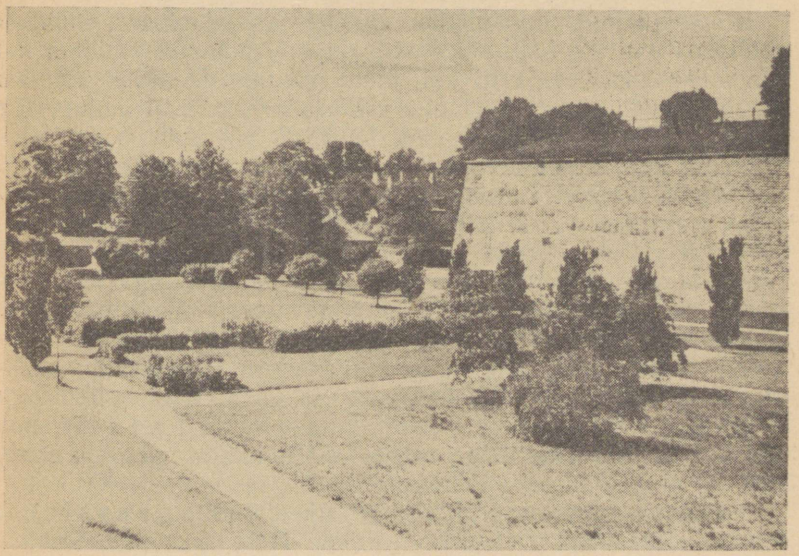

Vaade endisele Rootsi bastionile ja selle esisele pargile.

sajandi keskelt. Selles mainitakse Eestimaa (Estlanda) teiste kohtade hulgas „väikest linna, õigemini suurt kindlust", mis on asustatud põlluharijaist, kellel on arvukad karjad. Linnkindluse nime võimaldavad araabiakeelse kirja iseärasused lugeda mitmeti, kuid kõige loomulikumana tundub meile siiski variant „Qoluwany", mis on nii lähedane Tallinna vanimale vene allikaist tuntud nimele.

Peaaegu üheaegselt Toompea muinaslinnusega, sellest võib-olla ainult vähe hiljem, pidi oma esialgsel kujul tekkima ka Tallinna all-linn. Viimast tuleb rea kaalutluste põhjal pidada mitme sajandi võrra vanemaks kui seda võiks arvata vanimate meieni säilinud kirjalikkude allikate põhjal, mis on pärit alles XIII sajandi algupoolest. All-linna vanimaks tuumikalaks kujunes arvatavasti Oleviste kiriku ümbrus. Sinna, oma rahvuspühaku nime kandva kabeli, pärastpoole kirikuks laiendatud ehitise ümber koondusid omaaegse tava kohaselt skandinaavia kaupmehed ja neile tõenäoliselt juba õige varakult järgnenud käsitöölised. Sealsamas läheduses asus ka Tallinna kõige vanem vene kirik, mis oli nagu Visbys ja Sigtunaski vene kaupmeestele koondumis- ning laokohaks.

Peaaegu kõik kodanlikud uurijad ja ajaloolased, niihästi eestlased kui ka balti sakslased, on seni pidanud Tallinna kui ajaloolise keskuse, eriti kui linna asutamise ajaks esimesi aastakümneid pärast Lindanise muinaslinnuse ühist vallutamist taani ja saksa anastajate poolt 1219. a. Tõeliselt oli see ajavahemik aga ainult perioodiks, millal juba ammu tekkinud ja võrdlemisi kaugele arenenud linlik keskus täielikumalt kui enne kerkis kirjutatud allikaile põhjeneva ajaloo areenile. Siis, pärast äärmiselt visa ja julma verist võitlust, asusid võõrad röövvallutajad alistuma sunnitud eestlaste tööjõuga nii hävinud Toompea linnuse kui ka all-linna uuesti ülesehitamisele. Tallinn oli juba enne seda kujunenud eestlaste asustusala kõige tähtsamaks ning kõige tugevamini kindlustatud keskpunktiks. Selle lõpliku vallutamise ja enda käes hoidmisega saksa agressorid ei tulnud toime ilma abita Taanilt, mis siis kuulus Euroopa kõige vägevamate riikide hulka ja seisis just tol momendil oma võimsuse tipul.

Sakslaste kurikuulsa „ittatungi" ajendatud agressioon teostus teatavasti ristiretkede näol. Neid sooritati Rooma paavsti ja katoliku kiriku igakülgsel toetusel ning õnnistusel „vaeste paganate" vastu nende ristiusustamise ning hingede

päästmise ettekäändel. Tegelikult aga toimusid ristiretked uute maade anastamiseks ja nende elanike armutult paljaksröövimiseks ning orjastamiseks kõige julmema feodaalse ekspluateerimise otstarbel. Säärase agressiooni üks eri haru lähtus praeguselt Loode-Saksamaalt Lüübeki linna ja Ojamaa saare kaudu üle Läänemere, ja suundus Väina jõe suudmesse. Loonud seal Riia näol kindla sõjalise tugipunkti ja tugeva ajakohase sõjalise organisatsiooni — Mõõgavendade ordu näol, pöördusid ristisõitjad, penirüütlid, üha kaugemale põhja. Nende lõppsihiks oli siit pärast Baltikumi kui platsdarmi vallutamist jätkata edasitungi Venemaale. XIII sajandi teise aastakümne lõpuks olid saksa agressorid oma vallutuskäigus välja jõudnud Põhja-Eesti tuumikalani, kus asus Eesti ala kõige tähtsam keskus — Lindanise linnus — ühes parima sadama ja sinna juurde tekkinud linliku asulaga.

Et eestlased oma maa kaitsmisel läänest tulnud orjastajate vastu üha tihedamaks koostööks liitusid oma idanaabrite venelastega, siis ei jäänud sakslastel, kes end üksi nõrgana tundsid, teist reaalsemat valikut, kui pöörduda viimaks abipalvega Taani kuninga Valdemar II poole. 1219. a. kevadsuvel maabuski Taani kuningas suure laevastikuga Tallinna lahes, kohtamata esiotsa mingit vastupanu kohaliku maakonna Rävälä (võõrkeelseis allikais „Revele", „Rewelia" jne.) elanike poolt. Kas mõne varem siia sooritatud hävitusretke tagajärjel, millest meieni pole säilinud teateid, või sõjakavalusena aja võitmise otstarbel maleva kogumiseks, või mõnel muul põhjusel oli linnus eestlaste poolt maha jäetud ja seisis tõenäoliselt osalt isegi varemeis. Eriti all-linn näis olevat ajutiseks hävinud. Taanlased hõivasid võitluseta Lindanise ja asusid kohe selle osalisele lammutamisele, uuestikindlustamisele ja ümberehitamisele oma nõuete kohaselt. Kahtlemata ehitasid nad linnusesse ka esimese kiriku, mis hiljem tõenäoliselt muudeti toomkirikuks, mille järgi kindlus saigi nimetuse Toompea.

Otsustav lahing Tallinna pärast räväläste ja nendele appi rutanud lõunanaabrite harjulaste ning teiselt poolt taanlaste kui ka nendega kaasas olnud vasallide ja nende mitmest rahvusest sõdurite vahel puhkes all-linna kohal alles kolmanda päeva (ühe hilisema teate järgi 15. juuni) õhtul, kui eestlased korraga viiest kohast taanlaste laagrile kallale tungisid ja nad ootamata rünnakuga suurte kaotustega põgenema lõid. Ainult asjaolu, et eraldi laagris olnud vasall tuli oma sõ-

Toomkirik Toompeal

duritega Taani kuningale lahingu kõige kriitilisemal momendil appi, päästis olukorra ja tõi talle viimaks võidu eestlaste üle. See tulemus võimaldas Taani võimul siin kanda kinnitada ja asuda lähimate maakondade — Rävälä ja Harju — lõplikule alistamisele.

Alles väga visa ja raske edasise võitluse järel õnnestus see, kusjuures kõige olulisemat osa etendas taanlaste tugev linnus Toompeal. Eestlased hakkasid seda võõrvõimu tugipunkti nimetama „Taani linnaks", millest, nagu on keeleteadlaste ühine arvamine, kujunes pikapeale kohale uus eestikeelne nimi „Tallinn". Sakslased, taanlased ja teised läänepoolsed naabrid seevastu eelistasid ka keskust nimetada Rävälä maakonna järgi, mis ümbritses seda kuni XIII. s. ja siis võõraste poolt liideti Harju maakonnaga. Nimi „Reval" või „Revel" pääses viimaks ametlikult maksvusele kõigis keeltes, peale eesti keele.

Küll püüdsid eestlased esiotsa eriti saarlaste õhutusel ja eestvõttel korduvalt vallutada taanlaste linnust Toompeal, kuid asjata. Nii piirasid nad teda 1221. a. aprillis 2 nädalat ja püüdsid linnuse puuosi põlema süüdata. 1223. a. toimus koguni 2 piiramist: veebruaris kõigi Põhja-Eesti maakondade ja saarlaste ühise üritusena ja septembris 4 nädalat koos oma liitlastega, suure vene sõjaväega kõigi kaasaegse piiramistehnika nõuete kohaselt. Linnuse päästis, nagu varemgi, tema asend kõrgel, ümbrust valitseval, järskude nõlvadega paelava neemel ja tema tugev kindlustus. Isegi eestlaste igivana sõprus venelastega ja nende ligi paarikümneaastane omavaheline liit (alates 1217. a.) ei suutnud võõraid anastajaid Läänemere idakaldalt enam välja tõrjuda, kuigi venelased veel 1234. a. sooritasid sõjaretke sakslaste vastu Ida-Eestis. Et venelaste abil ei olnud püsivamaid tulemusi, oli tingitud nende nõrgenemisest feodaalse killustumise ja leedulaste kui ka tatarlaste kallaletungide tagajärjel, mis killustas nende jõud ja kiskus tähelepanu mujale.

II. FEODALISMI AJASTU.

(XIII s. — umbes XIX s. keskpaigani).

Eesti ala vallutamisega ja jagamisega omavahel saksa ja taani anastajate poolt pääses meilgi otsustavalt maksvusele siin juba varem tärganud feodaalne tootmisviis ja maa ajaloos algas uus epohh — pikk feodalismi ajastu. See kestis üle kuue sajandi ja jagunes, nagu alamal näeme, omakorda 4 ajajärku, millede vaatlusele siirdume.

1. Feodaalse killustumuse ajajärk.

(1219. — 1558. a.)

Selle ajajärgu algust ja lõppu Tallinna ajaloos on kõige õigem ja praktilisem märkida ülaltoodud aastatega. Oma ligi kolme ja poole sajandi pikkuse kestusega oli see Tallinna kirjalike allikate najal koostatud ajaloos üldse kõige pikem ajajärk. Selle ajajärgu keskpaika — XIV s. lõpule ja XV s. algupoolele — langes Saksa Hansa liidu õitseng. Tähtsa ning küllaltki võimsa hansalinnana sai sellest oma osa ka Tallinn. Ta astus juba XIII s. keskpaiku tihedasse ühendusse pärastise Hansa liidu tuntuima keskuse ning peaga — Lüübekiga — ja

Läbikäik vanast all-linna kindlustusmüürist Kloostri tänaval.

ühines hiljemalt 1285. a. selle linnaderühma tuumikuga, mille ümber pärastpoole koondus Hansa linnade liit. Tallinna Hansa liitu kuulumise perioodi on seni linna ajaloos sageli ühekülgselt nimetatud tema „Hansa ajaks".

Nüüd peatume siin mõnevõrra üksikasjalisemalt kõige olulisematel poliitilistel sündmustel ja teistel momentidel pärast taani võimu kindlustumist Tallinna Toompeal 1219. a. Nagu eespool juba nägime, ei suutnud eestlased korduvatest väga visadest ja tõsistest katsetest hoolimata enam vabastada oma maa kõige tähtsamat ja tugevasti kindlustatud keskust läänest tulnud röövvallutajate käest. Siiski ei jäänud taani võim esimesel korral siia kuigi kauaks püsima. Igasuguse toetuse puudusel oma kodumaalt, samuti siinsete võõrvallutajate ja võõrvõimude omavaheliste võitluste ning tülide tagajärjel sattus Taani linnus Tallinna Toompeal juba 1227. a. lühikese piiramise järel koos Põhja-Eesti maakondadega Mõõgavendade ordu valdusse. Taani kuningas, kes oli ühe oma võimsa vasalli poolt Põhja-Saksas vangistatud ja siis vabastamise järel sakslaste käest sõjaliselt otsustavalt lüüa saanud, ei suutnud oma kolooniale kauges Eestis enam osutada mingit abi.

Alanud orduvõimu esimene lühiperiood kes-

tis kõigest 11 aastat, kuid seda võib Tallinna arenguloos siiski märkida. Seda aega kasutas Eestis sõjaliselt ja majanduslikult Taani riigivõimust palju tugevam ordu oma uue tugipunkti mitmekülgseks kindlustamiseks ja laiendamiseks. Kõigepealt ehitas ta endale juba 1229. aastaks Toompea paeplatoo edelanurgale kivist uue tugeva, nn. „Väikese linnuse", mis oli kaitstud müüride, tornide ja sügavate kraavidega. See oli riigivõimu asukohana tänini kasutatava Toompea lossi vanim eelkäija. Endise Lindanise, pärastise Taani linnuse, Toompea põhjaosas loovutas ordu nn. „Suure linnusena" elukohaks vasallidele ehk läänimeestele. Viimastest, mitte ordurüütlitest, kujunes pikkamööda Harju-Viru rüütelkond ning saksa aadel. Feodaalsete kurnajatena ilmus siia läänest, peamiselt Loode-Saksast, üha suuremal hulgal igasuguseid avantüriste ja laostunud kõrgemate kihtide põhjaläinud elemente, et siin eesti talupoegade kõige julmema ekspluateerimise teel ruttu ja kergel käel rikastuda. Kuid nad ei julgenud esiotsa veel maale, tooreima vägivallaga alistatud eestlaste hulka elama asuda, vaid jäid ülestõusude kartusel mõneks ajaks pidevalt Toompeale. Niiviisi kujunes Tallinna Toompea juba tollal peale riigi- ja kirikuvõimu kohalike kõrgeimate esindajate eriti aadli asupaigaks. Selleks jäi ta põhiliselt kuni kodanliku võimu kukutamiseni 1940. a.

Ka hävinud all-linna hakati ordu võimu ajal uuesti hoogsalt üles ehitama. Et suurendada oma pooldajate hulka ja kindlustada oma võimu, selleks kutsus ordu 1230. a. mitmesuguste soodustuste lubamisega Ojamaalt Tallinna hulgaliselt kaupmehi. Nende koguarv olevat ulatunud (nähtavasti liialdatud teate järgi) 200-ni. Ruumipuudusel Toompeal olid kaupmehed tahes või tahtmata sunnitud endile elukohad valima all-linna, tõenäoliselt pärastise Lühijala lähedusse Niguliste kiriku ümbrusse, nüüdsesse Rüütli ja Rataskaevu tänavasse. Üheaegselt kaupmeestega, neist arvatavasti mõnevõrra varemgi, asusid rahu saabudes Tallinna all-linna elama ka käsitöölised. Nad moodustasid keskaegseis Lääne-Euroopa kui ka samaaegseis idapoolseis linnades elanikkonna põhimassi. Teisiti ei saanud see olla Tallinnaski. Igatahes 1233. a. mainitakse juba ka all-linlasi, kes kannatasid üldise rüüstamise all. See järgnes orduvendade poolt Toompeal kiriku juures paavstimeelsete vasallide kallal toime pandud kohutavale veresaunale. All-linna laienemise poolt juba tol ajal räägib veel pidalitõbiste eraldus-

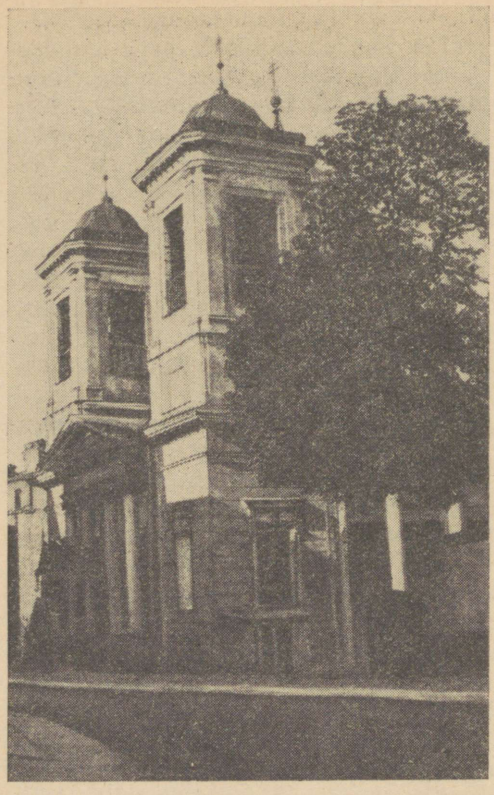

Nikolai kirik
Vene tänaval.

maja (leprosooriumi), pärastise Jaani vanadekodu, asutamine praegusele Tartu maanteele hiljemalt 1237. a.

Ületanud ajutised kodused raskused ja seesmise nõrkuse, nõudis taas tugevnenud Taani kuningas oma endise valduse ennistamist Põhja-Eestis. Venemaa katoliseerimise ning sinna suunatud agressiooni jätkamise sihti alaliselt silmas pidava paavsti mõjuval toetusel see 1238. a. nn. Stensby lepingu alusel viimaks teostuski. Taani sai uuesti Tallinna, Harju- ja Virumaa üle valitsejaks. Tema võim kestis siin sedapuhku veidi üle 100 aasta, nimelt kuni 1346. aastani, et siis teistkordselt asenduda ordu valitsusega, mis kestis 215 aastat, s. t. kuni 1561. aastani.

Kuna nüüd poliitiline kuuluvus stabiliseerus pikemaks ajaks,

on kõige otstarbekohasem asuda linna sisekorralduse ja kasvu jälgimisele. Seejuures on kõige loomulikum ja põhjendatum vaadelda ning käsitella Tallinna minevikku alati lahutamatus seoses kogu Eesti ajalooga. Ja siin avab meile praegukäsiteldava ajajärgu põhiolu ja omapära kõige paremini just maa killustumus feodaalide vahel, mis oluliselt mõjutas ka linnade arengut ja vähemas mastaabis kajastus neis enesteski. Nii oli Tallinn väga pika aja jooksul killustatud olekus, osalt kohe algusest peale, kõige suuremal määral ning ilmekamalt aga feodaalse killustumuse ajajärgul. Igandite näol jätkus killustumus veel hiljemgi, nimelt administratiivselt kuni linnaseaduse kehtima panemiseni a. 1877., juriidiliselt kuni kohtureformini 1889. a. ja mõningate pärandusõiguse sätete suhtes koguni kuni kodanliku korra lõpuni 1940. a. Kõigepealt oli Tallinna territoorium mitte ainult oma eri osade asendilt, vaid ka halduslikult ja õiguslikult jagatud kahte üksteisest teravalt, isegi tugeva vahemüüri, tornide ja väravatega eraldatud alasse: Toompea ja all-linn. Neil kummalgi tekkisid hiljemalt XIV s. oma eeslinnad, agulid ehk, nagu Tallinna eestlased vanasti ütlesid, „alevid", ja viimastest veelgi kaugemale väljapoole ulatus linna saras, s. t. piirkond, mis oli Toompea ja all-linna elanike ühiskasutuses. Sarase piirideks olid: idas Pirita jõgi, lõunas Ülemiste järv, läänes Mustamäe nukk Nõmmel ja Harku mõisa maa-ala, hiljem Harku järv, ja põhjas meri. Ka Naissaar, Aegna ja Paljassaar kuulusid kuni XVII s. lõpuni Tallinna linna sarasesse, „redutseeriti" (s. t. tagastati) siis riigile. Toompea piirkond, nagu juba tähendatud, kujunes riigivõimu kohaliku kõrgema esindaja, aadli ja nende teenistuses seisvate isikute asupaigaks ja allus nn. maaõigusele, kuna all-linnas kehtis Lüübeki linnaõigus, ja sinna koondusid käsitöölised, kaupmehed ja linna rohkearvuline nn. lihtrahvas.

Kuigi kaubandus ainuüksi polnud Tallinna tekkimise peapõhjuseks ja kaupmehed pole kunagi moodustanud tema elanikkonna kõige arvukamat osa, vaid siin vaadeldaval ajajärgul kuulus enamus kindlasti käsitöölistele koos väga mitmet liiki õppimata lihttööliste ja muu kehvema rahvaga, omas kaubandus linna ajaloos siiski väga suurt tähtsust, sest see andis kaudselt elatust ka paljudele teistel aladel tegutsevatele linlastele. Osalt kuni kaugliiklusteede põhjaliku ümberpaiknemiseni XVI s. omas Tallinn kaubanduslikult haruldaselt soodsat asendit tormide eest kaitstud sügava meresadama vahetus lähedu-

ses ja vanemal ajal piki Soome lahe lõunarannikut kulgenud väga elava kaubaliiklusega suure veetee ääres, mis (IX—XII s.) oli viinud „varjäägide juurest", s. o. Skandinaaviast „kreeklasteni" („из варяг в греки"), s. t. suuri jõgesid mööda läbi kogu Loode- ja Lõuna-Venemaa ning lõpuks läbi Musta mere Konstantinoopolini (Bütsantsini), Euroopa tolleaegse kõige tähtsama kaubandustsentrumini. Hiljem katkes ühendus Lõuna-Venega ja Bütsantsiga poliitilistel põhjustel, kuid Lääne-Euroopaga see sellevastu pikenes kuni Lissabonini Portugalis.

Tänu oma väga heale geograafilisele asendile ja endise peakonkurendi Visby kõrvalejäämisele viimase vallutamise ning paljaksröövimise tagajärjel Taani kuninga poolt a. 1361, muutus Tallinn varsti koos Tartuga Hansa kõige tähtsamaks kaubakontori käsutajaks ja korraldajaks kaubavahetuses N o v g o r o d i g a. Juba veidi varem oli Tallinn kujunenud mööndumatuks laokohaks Põhja- ja Loode-Venest Lääne-Euroopasse ja vastassuunas kulgevale t r a n s i i t k a u b a n d u s e l e. Tallinna kaudu viidi suurte kogustena idast läände kalleid karusnahku, vaha, kalu, kala- ja loomarasva, soolatud kui ka pargitud loomanahku, hiljem ka lina ja kanepit. Neile lisandusid Eesti omad eksportkaubad: teravili (rukis, kaer ja oder), Narva angerjad, tuura- ja lõhekalad, Tartu havid, kaabliseie, hülgerasv, ehitus- ja hauakivid, Vigala lina jne. Läänest imporditi Tallinna ja saadeti siit suuremalt osalt Venesse edasi algul flandria, pärastpoole aga ka hollandi, saksa, inglise, poola ja isegi itaalia kalevit ja lõuendit, soola Prantsusmaa lääneranniku lt, hiljem ka Põhja-Saksast ja viimaks koguni Portugali pealinnast Lissabonist, heeringaid peamiselt Lõuna-Rootsi rannikult, veine ja õlut eeskätt Saksast, kuid ka mujalt, puuvilja, rohukaupu (drooge), kemikaale, mitmesuguseid metalltooteid, väärismetalle, mis enamasti jäid Eestisse, kuna Venemaa neid lõpupoole ise hakkas eksportima.

Novgorodi kaubakontori sulgemine Moskva suurvürsti Ivan III poolt 1494. a. oli raskeks hoobiks kogu Hansale, esijoones aga Tallinnale. Kuid sellegi Vene oma kaubanduse kaitse ja riiklikest huvidest põhjustatud ja Hansa ülivõimu taotluste vastu sihitud sammu ajutistest valusatest tagajärgedest saadi varsti üle ja XVI sajandi algupoolel lõi Vana-Liivimaa linnade, seehulgas ka Tallinna, kaubandus Venemaaga veelgi suuremale õitsele kui kunagi varem. Novgorodi asemel kandus nüüd vene kaubandus üle Liivimaa linnadesse endisse,

Viru eesvärava külgtornid Viru tänaval.

kuhu vene kaupmehed hakkasid ilmuma üha suuremal arvul. See osutus siinsetele linnadele endisest mitmeti veel kasulikumaks, kuna võimaldas võistlevaid läänepoolseid hansalinnu otsesest kaubavahetusest Venega peaaegu täielikult välja suruda.

Suhetes Läänega etendas Tallinn Hansa õitseajal (XIV—XV s.) samuti õige väljapaistvat osa, toetades kõigepealt võitlust Taani kuninga vastu küll erilise väljaveomaksu „naeltolli" võtmisega Hansa heaks, küll relvastatud meeskondade abiks saatmisega, küll oma esindajate väga sagedase lähetamisega niihästi üldistele hansapäevadele kui ka kohalikele Liivimaa linnadepäevadele Hansa ühiste ürituste läbiarutamiseks, rahulepingute sõlmimiseks ja teiste sobingute teostamiseks. Ühtlasi tuli Tallinnal juba omaenda huvides osa võtta peaaegu lakkamatust võitlusest mereröövlite, eriti nn. „vitaalivendade" vastu, kes alatasa ohustasid kaubaliiklust Läänemerel. Loomulikult ei saadud seejuures hoiduda segamisest ka Rootsi asjadesse, sealsetesse võitlustesse ja tülidesse. 1395. a. olid koguni pealinna Stokholmi kodanikud sunnitud andma ajutise truudusvande tähtsamatele hansalinnadele, nende seas ka Tallinnale. Veel 1418. a. tuli

viimasel olla isegi vahekohtunike hulgas, kes pidid lahendama Rootsi kuninga tüli ühe suurnikuga.

Üldse saavutas Tallinn juba XIII s. keskel kõigest mõne aastakümne jooksul peaaegu täieliku sõltumatuse Taani kuningast ja tema kohapealsest esindajast — pealikust Toompea Väikeses linnuses. Sellesse ei toonud enam muutust ka linna siirdumine 1346. a. ostu teel Saksa ordu, nimelt tema siinse haru ehk nn. Liivimaa ordu vahetusse valdusse. Tallinnast kujunes peaaegu piiramatu võimuga vabalinn, midagi linnriigi taolist, kes oma siseelu korraldamisel omas täielikku autonoomiat ja ka oma laialdastes välissuhetes äärmiselt vähe laskis end juhtida millegist muust peale võimul olevate kõige jõukamate kaupmeeste oligarhia klassihuvide.

Kõige rikkamad kaupmehed etendasid Tallinnas niiviisi enam kui 600 aasta jooksul, kuni kapitalismi täieliku võimulepääsemiseni möödunud sajandi lõppveerandil, kõige määravamat ning juhtivamat osa. Ainult nemad, mitte kunagi aga käsitöölised, pääsesid koopteerimise, mitte valimise teel linna omavalitsusorgani — linnanõukogusse. Seda kõige laiema ja mitmekesisema kompetentsiga võimuorganit kutsuti saksa keelest laenatud nimega raeks ja selle kooskäimishoonet raekojaks, mis asus keset linna turuväljaku ääres. Eriti uuemal ajal kasutatakse rae jaoks sageli ladinakeelset nimetust „magistraat".

XIV s. koosnes raad keskmiselt 12 raehärrast ja 2 pürjermeistrist kui juhatajast ning ta koosseis vaheldus üle aasta endise ehk nn. „vana" raega. XV s. keskpaiku jäi selline vaheldumine ära ja rae koosseis muutus edaspidi ainult liikmete surma, vanaduse või muul põhjusel väljalangemise tõttu ja täiendati siis koopteerimise, mitte valimise teel. XVI s. keskpaigaks kujunes rae koosseis lõplikult kindlaks 14 raehärrale, 4 pürjermeistrile ja ühele kõrgema juriidilise haridusega sündikule, seega kokku 19 isikule. Neile lisandus juba vanimatest aegadest alates veel rae- ehk linnasekretär, mistõttu Tallinnat valitseva kollegiaalse organi liikmete koguarv tõusis 20-le. See arv jäi muutumatuks enam kui 300 aasta jooksul, s. o. kuni rae ehk magistraadi täieliku likvideerimiseni a. 1889.

Linna varakamad ja seetõttu teatavaid seisuslikke õigusi omavad elanikud ehk nn. „kodanikud" organiseerusid Tallinnas hiljemalt XIV s. gildidesse, kaupmehed Suurde ehk Kaupmeeste gildi, all-linna käsitöölised Kanuti ja Oleviste gildi,

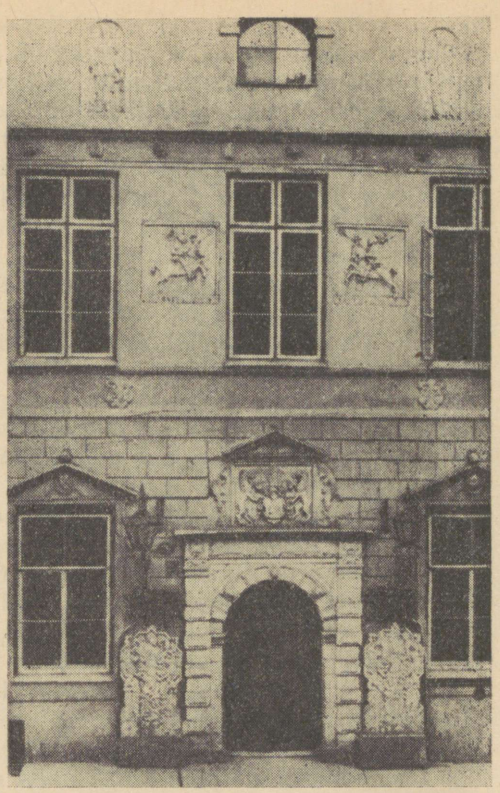

End. „Mustpeade" maja portaal a. 1597.

Toompea käsitöölised aga XV s. algul asutatud Maarja ehk Toomgildi. Nende kõrval esines kuni reformatsioonini (a. 1524) Tallinnas veel kümmekond puhtkirikliku iseloomuga gildi ehk vennaskonda.

Hiljemalt XIV s. lõpul tekkis siin ka nn. „Mustpeade" vennaskond, eriline organisatsioon, mis omas sõjaväelist ilmet ning korrastust ja mis koosnes noortest vallalistest kaupmeestest, esialgu peamiselt võõramaalastest. Nende kaitsepühakuks oli neeger Püha Mauriitsius, kelle sümboli — musta neegripea — järgi vennaskond saigi oma nime. Vennaskond likvideeriti lõplikult alles a. 1940.

Suur gild moodustas linna juhtiva ning kõrgema seisusliku oligarhia, keda Lääne-Euroopas tavaliselt nimetati patritsiaa-

diks ja kelle hulgast raad eranditult koopteeris oma liikmed. All-linna väikestel gildidel seevastu oli linna valitsemisel ainult teatav nõuandev kaasarääkimise ja kontrollimise, mitte otsustamise õigus. Muide, väikegildid omakorda koosnesid tsunftidest ehk „ametitest", nagu siin alamsaksa keele piirkonnas nimetati neid organisatsioone. Tsunftid olid teatavasti ühte elukutsesse kuuluvate õppinud käsitööliste, Tallinnas osalt ka väikekaubitsejate ühinguiks, mis töötasid rae poolt kinnitatud, aegajalt täiendatud ning revideeritud põhimäärustikkude alusel. Tsunftide eesmärgiks oli käsitööstusliku tootmise sundreglementeerimise teel seisusekohase elatuse võimaldamine oma liikmeile, nende vastastikune abistamine, sõjaline organiseerimine linnakaitseks, ühine usundiliste kommete täitmine ja ühiste pidupäevade, koosviibimiste ning meelelahutuste korraldamine. Iga tsunft koosnes vastava käsitööala meistritest, s. o. õppinud ettevõtjaist — töökoja ja tööriistade omanikest.

Tallinna elanike arvu kohta feodaalsel killustumise ajajärgul puuduvad andmed. Teatavate analoogiate ja õige umbkaudsete arvutuste põhjal on seda ajajärgu lõpul väga erinevalt hinnatud 4000—8000 inimeseni. Kõige tõenäolisemalt võis see olla 5000—6000 inimest. Sellist linna loeti tol ajal Lääne-Euroopa mastaabis keskmiseks, Põhja-Euroopas, eriti Skandinaavias, aga juba suurlinnaks.

Territoriaalselt laienes Tallinna vana all-linn kiiresti ja saavutas oma lõpliku ulatuse juba XIV s. algupoolel Taani riigivõimu perioodi lõpuks. Hiljem toimus kasv hoonestiku tihendamise, majade kõrgemaks ehitamise ja eeslinnade ehk agulite väljaehitamise teel. Vanimad ehitised nii Toompeal kui ka all-linnas, isegi kirikud ja kindlustised, olid esiotsa õige väikesed ja vähemalt osaliselt puust, asendati aga õige pea linna ja linlaste jõukuse kasvades üha suuremate ja tugevamate kivist ehitistega. Oluliselt mõjutas puuehitistest loobumist alatine tuleoht südalinnas, vahest kõige enam linna üldine mahapõlemine 11. mail 1433. a. Eeslinnade hooned, peale väheste erandite, olid puust. Seda tingis seal elunevate kõige alamate rahvakihtide vaesus, veelgi rohkem aga võib-olla vajadus eeslinnade kiireks hävitamiseks vaenlase kallaletungi puhul, et talle mitte anda linna lähedal peavarju ja kindlustumise võimalusi.

Linna välisilmes paistsid kõige enam silma kindlustised, kirikud, kloostrid ja sellised ühiskondlikud hooned, nagu raekoda ja gildimajad. Toompea Väikese linnuse tugevdami-

Kiek in de Kök — all-linna kindlustustorn (ehit. 1475. a. paiku).

sele asus ordu otsekohe Tallinna enda valdusse saamise järel a. 1346, sest taanlaste poolt oli õige vähe tehtud kindluse ajakohastamiseks. Eriti klassivõitluse teravnemine, mis ilmnes kõige jõulisemalt ning kindlakujulisemalt Harju talupoegade ülestõusus Jüriööl 1343, nõudis kindlustiste täiendamist. Ordu laiendas Toompea Väikese linnuse selle veel tänini jälgitavate mõõdeteni, püstitades tugevad müürid ja neljale nurgale tornid, nende hulgas kahes järgus peatorni Pika Hermanni. Viimane valmis praeguses kõrguses umbes aastaks 1500, samuti nagu diagonaalselt selle vastas asetsev Landskrona torngi. Väikese linnuse sisemusse, praeguse ENSV Ministrite Nõukogu hoone kohale, ehitas ordu endale nelinurkse siseõuega klooster-kasarmu ehk konvendihoone. Ka Toompea Suur linnus ümbritseti ringmüüriga, mis kulges ülal piki paeplatoo järsku äärt, ja oli tugevdatud tornidega.

Samuti toimus XIV s. keskelt kuni järgmise sajandi lõpuni pidev all-linna r i n g m ü ü r i ajakohastamine ja tugevdamine,

peamiselt t o r n i d e g a, vastavalt alati muutuvatele kaitsenõuetele, eriti tulirelvade mõju kasvamisele. Väikestele nelinurksetele vaatlustornidele müüril järgnesid juba mõnevõrra ringmüürist eenduvad suuremad nelinurksed ja sõõrümarad tornid ja neile veelgi tugevamad tornid hobuserauakujulise põhiplaaniga, mis ulatusid veel kaugemale ringmüüri ette ja võimaldasid seega veel tõhusamat flankeerivat tuld. Kivikindlustiste viimaseks sõnaks kujunesid aga kolm võimsat suurtükitorni (ka bastionitornideks nimetatud): Kiek in de Kök, mis valmis 1475. a. paiku, Paks Margareeta (vanema nimega „Rosenkranz"), mis ehitati 1518—1529, ja Luhrenburg, mis püstitati arvatavasti veelgi hiljem ja mis asus praeguse taastatud hoone kohal Draamateatri vastas, kuid lammutati juba XVIII s. keskel. Hiljemalt XVI s. algul tuli kivikindlustiste-ringmüüri ja tornide-kaitseks hakata väljapoole neid ehitama endistest tugevamaid muldvalle. Need muutusid varsti nn. „rondeelideks" ja veidi hiljem vanimat itaalia süsteemi bastionideks (Kiek in de Köki ees ja Toompea lõuna küljel). Ka väravad kujunesid pikapeale keerukateks, mitme torniga. Nunnavärav näiteks neljajärguliseks 2 torniga, Harju värav koguni 5 torniga) kaitseehitisteks.

K i r i k l i k e ja k l o o s t r i e h i t i s t e suur osatähtsus Tallinna välisilmes selgub juba nende arvust. Toompeal ja all-linnas leidus kokku 8 kirikut, kloostri- ja nn. seegikirikud kaasa arvatud, eeslinnades paari kabeli võrra vähem. Kõige tähtsamad, suuremad ja toredamad olid: piiskoplik katedraal Toompeal, Oleviste ja Niguliste kirik all-linnas. Need kirikud ehitati XV s. keskpaiku lihtsamatest kodakirikutest ümber basiilikateks, ja kaks viimast said sel puhul ka kõrged tornid. Eriti Oleviste kiriku torn oli omal ajal üks kõrgemaid kogu Euroopas. Kloostreid oli Tallinnas 2, neist vanim — 1246. a. asutatud dominiiklaste ehk mustade vendade Püha Katariina klooster praeguses Vene tänavas ja 1249. a. asutatud naistsistertslaste Püha Mihkli ehk Miikaeli klooster Suur-Kloostri tänavas. Kummagi kloostri valduses oli suur majadekompleks. Peale nende asus linna lähedal veel kolmas klooster, Püha Birgitta ehk Pirita segaklooster, mis ehitati a. 1407—1436. 1524. a. teostus Tallinnas luterlik reformatsioon. Selle tagajärjel suleti dominiiklaste klooster kohe ja põletati arvatavasti munkade endi poolt 1531. a., naisklooster muudeti aga 1543. a. aadli tütarlaste kasvatusasutiseks, kuna Pirita segaklooster hävines lõplikult sõja läbi alles 1577. a.

Raekoda (ehit. a. 1371—74 ja 1401—04).

Ühiskondlikest hoonetest on tähtsaim raekoda. Selle olemasolu praegusel kohal mainitakse esmakordselt a. 1322. Tänini säilinud, kuid vahepeal mitmeti muudetud raekojahoone on ehitatud kahes järgus: 1371—1374 ja 1401—1404. Suure gildi hoone (Pikk tn. 15) valmimist dateeritakse aastaga 1410. Samas tänavas asusid kõige vanematest teadaolevatest aegadest ka Kanuti gildi (Pikk tn. 20) ja Oleviste gildi (Pikk tn. 24) hoone, neist esimene esmakordselt mainitud 1326, viimane 1341. Sealsamas oli oma sisekorrastuselt gildide taolise Mustpeade vennaskonna maja (Pikk tn. 24), mainitud esmakordselt a. 1495. Kõik kolm viimatinimetatud maja on aga hiljem kas täielikult või osaliselt ümber ehitatud. Samast ajajärgust osaliselt tänini säilinud kõrge viiluga eramajade loendamiseks, veel vähem nende kirjeldamiseks, puudub siin ruum.

Linna elanikkonna rahvuslik koosseis vaadeldaval ajajärgul oli kaunis kirju. Kuigi täpsemad andmed ja põhjalikumad eriuurimused puuduvad, võime siiski väga mitmesugustele kaalutlustele toetudes pidada kõige tõenäolisemaks, et maa põlisrahvas eestlased sel pikal võõrvõimu perioodil oma territooriumi kõige tähtsamas keskuses arvuliselt moodustasid mitte ainult suhtelise, vaid ka absoluutse enamuse ja alati ületasid valitsevat seisundit omanud sakslaste kui ka kõigi teistesse rahvustesse kuulunud linnaelanike koguarvu. Linn oli tuhandete juurtega seotud ümbritseva maaga, kust pideva juurdevoolu teel linnaeestlaste read alatasa täienesid uustulnukatega. Hoolimata maal üha tugevnevast sunnismaisusest leidus ikka selliseid talupoegi, kes oskasid kõigi takistuste kiuste linna põgeneda ja siin end seni varjata, kuni „aasta ja ühe päeva" möödumisel „linnaõhk" neid vana õiguse põhjal „vabaks tegi." Eranditult või ülekaalukalt olid Tallinnas eestlaste ja ainult vähemal määral ka rootslaste, soomlaste ja üksikute teistest rahvustest elanike käes kõik väga mitmekesised nn. musta- ehk lihttöö alad. Need alad olid kõige vähem tasutavad, nõudsid peamiselt füüsilise jõu rakendamist

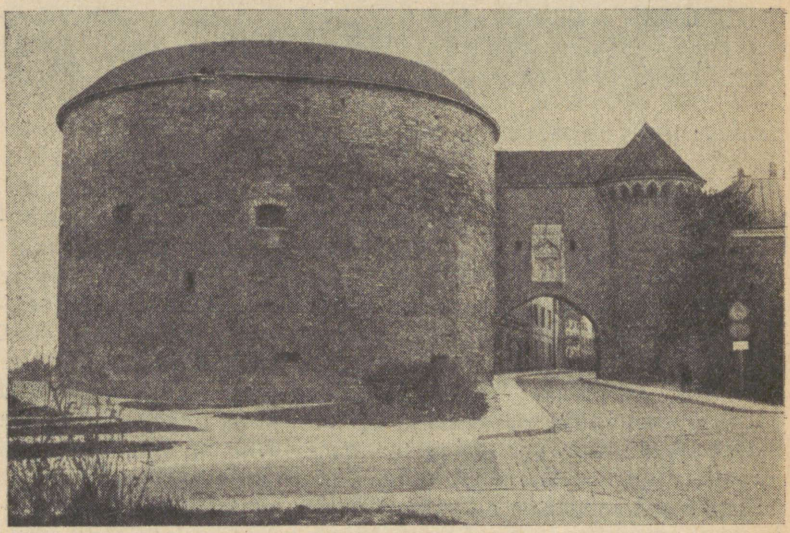

Suur Rannavärav väravatorni Paksu Margareetaga (ehit. a. 1518—29).

ja nendega tegelemist loeti siin Vanal Liivimaal sakslastele häbistavaks ning mittesobivaks nende rahvusliku „au“ ja seisusliku upsakusega, nagu sellest nii kujukalt jutustab tallinlane Russov oma tuntud kroonikas. Neil väga rohkearvulistel ja üksteisest erinevatel, kuid erilist kvalifikatsiooni mittenõudvatel aladel tegutsesid enamasti päevatöölised, kes ei olnud tsunftidesse organiseerunud ja kes kannatasid kõige julmima ekspluateerimise all. Samuti oli eestlastel enamus ka pooltsunftilistes (s. o. ilma meistritöö kohustuseta tööaladel) ja isegi paljudes täisõiguslikes tsunftides, eriti neis, mis kuulusid Oleviste gildi.

Ent palju olulisem rahvusest oli klassidest koosnevas ühiskonnas klassikuuluvus. Feodaalse killustumise ajajärgul kattus Tallinnas, nagu kogu Vanal Liivimaal valitseva klassi suhtes, rahvus täies ulatuses kuuluvusega sakslaste hulka, kelle käes olid kõik võimupositsioonid, kõik varandused ja rikkused, samuti kõik paremat elatumist võimaldavad elukutsed ehk, nagu Russov lühidalt ütleb, „kõik võimus ja valitsus“. Säärane olukord ahvatles eestlasi ja teistesse mittesaksa rahvustesse kuuluvaid linlasi kiirele saksastumisele, et sel teel jõuda sotsiaalselt ja majanduslikult paremale järjele.

Eestlaste ja teistest rahvustest kehvemate tallinlaste peamisteks elukohtadeks olid eeslinnad: Kalamaja (praeguse samanimelise tänava lõpposas), Kõiemägi (nüüdse „Ilmarise“ masinaehitustehase lähedal), Tõnismägi, Tartu maantee algus jt. Kuid palju eestlasi ja nende klassikaaslasi elas ka südalinnas keldri-, aida-, talli-, torni- ja teistes väga viletsates kõrvalruumides.

Niihästi linn ise kui ka selle elanike jõukamad klassid vajasid pidevalt võrdlemisi õige suurel hulgas vaeste alamate kihtide, seega peamiselt eestlaste tööjõudu. Pole mingit kahtlust, et kõik Vana-Tallinna ehitised, võimsate kivikindlustiste ja kirikutega alates ja eeslinnade viletsate hüttide ning onnidega lõpetades, on peaaegu täies ulatuses püstitatud eestlaste, mitte sakslaste või taanlaste, tööjõuga. Samuti lasusid nende õlgadel peaaegu kõik kehalised tööd, mis olid seotud elava kaubanduse, käsitöö ja vähegi jõukamate linnakodanike sageli veel poolagraarse majapidamisega, esijoones igasugune transport, hoolimata sellest, kas see toimus ainult käsitsi või veokite abiks võtmisega. Pole ime, et säärase eestlaste intensiivse ekspluateerimise juures, sedamööda, mil määral ikka rangemaks kujunes talupoegade s u n n i s m a i s u s maal, linn ikka sagedamatesse ja ägedamatesse k o n f l i k t i d e s s e sattus linna põge-

Pikk Jalg (ehit. umb. a. 1380.) Toompea kindlustustorn

nenud talupoegade feodaalisandate aadlikega, keda esindas nende seisuslik organisatsioon Harju-Viru rüütelkond Toompeal.

Valitsevate klasside omavahelistest vastuoludest Tallinnas räägib kõige selgemat keelt tänini Pikk- ja Lühijala vahel säilinud tugev müür, mille linn XV s. keskel suurte kuludega ehitas üllatuste vältimiseks Toompea poolt. Üha ägenenud võitluse kõrgpunkti moodustas Riisipere mõisniku Johann von Uexküllí hukkamine Harju väravas 7. mail 1535. a. Tallinna raekohtu otsusel. See aadlik oli ühe oma talupoja kõige jõledamal kombel surnuks piinanud ja ilmus seejärel, uhke ning julge oma seisuslikule puutumatusele, demonstratiivselt Tallinna, vangistati aga siin surnukspiinatu tänavasillutajana linnas eluneva venna ja sõprade kaebusel, mõisteti surma ja hukati rae poolt. Seekord oli linnal eriti täh-

tis näidata oma võimu aadlike vastu, kes ka linnas püüdsid kindlustada oma võimu.

Ka venelasi elas, õigemini vist küll peatus Tallinnas, nagu juba tähendatud, kõige vanematest aegadest alates. Nad näisid peaaegu eranditult kuuluvat kaupmeeste hulka ja enamasti pärinevat Novgorodist. Nende asumiskeskuseks ning koondumiskohaks oli kirik, mis esiotsa asetses põhjapool Väikest Rannaväravat, linnamüüri ja Oleviste kiriku lähedal, hiljemalt XV s. algusest peale aga praeguse Nikolai kiriku kohal Vene tänaval, mis vanemal ajal kandis Munga tänava nime. Kirik oma keldrite ja kõrvalehitistega oli ühtlasi kaubalaoks ja selle juures leidus tõenäoliselt ka eluruume. Venelastesse, kõige enam nende erinevasse usundisse, suhtusid Vana-Liivimaa ja Tallinna sakslased suure põlguse ja halvakspanuga ega lubanud nende kirikule tänava poole ehitada ustki. Samal põhjusel ei räägi sakslaste kirjutatud ajalooallikad venelastest kas üldse midagi, või lasevad neid paista ainult halvas valguses.

T a a n l a s i ei leidunud Tallinnas kunagi tähelepanemisväärsemal hulgal, isegi Taani riigivõimu perioodil mitte.

Mis puutub s a k s l a s t e s s e, siis seisid nad Tallinna elanikkonnas arvuliselt kogu aeg, kuni käesoleva sajandini, teisel kohal. Kuid see eranditult sakslastest koosnev ladvik, mille moodustasid kõige rikkamad suurkaupmehed, omas linnas peaaegu piiramatut võimu hoolimata oma väikesest arvust.

Rahvuslikult, sotsiaalselt ja õiguslikult lõhestatud ja peaaegu alati omavahel vaenujalal seisvad tsunftid ja väikegildid Tallinnas ei suutnud koos linna kõige kehvemate, õigusteta elanikega kunagi luua mingit ühist ning mõjuvat võitlusrinnet oligarhialise kaupmeeskonna ja tema valitsemisorgani — rae — vastu, kes alati jäid linna peremeesteks, tegutsedes igivanal äraproovitud põhimõttel: „jaota ja valitse!“ (divide et impera!).

Isegi Harju talupoegade ü l e s t õ u s J ü r i ö ö l a. 1343, mis oli klassivõitluse üheks kõige jõulisemaks avalduseks Tallinnat vahetult ümbritseval maal, ei suutnud linnamüüride vahel esile kutsuda elanikkonna rõhutud kihtide märkimisväärset aktiivsust, nende organiseeritud ja massilist väljaastumist. Kuid ei saa olla mingit kahtlust, et see stiihiline, hooga vallandunud vabadusliikumine haaras endastmõistetavalt kaasa ka linnaeestlased, kuigi meieni säilinud vähearvulised ja üldiselt napisõnalised valitsevate klasside esindajate poolt koostatud allikad sellest midagi ei räägi. Ülestõusnud talupojad, asudes kohe

Tallinna piiramisele, hindasid õigesti selle kindlustatud keskuse, eriti Toompea linnuse kui võõrvõimu peamise toetuspunkti otsustavat tähtsust. Tema vallutamiseta ei saanud olla juttugi nii vihatud võõramaiste ekspluataatorite võimu täielikust likvideerimisest.

Kuid tugevasti kindlustatud koha lühiajaline piiramine ei võinud anda tulemusi, kuigi rüütleid löödi kusagil linna lähedal. Kui paari-kolme nädala pärast lõuna poolt ligines suur välivägi ordumeistri juhatusel, olid talupojad sunnitud Tallinna piiramise lõpetama. Nad said seejärel reetlikult ja sõnamurdlikult tegutsenud ordu käest 14. mail Ülemiste järve lähedal Sõjamäel purustavalt lüüa. Ülestõusnute võitluse ägedusest ja kustumata vihast sakslaste, seehulgas ka Tallinna kodanike vastu, tunnistab väga iseloomustav episood, mis leidis aset lahinguplatsil pärast võitluse lõppu. Üks alasti röövitud, raskesti haavatud talupoeg tungis ühele lahinguvälja vaatama tulnud Tallinna kodanikule kallale ja tahtis teda tappa. Ainult ühe rüütli vaheleastumine, kes eestlase lõplikult surmas, päästis uudis- ning kindlasti ka röövimishimulise Tallinna sakslase elu.

Jüriöö ülestõusu ebaõnnestumise tagajärjeks oli saksa ekspluataatorite jõudude koondamine, nende pealetungi tugevdamine rõhutud klassile ja Taani välja surumine Eestist. Tallinn siirdus 1346. a. Saksa ordu Liivimaa haru valdusse ühes Harju ja Viru maakonnaga. See toimus ostumüügilepingu alusel 19 000 hõbemarga eest Kölni kaalu järgi.

Eriti teravnes klassivõitlus ja valitsevate klasside omavahelised seesmised hõõrumised Tallinnas XVI s. algupoolel seoses reformatsiooniga ja ähvardasid mitmel korral puhkeda avalikuks ülestõusuks raevõimu vastu või üldiseks veriseks lööminguks linnakodanike ja aadlike vahel. Selle järele, kui Saksamaalt tulnud jutlustajad umbes aasta jooksul olid kuulutanud uut nn. evangeeliumi õpetust, vallandus saksa linnade ja Riia eeskujul ning üldiselt samadel põhjustel 14. septembril 1524. a. ka Tallinnas stiihiline pildirüüste. See tormiline sündmus, mille ajal raad lühikeseks ajaks kaotas linnas valitsemise masside üle, oli siinse reformatsiooni väliseks kulminatsioonipunktiks. Kogunenud rahvahulkade poolt purustati kõigepealt dominiiklaste kloostri kirikus ja seejärel ka Pühavaimu ja Oleviste kirikus kõik väga rohkearvulised katoliku pühad pildid, kujud ja altarid. Tallinna ülejäänud, paremini

kaitstud kirikud jäid siiski puutumata. Pildirüüstest võtsid kõige innukamalt osa rõhutud alamad klassid, kes lootsid reformatsioonist oma raske majandusliku ja õigusliku seisundi parandamist. Eriti eestlaste suhtes hoiatas ordumeister raadi, et see võimu linnas ei laseks libiseda nende kätte. Valitsev suurkaupmeeste klass oli kõige rohkem huvitatud rikastunud katoliku kiriku varanduse, esijoones rohkearvuliste kinnisvarade ja kapitalide sekulariseerimisest s. t. nende esindajate valdusse ja valitseda minekust.

Ka ülestõusnud saksa talupoegade tuntud „12 artiklit" ehk programmilist põhinõudmist said varsti Tallinnas ja siitkaudu arvatavasti ka eesti talupoegadele maal teatavaks. See põhjustas nende hulgas rahutut meeleolu ning vastuhakkusid ja jättis Toompeal võimutseva aadli uue usu suhtes kauaks kõhklevale ja äraootavale, ajuti lausa vaenulikule seisukohale. Üldse kestis reformatsiooni välises vormis puhkenud sotsiaalne liikumine mitukümmend aastat, enne kui vaibus. Veel 28. augustil 1545. a. nõudsid väikegildide — Oleviste ja Kanuti gildi — esindajad raekojas tormiliselt oma vanade kauplemisõiguste ennistamist, mida raad oli kärpinud suurkaupmeeste kasuks. Oma nõudmisi põhjendasid väikegildi esindajad sellega, „et jumala ees on kõik inimesed ühesugused. Evangeelium annab ega võta midagi. Mis jumal on andnud meile müüride vahele, s. t. meie linnale, see kuulub ühtlaselt kõigile. Seda kuulutab kirikukantslist jutlustaja Henricus Bock."

Kuid mõlemad, niihästi linnaraad käsitööliste kui ka Harju-Viru rüütelkond talupoegade suhtes, jäid järeleandmatuks. Nad mitte ainult ei säilitanud oma klassivõimu, vaid laiendasid seda veelgi, hoolimata asjaolust, et samaaegselt jätkus vana tüli jõukamate linnakodanike, esijoones suurkaupmeeste ja rüütelkonna vahel eesti talupoegade halastamatu ekspluateerimise ja aadli kauplemisõiguse pärast. Rüütelkond taotles esimese küsimuse alal täielikku monopoli. Nagu eespool juba kuulsime, nõudis see valitsevate klasside omavaheline tüli 1535. a. kõrgi Riisipere Uexkülli pea. Järgmise aasta 5. veebruaril, uue ordumeistri Herman von Brüggeney vastuvõtmise ja kostitamise ajal Tallinna raekojas, arenes turniirist, mis korraldati kõrge külalise auks hoone ees turuplatsil linnakodanike ja aadlike vahel, verine kaklus. Ainult suuri vaevu suutis pürjermeister, mitte ordumeister, vaigistada juba relvadega kokku läinud tülitsejaid ja väl-

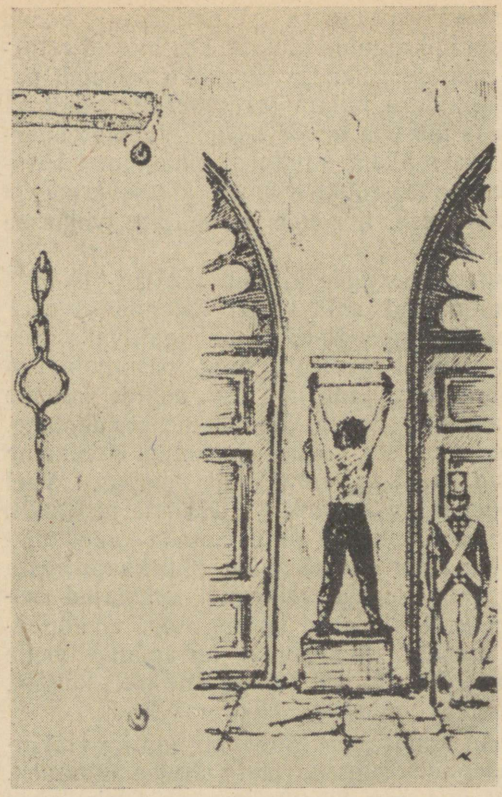

Vanaaegne karistusviis. Vasakul säilinud kaelarõngas Raekoja seinal.

tida üldist suuremat verevalamist. Kuid sama aadel ja samad linnakodanikud leidsid kohe ühise keele ja moodustasid ühise rinde, niipea kui tarvis oli murda ekspluateeritavate klasside vastupanu või lämmatada juba eos nende ülestõusu katsed.

Üldkokkuvõttes peame feodaalse killustumise ajajärku, mida varem on ülistatud Vana-Tallinna õitseajana, hindama hoopis reaalsemalt ja õigemalt: rikkale suurkaupmeeskonnale ja temaga võimu jagavaile jõukaile käsitöömeistritele oli see tõesti „vanaks heaks ajaks", kuid linnarahvastiku palju arvukamaile ekspluateeritavatele kehvematele kihtidele, eriti eestlastele, tõi see samuti järjest suurenevat õigusetust ja kurnamist, nagu üha raskemasse pärisorjusse sattuvatele talupoegadelegi maal.

Positiivselt tuleb hinnata Tallinna kui tähtsat kultuurikeskust, kus õige varakult kutsuti ellu koolid (toomkool, kloostri- ja kirikukoolid, nn. linna-, hiljem ladina ehk triviaalkool, illegaalsed „nurgakoolid" jne.), kuhu väljapaistvate arhitektuuri mälestusmärkidena püstitati osaliselt tänini säilinud ehitised, kuhu koondusid ka muud väga hinnalised kunstiaarded, kus koostati (mitte trükiti) esimesed eestikeelsed raamatud (neist vanim 1535. a. Wittenbergis trükitud nn. Wanradt-Koelli katekismus) ja kus tekkisid vanimad raamatukogudki.

Kunstiaaretest oli arvatavasti enamus, tavaliselt kõige hinnalisemad ja haruldasemad, imporditud Läänest, esijoones Lüübekist, kuid osa oli valmistatud ka kohal. Eriti kuulus oli Tallinn XV s. II poolel oma kullasepakunsti poolest. Siinne parim meister Hans Ryssenberch kutsuti 1488. a. koos oma õpilastega koguni Moskva suurvürsti Ivan III teenistusse. Nagu üsna hiljuti selgitatud, andis Tallinn ka ühe rahvusvahelise nimega maalikunstniku — Michel Sittow'i (elas umbes 1469.—1525. a.), kes õppis (1484.—88. a.) Brugges madalmaade väljapaistva kunstniku Hans Memling'i juures ja töötas seejärel korduvalt Lääne-Euroopa tuntuimate valitsejate juures peamiselt portretistina. Ühtlasi näis ta tundvat ja kõrgesti hindavat vana-vene kunsti.

2. Pärisorjuse kindlustamise ja Eesti pärast peetavate võitluste ajajärk.

(1558. — 1710. a.)

See poolteise sajandi pikkune ajajärk on täpselt dateeritav ülalnäidatud piiraastail toimunud tähtsate poliitiliste sündmustega: algus Vene-Liivi sõja puhkemisega ja lõpp Tallinna alistumisega Põhjasõja ajal Vene võimule viimse Baltimail vallutatud Rootsi tugipunktina.

Käsiteldaval perioodil, algaastad välja arvatud, kuulus Tallinn Rootsi riigi koosseisu. Temast sai pealinn Rootsi provintsile, mis moodustus pikkamööda Põhja-Eestist maa alistumise ja vallutamise käigus Vene-Liivi sõja ajal (1558—1583). Hiljem, kuni 1917. aastani kandis samade piiridega administratiivne ühik Eestimaa kubermangu nime. Lõuna-Eesti vallutasid rootslased lõplikult alles 1625. a., Saaremaa veelgi hiljem, nimelt 1645. a. Lõuna-Eestist koos Põhja-Lätiga loodi Rootsi teine provints — Liivimaa, mille pealinna Riiaga Tallinn võistles tagajärjetult teise koha pärast riigis.

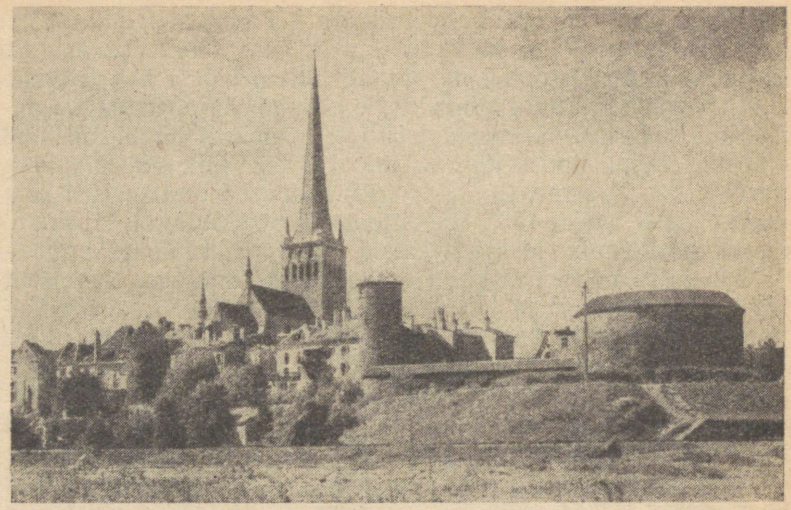

Vaade all-linna kindlustusmüürile.

Feodaalse killustumuse varajase ületamise ja võimu tsentraliseerimise tagajärjel tugevnenud Moskva riik taotles endale loomulikku väljapääsu Balti merele, et oleks võimalik vahetult astuda kaubanduslikesse, poliitilistesse ja kultuurilistesse suhetesse Lääne-Euroopaga. Seda olid Liivimaa, eriti siinsed ordu-võimud kogu aeg sihikindlalt takistanud. Et Liivimaa pealegi ei täitnud sõlmitud kokkuleppeid ja antud lubadusi, siis oli Moskva sunnitud 1558. a. algul alustama sõjategevust. Täiesti oma aja ära elanud, feodaalselt killustunud, sisetülidest kui ka lepitamatuist klassivastuoludest lõhestunud ja moraalselt suurimal määral laostunud Vana-Liivimaa lõtv ja ilma laiemate rahvamasside kandejõuta riiklik orgnisatsioon varises vene vägede löökide all imekiiresti kokku. Eriti soodustas seda saksa valitsevate klasside täielik isoleeritus maa põliselanikest eestlastest ja lätlastest ja igasuguse huvi puudumine viimastel senise feodaalse riigi kaitsmiseks kui ka tema võimuaparaadi säilitamiseks, mis seisis täielikult kurnajate klassi teenistuses. Nagu kõige selgemini näitas talupoegade ülestõus Põhja-Eestis 1560. a. sügisel, olid nad täiesti oma saatuse hooleks ja kõigi mõeldavate sõjakoleduste vintsutada jäetud. Ka Tallinna raad keeldus ülestõusnutega mingeid suhteid loomast ja jutlustas

neile selle asemel tingimusteta alistumist oma senistele isandatele mõisnikele. Juba 1558. a. kevadel langes tähtis piirikindlus Narva, südasuvel Tartu ja sügiseks jõudsid vene väesalgad juba Tallinna alla, kust tagasi pöördusid, sest neil ei olnud veel kavatsust asuda linna piiramisele. Siinne ordukomtuur oli paljude teiste ordukäsknike eeskujul kohe põgenenud, niipea kui oli saabunud teade Tartu langemisest. Toompea Väikese linnuse oli ta jätnud Taani kuninga isehakanud esindaja käsutusse. Alles aasta lõpul õnnestus ordul linnus oma valdusse tagasi saada.

Vene võimud näitasid oma äärmiselt korrektse ja vastutuleliku tegevusega Tartus ja Narvas, kuivõrd kasulik oli neile linnadele sattuda Moskva valitsuse alla. Sellest hoolimata ei võtnud Tallinna raad kahekordset väga soodsat alistumise pakkumist vastu, vaid pani omad lootused välisabile läänest, esijoones Taanilt. Keeldumise põhjustas kõige enam kartus oma senise privilegeeritud seisundi kaotamise ja Narvaga ülejõu käiva kaubandusliku võistluse eest, kellele vene võim oli Tallinna egoistlikust seisukohast vaadatuna loonud liiga avarad eeldused. Kindlasti etendas oma osa ka kartus, et vene võim riiklikest huvidest lähtudes kitsendaks jõukamate kihtide senist piiramatut ekspluateerimisvabadust alamate klasside suhtes ega salliks enam kõrki ning alandavat käitumist ka vene kaupmeeste ja käsitöölistega. Eriti rahutuks tegi rae asjaolu, et eesti talupojad paljudes kohtades olid tervitanud vene vägesid kui vabastajaid saksa aadlike ränga rõhumise alt. Endastmõistetavalt olid Moskvale alistumise vastu luteri vaimulikud.

Edaspidine sündmuste käik kujunes õige lühidalt võttes järgmiseks. 1560. a. suvel sai Liivi ordu otsustavate sõjaliste kaotuste osaliseks ja samal sügisel oli venelastel tallinlastega kokkupõrge linna lähedal praegusel Pärnu maanteel. Sellest võtsid kõige innukamalt osa mustpead, ja selle võitluse kohal on tänini säilinud kivist mälestusmärgid. Algul loodetud Taani abist ei saanud peamiselt kauguse tõttu asja. Katoliikliku Poolaga, kellele alistumist nii tungivalt soovitas viimne ordumeister, ei leppinud jälle tallinlased ise, vaid sattusid 1561. a. varakevadel Toompea linnusesse majutatud poola väesalgaga kohe teravatesse konfliktidesse. Kõige vastuvõetavamaks osutus Rootsi, kes arendas lähedase Soome kaudu kõige aktiivsemat kihutustööd enda kasuks, lubades kin-

nitada ning säilitada kõik siinsete valitsevate klasside väga laialdased seisuslikud eesõigused ehk nn. privileegid, mis pidid kõigiti kindlustama nende tuleviku. Uskudes seda alistusidki sama aasta juunis esiteks Harju-Viru rüütelkond Toompeal ja seejärel ka Tallinna linn Rootsile. Viimse ordukäskniku Toompea Väikeses linnuses sundisid rootslased, tegutsedes ühiselt all-linnaga, kapituleeruma ja lahkuma alles kuuajalise ägeda piiramise ja pommitamise järel. Sõjategevus purustas täielikult linnuse tugeva kagutorni ja vigastas raskesti mõlemaid põhjatorne.

Et Tallinn ja Põhja-Eesti alistumisega Rootsile olid teinud vale valiku, selgus peagi. See samm ei päästnud neid kauakestvatest sõdadest ja nendega kaasnenud väga suurtest laastamistest ning kirjeldamatuist kannatustest ega toonud neile ka tõotatud ning loodetud õitsengut. Sõjalised sündmused moodustasid peaaegu katkematu ahela. 1565. a. püüdsid Tallinna vallutada Poola ülesandel tegutsevad palgasõdurid, nn. mõisamehed. Nende metsikult rüüstavad salgad koosnesid igasugustest müüdavatest ja laostunud saksa elementidest. Tallinna vallutamise katse nurjus. 1569. a. juulis blokeeris sadamat ja pommitas linna tol ajal Rootsiga sõdiva Taani ja Lüübeki ühinenud laevastik. 1570/71. a. piirasid ligi 7 kuud Tallinna tsaar Ivan IV vasalli Taani kuninga venna prints Magnuse väesalgad. Need koosnesid enamasti venelastest. 1577. a. algul kordasid 7 nädala jooksul sama üritust tsaari väed, pommitades linna eriti tugevasti Tõnismäelt. Veel tänapäeval on Kiek in de Köki ja Pika Hermanni torni küljes selgesti näha tolleaegse raske pommitamise jälgi. Tugevad mitmekordsed kivi- ja muldkindlustused (eriti vallid) ja sagedane abi mere kaudu ei võimaldanud aga linna vallutada, sest venelastel puudus laevastik.

Veel ei olnud linn jõudnud endistest sõjahaavadest kuigi palju kosuda, kui puhkes uus, pikk Rootsi-Poola sõda (1600—1629). See andis end eriti raskelt Tallinnas tunda aastatel 1602 ja 1603. Siis seltsisid linna läheduses toimuvale väga laastavale sõjategevusele veel kohutav nälg kaheaastase täieliku viljaikalduse tagajärjel ja ennenähtamatult suure suremusega katk. Taud viis hauda kaugelt suurema osa linna elanikkonnast. Ka Vene-Rootsi sõda (1656—1661), mille ajal vaenutegevus ei ulatunud Tallinnani, tõi siin sellest hoolimata teisel sõja-aastal kaasa uue raske katku. Samuti põhjustas

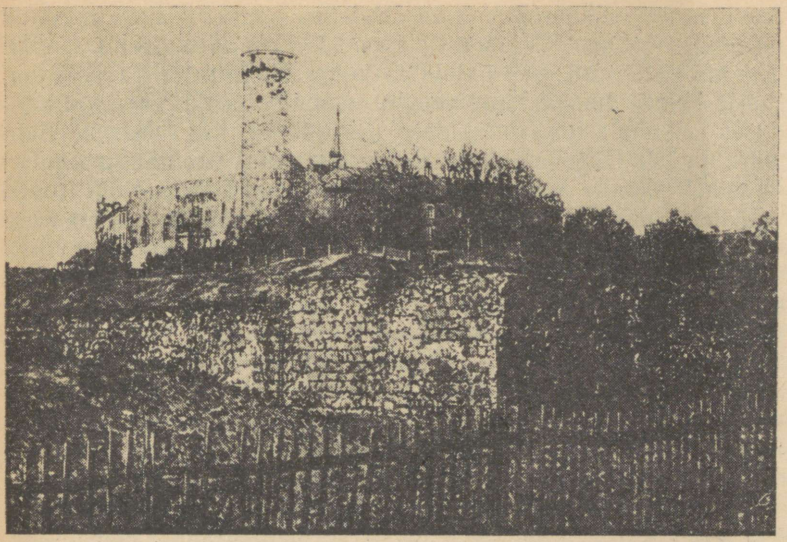

Vana joonis rootsiaegsest bastionist — praegune Linda mägi.

mitte ainult maale, vaid ka linnale uusi suuri raskusi 1695—1697. a. kordunud üldine viljaikaldus ja näljahäda. Põhjasõja ajal 1710. a. sügisel tabas linna piiramisega üheaegselt jälle väga laastav katk.

Üldse oli aeg, mil Tallinn kuulus Rootsi riigi koosseisu, linna kogu minevikus üks kõige süngemaid ja raskemaid. Nagu nägime, tuli üle elada kolm pikka ning väga kurnavat ja paar lühemat sõda, kolm suuremat ja mitu osalist piiramist ja kolm laastavat katku ühes rea vähemate epideemiatega. Seejuures linna kõige olulisem jõukuse allikas — kaubandus — näitas ajajärgu algupoolel enamasti tunduvat tagurpidiminekut ja ainult harva sekka mõningaid lühemaajalisi paranemistendentse. Samuti kiratses käsitöö ega saanud siin vajalike eelduste puudusel endale jalgu alla manufaktuur, läänes tärkava kapitalistliku majanduse uus ajakohane organiseerimisvorm.

Kaubanduse langust põhjustasid kõige enam väliskaubanduse konjunktuuri muutumine ja tähtsamate kauba-

teede ümberpaiknemine, alates XVI s. keskelt. Eriti põhjalik murrang toimus Vene transiitkaubanduse alal läbi Ida-Baltikumi. See puudutas kõige olulisemalt ka Tallinna. Põhja-Saksa hansa kaupmeeste asemel tõusid merekaubanduses esikohale madalmaalased ja inglased, kes hakkasid Balti mere ja siit lähtuvate kaubateede asemel Venemaaga kaubaühendust pidama Valgemere ja Arhangelski kaudu. Kõik Rootsi valitsuse püüded, juhtida Vene transiitkaubandus osalt isegi relvade jõuga tagasi Läänemerre, hakkasid ainult mõnevõrra tulemusi andma alles XVII s. keskel, eriti sama sajandi lõppaastakümneil. Samal ajal elavnes kohaliku tootja ja tarbija vajadusi rahuldav eksport-importkaubandus. Varem oli see tähtsama eksportartikli — vilja — produktsiooni languse tõttu sõdade tagajärjel kiratsenud ja ühtlasi pidurdanud nii hädavajalike massartiklite, nagu raua ja soola sissevedu. Kõigist Rootsi valitsuse privileegidest ja lubadustest hoolimata ei suudetud pikapeale enam alla suruda Tallinnaga võistlevate linnade kaubandust Soome lahes ja Neeval. Eriti Narva kaubandus tegi XVII s. lõpupoolel uuesti võrdlemisi suuri edusamme.

Käsitöö alal toimus uute tsunftide juurdeloomine tootmise spetsialiseerumise ja uute erialade eraldamise tagajärjel, ühtlasi ka järjest suurenev tsunftide kinniseks kuulutamine ja nendesse pääsu raskendamine ka muul teel, samuti tsunftidesse mittekuuluvate käsitööliste, nn. tsunftijäneste üha karmimaks muutuv jälitamine ja seetõttu eestlaste väljatõrjumine. Peamiselt sakslastest koosneval Kanuti gildil õnnestus võitluses Suure gildi ja rae vastu tunduvalt laiendada oma kaasarääkimise õigusi linna valitsemisel ja osavõttu linnamajanduse juhtimisest. Seevastu enamuses eestlastest koosnev Oleviste gild ühendati 1675. a. riigivõimu poolt ajutiselt, 1698. a. aga lõplikult Kanuti gildiga. Seejuures eestlased kui saksa käsitöölistega mitte üheväärsed jäeti ühendatud gildi ukse taha. See oli eestlastele suureks hoobiks.

Tööstust Tallinnas kavatses Rootsi kuningas Gustav II Adolf organiseerida suurte manufaktuuridena ja selliste käitistena siia asutada ketramise- ja kudumisemaju. Need pidid hakkama töötlema Venest importeeritavaid tooraineid — lina ja kanepit. Samuti plaanitseti siin köietööstuse loomist peamiselt Rootsi sõjalaevastiku tarvete rahuldamiseks. 1653. a. paiku tekkis mõte importida Venest pärsia toorsiidi ja töödelda see Tallinnas siidriideks. Kõik need kaunis suurejoonelised

kavatsused aga ei teostunud. Tegelikult suudeti õige lühikeseks ajaks käiku lasta ainult vasetagumise tööstus, mis kasutas Härjapea oja veejõudu. Kauemini, nimelt kuni Põhjasõjani jäi töötama 1664. a. paiku asutatud paberiveski, ainuke sellesarnane ettevõte tol ajal Eestis.

Raad säilitas oma endise arvulise koosseisu ja autonoomia linna siseelu juhtimisel, kuid kaotas õiguse välissuhete pidamiseks, esindajate hansapäevadele saatmiseks ja Lüübekisse apelleerimiseks. Apellatsioonid tuli edaspidi suunata mitte Tartu, vaid Stokholmi õuekohtule. Absolutismi võidulepääsemise järele nimetas Rootsi kuningas oma esindajaks raadi (1687) alalise esimese justiitpürjermeistri ja sündiku asemele (1688) kuningliku ülemsekretäri.

Hariduse alal lisandusid endistele ajakohaselt reorganiseeritud koolidele: 1631. a. asutatud gümnaasium ja veel nn. „Suur tütarlaste kool". Gümnaasium sai enda kasutada kunagised naiskloostri ruumid ja selle juures asutati 1635. a. trükikoda, mis töötas lakkamatult ligi 300 aastat, omades seetõttu kaunis väljapaistvat kohta eesti kultuuri- ja kirjandusloos. Ka esimene ajaleht Eesti territooriumil — „Revalsche Post-Zeitung" — alustas arvatavasti 1689. a. Tallinnas ilmumist.

Maa-alaliselt laienes südalinn vaadeldaval ajajärgul ainult Uue tänava võrra, mis rajati XVII s. keskel väljapoole endist ringmüüri, viimase ja uute muldkindlustiste vööndi vahele, vanalinna idapoolsele küljele. Sõdade ajal korduvalt lammutatud või maha põletatud eeslinnad ehitati rahulikumate aegade saabudes uuesti üles. Elanike arvu kohta puuduvad nüüdki täpsemad andmed. On oletatud, et see võis Põhjasõja eel tõusta kuni 15 000, mis aga näib olevat tugevasti liialdatud. Rahvuslikus koosseisus näib eestlaste protsent mõnevõrra langevat, rootslaste kui valitseva rahvuse oma aga tõusvat.

Linna välisilme muutus kõige ulatuslikumalt kindlustiste osas täieliku ülemineku tagajärjel bastioonide süsteemile. Vanimad bastioonid ehitati juba Vene-Liivi sõja ajal Toompea ja all-linna lõunaküljele. Neid on hiljem muudetud, laiendatud ja täiendatud tundmatuseni. XVII s. keskpaiku ehitati juurde 3 uut bastiooni linna idaküljele. 1686. a. kinnitas Rootsi kuningas Karl XI Tallinna kindluse uue suurejoonelise laiendamise projekti, mis nägi ette 11 suure ajakohase bas-

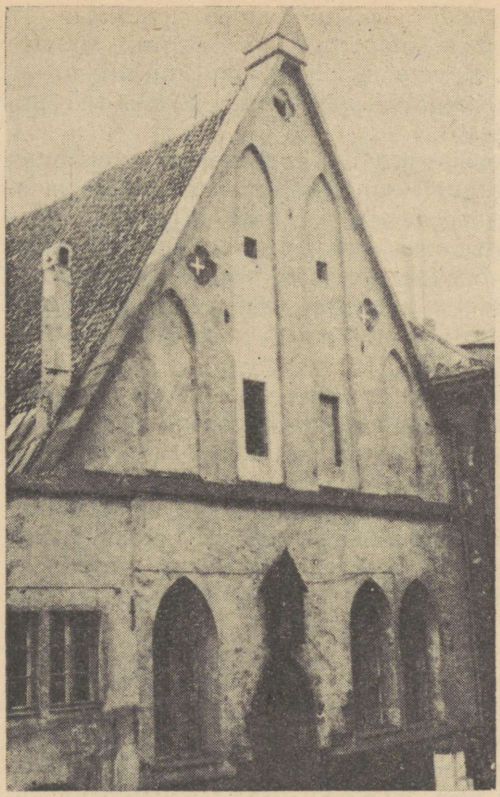

End. Suure Gildi hoone (valminud 1410. a.)

tiooni ja 6 raveliini ehitamise nende vahele. Bastioone jõuti Põhjasõjaks valmis ehitada ainult 3 ja raveliine kõigest 1.

Majanduslike tingimuste üldise halvenemise ja tootmisjõudude nõrga arenemise tagajärjeks Rootsi riigivõimu perioodil oli linna ja selle elanike, eriti alamate kihtide, s. o. rõhuvas enamuses eestlaste, peaaegu pidev vaesestumine ja nende ekspluateerimise suurenemine jõukamate klasside, rae ja üha absolutistlikumaks muutuva Rootsi riigivõimu poolt. Eestlased kaotasid suuremalt osalt kõik oma õigused, mis neil varem olid olnud. Seoses öelduga teravnes klassivõitlus linna elanikkonna privilegeeritud jõukamate ja õigusteta alamate kihtide vahel, võrreldes eelnenud

ajajärguga veelgi enam. Kuid oma vana tavalist taktikat tarvitades suutsid raad ja teda alamate klasside rõhumisel üksmeelselt toetavad jõukamad saksa kihid endiselt vältida avalikku ülestõusu, suuremaid vastuhakkusid ja rahutusi.

Rootsi ebaloomulik koloniaalvõim Ida-Baltikumis oli põhjustanud palju laastavaid võitlusi ja nendega kaasnenud muid kirjeldamatuid viletsusi. Sellele tegi lõpu pikk ja raske Põhjasõda (1700—1721), mille jooksul Venemaa Peeter I geniaalsel juhtimisel vallutas need maa-alad, mis XIII s. algul olid anastanud saksa ja taani agressorid ja milliste omandamisest Vene-Liivi sõja järel XVI s. lõpul oli Vene riik veelgi sunnitud ajutiselt loobuma. See võimaldas laial rindel vaba väljapääsu Läänemerele ja takistamatu ühenduse Lääne-Euroopaga. Põhjasõda oli Tallinnale viimseks karmiks katsumiseks Rootsi võimu all. Linn pidi veel kord üle elama pika sõjaaja kõik raskused ja viletsused, alates Rootsi poolt üha kiiremas tempos ja laiemas ulatuses nõutud kindlustustöödega, sõjavägede pidevalt suureneva majutuskoormuse täitmisega, järjest süveneva langusega, hiljem peaaegu täieliku seisakuga majanduselus, ja lõpetades eeslinnade osalise hävitamise ja mahapõletamisega ning kohutavalt laastava katkuga otse piiramise eel ja selle ajal.

Tallinn alistus teda ligi kuu aega piiranud vene vägedele 29. septembril 1710. a., selle järel, kui sõda oli juba eelmisel aastal otsustatud Poltaava lahinguga Ukraina väljadel, kui kõik Rootsi võimu tugipunktid ja kogu territoorium Ida-Baltikumis oli langenud vene vägede kätte, kui raske katk sõjalise vastupanu oli muutnud äärmiselt raskeks, peaaegu võimatuks, ja kui Vene riigi võim oli linnale kui ka Eestimaa rüütelkonnale Harku mõisas sõlmitud alistumislepinguis ehk kapitulatsioonides kinnitanud kõik senised õigused ja eesõigused ja tõotanud neid tarbekorral edaspidi veelgi laiendada.

3. Tallinn Vene aadli-impeeriumi koostises XVIII sajandil.

Tallinna alistumisega a. 1710 lõppes Baltimaade faktiline vallutamine Venemaa poolt. Baltimaade allutamise tähtsust on õigesti hinnanud Marx, kirjutades: „Ükski suur rahvas ei asunud niivõrd eemal kõigist meredest, nagu seda oli Peeter Suure impeerium; keegi ei oleks kunagi võinud kujutleda suurt rahvast eemaletõrjutuna mererandadest ja selle jõgede suudmeist . . . Peeter omandas kõik, mis oli abso-

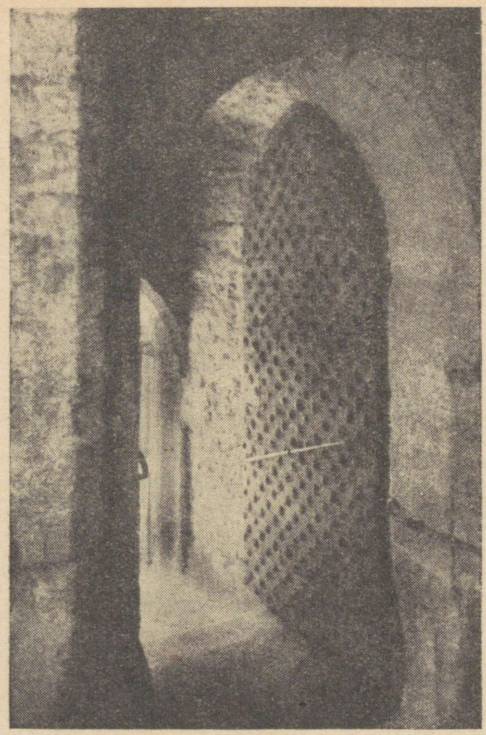

Linnavärav Lühike Jalg (ehit. XIV saj.)

luutselt vajalik tema maa loomulikule arenemisele." — Tõesti, sõdadest, katkudest ja näljahädadest laastatud ning äärmuseni kurnatud maale kui ka linnadele saabus nüüd loomuliku riikliku ühenduse ennistamise järel Venemaaga viimaks nii igatsetud ning kosutav rahuaeg, mis kestis üle 200 aasta.

Tallinn pakkus alistumise ja katku lakkamise järel sama aasta lõpuks äärmiselt kurba pilti. Peaaegu kogu elu ja igasugune tegevus linnas oli sõja, katku ja nende tekitatud paanilise hirmu tagajärjel seisma jäänud. Nende laastamistöö ja mõju olid kohutavad: 1710. a. 30. detsembril korraldatud loendusel leiti linnas ellu- ja kohalejäänutena kõigest 891 kodanikuseisusest isikut, s. o. vähem kui 10%. Katk ei olnud puutumata jätnud ühegi maja elanikke, terved perekonnad olid viimseni välja surnud, rae koosseis oli samal põhjusel tulnud uuendada täies ulatuses. Ent kõigest hoolimata läks elu edasi:

katkule ja suurele suremusele järgnes abiellumiste palavik ja sündimuse järsk tõus. Ka põgenikud hakkasid linna tagasi tulema. 10. oktoobril 1711. a. koostatud elanike loetelu märgib juba 1732 isikut. Seega oli aastane juurdekasv üle 100%.

Siiski oli esiotsa erakordseid ja väga mitmesuguseid raskusi õige palju. Sõda kõigi oma koormavate kaasnähtustega, katk välja arvatud, jätkus merel ja kaugemal maal kuni Uusikaupungi rahuni 1721. a. Alles see rahuleping andis rahvusvahelise kinnituse Peeter I vallutustele, samuti balti linnade, seisuste ja asutiste senistele privileegidele ja korrastusele.

Teatavasti toetusid Peeter I ja ta järglased XVIII s. oma riiklikus tegevuses ka Baltimaades senistele valitsevatele ning privilegeeritud seisustele — aadlile ja kaupmeeskonnale. Seejuures sai Tallinn erilise tähelepanu osaliseks Peeter I-lt isiklikult, kes sagedamini kui ükski teine valitseja — tervenisti 11 korda külastas seda linna ja meeleldi viibis siin. Siia lõi ta sõjalaevastiku baasi, ehitades selleks aastatel 1714—16 sõjasadama ja laevatehase ehk nn. admiraliteedi. Mitte kaugel sadamast ehitas Peeter endale 1714. a. tänini säilinud majakese ühes saunaga (viimase lammutas kodanlik valitsus) ja alustas 1718. a. viimaste lähedusse kauni barokkstiilis suvilossi ehitamist ja nende ümber toreda pargi rajamist. Pargi nimetas ta oma abikaasa auks Kadrioruks (Екатеринталь). See kaunis puiestik on veel praegugi tallinlastele kõige eelistatumaks jalutuskohaks.

Pärast esimest toibumist katkust toimus Tallinna rahvaarvu edaspidine tõus väga visalt ja pikkamisi. Veel 1754. a. oli all-linnas ainult 6521 elanikku. Alles XVIII s. teisel poolel, kui tagamaa oli sõjahaavadest juba paranenud, hakkas ka Tallinn jälle kiiremini kasvama. Juba 1774. a. hinnati linna elanike arvu ümmarguselt 10 000. Sajandi lõpuks tõusis see veel umbes 1000 inimese võrra, saavutades seega ligikaudu Põhjasõja-eelse taseme. Linna üldiselt väga aeglane kasv XVIII s. oli tingitud kaubanduse väikesest ulatusest ja ajakohase, manufaktuuridena organiseeritud tööstuse peaaegu täielikust puudumisest. 1789. a. mainitakse küll kümmekond ettevõtet, mida loetakse „vabrikute" hulka, ja samapalju mitmesuguseid veskeid, kuid tegelikult ei väärinud neist pisikäitistest veel ükski kõlavat vabriku nime. Enam manufaktuuridele sarnanevaid ettevõtteid tekkis sajandi vahetuse

paiku. Kaubanduse, samuti nagu tööstusegi arengut pidurdas lähema tagamaa kehvus ja veeühenduse puudus sisemaaga. Viimase kõrvaldamist hakati plaanitsema Tallinnat Peipsiga ühendava kanali abil, mis aga kulukuse tõttu osutus täiesti teostamatuks. Varem Tallinna jõukuse aluseks olnud Vene transiitkaubandus koondus nüüd ikka enam riigi võimsalt tõusva uue pealinna Peterburi kätte. Tallinnale ja selle lähedale Peeter I poolt asutatud ning Katariina II poolt uuendatud Paldiskile jäi ainult lühiajaliste talvesadamate osa varakevadel ja hilissügisel. Siis oli Peterburi sadam jääolude tõttu suletud. Kohalike toorainete piiratuse ja turu kitsuse tõttu ei saanud XVIII s. endastmõistetavalt hoogsamalt edeneda ka käsitöö. See muutus endistest veelgi enam suletud tsunftide monopoliks ja käsitööliste lakkamatud kaebused seisusekohase elatuse äärmise nappuse ja „tsunftijäneste" ohjeldamatuse üle võistlesid oma sageduselt ja mõjuvuselt kaupmeeste igapäevaste hädaldamistega seisaku ja tagurpidimineku üle kaubanduses.

Elanikkonna rahvuslikus koosseisus pärast linna siirdumist Rootsilt Venele langes rootslaste arv tunduvalt, venelaste hulk aga tõusis veel kiiremini ja palju märgatavamalt. Kasv toimus mitte ainult riigiametnike ja sõjaväelaste arvel, vaid ka kaupmeeste, käsitööliste, köögiviljaaednike jt., isegi pärisorjuses talupoegade näol, keda riik siia tõi Kadrioru lossi teenindamiseks, või kes ise mõisnikelt tasu eest loa hankisid Tallinna tulekuks. Vahest kõige paremini näitab venelaste hulga kasvu õigeusu kirikute arvu kiire tõus endiselt ühelt samale kõrgusele luteri kirikutega. Eestlaste protsent linna rahvastikus langes arvatavasti madalamale kui kunagi varem või hiljem, sest juurdevool maalt oli pärisorjuse tugevnemise tagajärjel peaaegu lakanud ja ka linnal endal ei olnud enam mingit huvi uute talupoegade linnatuleku vastu.

Progressiivse tähendusega murrangu Baltimail, seehulgas ka Tallinnas, tõi nn. asehalduskorra kehtima panemine riigivalitsuse poolt 1783. a. ja uue 21. aprillil 1785. a. antud üleriigilise linnaseaduse maksmapanek siin kohe ilmumise järel. See asendas senise rae ehk magistraadi mitteesindusliku korruptiivse ja oligarhilise ainuvõimu linna siseelu juhtimisel täiesti uue korraga, mis baseerus küll linna jõukamate ja varakamate kihtide esindusel, kuid mis võimaldas ka eestlastel ja venelastel esmakordselt sakslastega võrd-

Peeter I maja-muuseum Kadriorus (ehit. a. 1714).

setel ja seadusega täpselt fikseeritud alustel osa võtta linna omavalitsusest või selle tegevusele mõju avaldada. Samuti võimaldas uus linnaseadus kõigile, kes omasid teatavat varandust või kapitale ja tasusid nende pealt riigile määratud maksu, pääseda uuekujulistesse gildidesse ja tsunftidesse, harrastama kaubandust või käsitööd, hoolimata rahvusest. Ühtlasi tõstis asehalduskord hulga uute asutiste loomisega Tallinna kui kubermangu administratiivse keskuse tähtsust. See tegi temast alles tollest ajast alates tõelise kubermangulinna, kus seni tardunud ühiskondlik elu hakkas kiiremini tuksuma, ja kus riigiametnikest asjaarmastajate poolt loodi esimene teatergi. Muuseas asutati Tallinnas ka uus ajakohane õppeasutis, nn. pea-rahvakool, mis kõikjal mujal Venes hiljem muudeti gümnaasiumiks, kuid mis siin saksa raehärrade erilisel mittehoolitsusel viimaks degradeeriti lihtsaks algkooliks.

Muide, pärast Põhjasõja tekitatud lühiajalist seisakut jätkasid Tallinnas oma tegevust kõik varem siin töötanud koolid. Neist tabas suurem muudatus toomkooli, mis 1768. a. reorganiseeriti aadlisajandile vastavaks rüütliakadeemiaks. See valmistas tegelasi ka riigi- ja sõjaväeteenistuseks. Veel suurema tähtsuse eesti kirjandusloole kui enne omandas

gümnaasium oma trükikojaga, mis jäi Põhjasõja järel kuni 1766. a. töötama ainsa trükikäitisena kogu Eesti alal. Seal hakati asehalduse ajal vaimulike raamatute kõrval trükkima ka esimesi ilmalikke teoseid eesti keeles. Vene keelt hakati gümnaasiumis õpetama 1725. a. Asehalduskorra ajal laiendati riigikeele õpetamist tunduvalt. 1772. a. hakkas Tallinnas taas ilmuma ajaleht — saksakeelne nädalaleht „Revalsche Wöchentliche Nachrichten", mis avaldas peamiselt ametlikke teadaandeid ja kuulutusi.

Reaktsiooniline keiser Paul I, saanud 1796. a. troonile, ennistas saksa aadli ja jõukamate linnakodanike pealekäimisel endise, ammu ajast ja arust läinud purureaktsioonilise seisusliku korra. Tallinnas pääses uuesti võimutsema raad ehk magistraat, kuhu saksa suurkaupmeeste kõrval koopteeriti ka mõned üksikud kõige jõukamatest kihtidest võrsunud haritlased ehk nn. literaadid.

Vaadeldava perioodi lõpul mõnevõrra ainult riivas Tallinnat ka sõjategevus, nimelt Vene-Rootsi sõja ajal (1788—1790). Reidil toimunud merelahingus 2. mail 1790. a. lõi Vene laevastik admiral Tšitsagovi juhatusel osava manöövriga tugevamat Rootsi laevastikku. Mälestisena sellest võidust on linnna praeguse keskraamatukogu kõrvale püstitatud tollal hukkunud Rootsi suurtükilaeva ankur.

Kokkuvõttes peame nentima, et XVIII s. ei olnud Tallinna arengule kuigi soodus. Sel ajal, kui Lääne eesrindlikemais maades juba oli suundutud kapitalistliku arengu teele ja ka mitmel pool Venemaal olid senise feodaalkorra rüpes tärganud sama ühiskondlik-majandusliku formatsiooni algeod, näeme aga Tallinnas veel vähesemal määral kapitalistlike tootmissuhete tekkimist. Laguneva feodaalkorra taustal, süveneb veelgi enam ekspluateerimine ja teravneb klassivõitlus. Alamate kihtide ekspluateerimist laiendati isegi nende alla 10-aastastele lastele, keda rakendati tööjõuna Tallinna vanimas manufaktuuritaolises tekstiilikäitises XVIII s. lõpul.

* * *

4. Feodalismi kriisi ja kapitalismile ülemineku ajajärk.

(XIX s. algupool)

Vaadeldavast ajajärgust on juba tihedamalt andmeid Tallinna rahvaarvu kohta. Kuigi need nn. hingede revisjonidele ja osalt ankeetidele põhjenevad kokkuvõtted ei ole täpsed, peegeldavad need siiski peajoontes linna üldist kasvu mispärast toome need siin järgneva tabeli kujul:

Aastad	Elanike arv, sõjaväeta	Keskmine aastane juurdekasv		Aastad	Elanike arv, sõjaväeta	Keskmine aastane juurdekasv	
		absoluutselt	%			absoluutselt	%
1816	11 983			1844	18 822	354	2,3
1820	12 902	230	1,9	1851	24 041	746	4,0
1834	15 287	170	1,3	1855	27 905	966	4,0

Tabel näitab rahvaarvu aeglast, kuid pidevat tõusu, keskmiselt 1,3—4% piirides aastas. Seejuures tõus oli kõige väiksem ajavahemikus 1820—1834. a. ja kõige suurem sajandi teise poole algul. Säärane võrdlemisi õige pikaldaselt suurenev juurdekasv oli üldiselt tingitud tootmisjõudude väga nõrgast ning aeglasest arenemisest Tallinnas käsiteldaval ajajärgul. Samuti oli see kooskõlas linnas tärkava kapitalistliku tööstuse väga piiratud arenemisvõimalustega. Võrdluseks olgu lisatud, et Peterburis oli 1850. a. juba 487 300 ja Riias 61 000 elanikku. Üldse oli kogu majanduselu Tallinnas soikus.

Eriti kaubanduse alal valitses peaaegu täielik seisak, ja ajuti õige tunduv tagasiminek. Magistraat ei väsinud esitamast riigivõimudele üht abipalvet teise järel, avaldades sageli kartust, et kui pea abi ei tule, siis ähvardab linnas lakata igasugune elu ja tegevus. Samuti nentisid Tallinna külastanud võõrad äärmist vaikust ning surnud olekut siinses kaubanduses ja imestasid tööstuse väikese ulatuse üle. Kaubanduse languse peapõhjused jäid endisteks. Neist andis nüüd end senisest valusamini tunda Vene riigi Balti mere kaldal asetseva kahe kõige suurema kauba- ning sadamalinna — Peterburi ja Riia — ja osalt isegi väikese Pärnu suurenenud võistlus. Viimane linn oli XVIII s. lõpul, eriti aga XIX s. algupoolel ja keskel tõusnud Eesti ala kõige suurema käibega väljaveosadamaks. Selle eksportartiklite hulgas seisid esikohal lina,

vili, palgid ja lauad ja nende väljavedu ületas Tallinna oma enamasti mitmekordselt. Veel 1864. a. näiteks oli ülekaal enam kui neljakordne. Tunduvalt vähenes Tallinna saabunud kaubalaevade arv: XVIII s. häil aastail ületas see 200, XIX s. ei tõusnud aga mõnikord enam isegi 50-ni. Merekaubandust häirisid mõnevõrra ka poliitilised põhjused. Aastail 1801, 1809, 1854 ja 1855 blokeeris Tallinna sadamat Inglise sõjalaevastik. Kaks esimest õige lühiajalist blokaadi olid seotud Napoleoni sõdadega, teine nn. kontinentaalblokaadiga. 1854. ja 1855. aastail põhjustas Krimmi sõda Tallinna sulustamise merelt kogu suveks, kusjuures blokaadist võttis osa ka prantsuse laevastik. Alles pärast Krimmi sõda kadusid sedalaadi häired ja Tallinn kustutati esiteks 1857. a. maa- ja 1867. a. ka merekindluste nimestikust, kuna endise ringmüüri maapoolne osa ühes tornide ja väravatega kui sõjalise tähtsuse kaotanud ehitised juba 1823. a. linna valdusse tagasi olid antud.

Tallinna üldine majanduslik kängusolek ja virelemine kõnealusel ajajärgul põhjustasid väga mitmesuguste kavade ja katsete tekkimist linna peaaegu lootusetu seisundi parandamiseks ja ta arenemistempo kiirendamiseks. Eriti mitmekülgset ja elavat, mõnikord väga omapärast tegevust ses suunas avaldas Riia ajaloost hästi tuntud Balti maade kindralkuberner, tsaar Aleksander I soosik, markii Paulucci, kellele 1819—29. a. allus ka Eestimaa kubermang. Kuid temagi, oma erakordsest aktiivsusest hoolimata, ei suutnud tuua otsustavat pööret paremusele. Mõningaid püsivamaid tagajärgi saavutas ta ainult linna heakorra (ehitustegevuse, tuletõrje, liiklemiskui ka sanitaarolude jne.) ning käsitöö reglementeerimise alal. Esmajoones püüti kõrvaldada Tallinna kaubandusliku nõrkuse suurimat põhjust — jõeühenduse puudumist sisemaaga. Selle puuduse kõrvaldamine oli kõige enam valitseva kaupmeesteklassi huvides ja seda loodeti endiselt saavutada kanali abil Peipsiga. Kanali projektid kõigis mõeldavais teisendeis kerkisid ikka jälle uuesti päevakorrale, kuid nende teostamine tuli alati suurte kulude pärast katkestada juba algstaadiumis.

Käsitöö elas üle sundreglementeerimise viimast järku, ilmutades tsunftikorrastuses, eriti tsunftisunni rakendamise alal, üha suuremat laostumist. Seetõttu halvenes olukord, võrreldes eelnenud ajajärguga mitmeti veelgi, hoolimata kõigist vastuabinõudest.

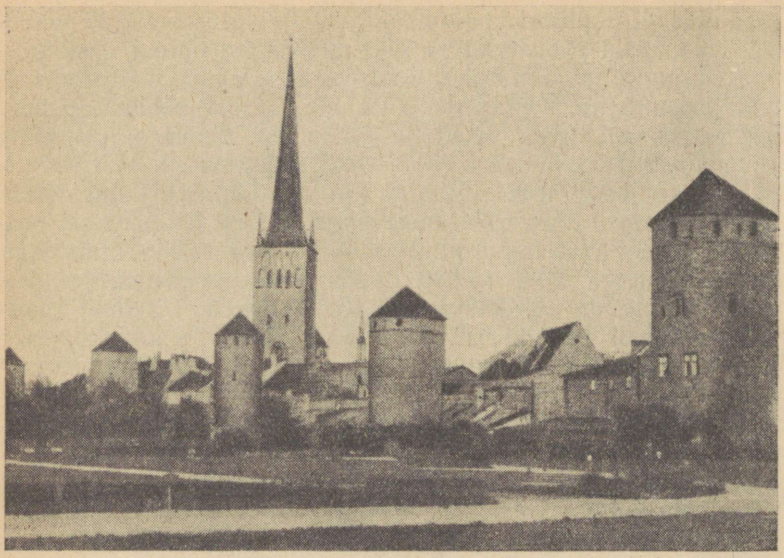

Stalingradi väljak. Tagaplaanil 'all-linna kindlustusmüür ja Oleviste kirik.

Tööstuses seevastu võis eriti sajandi teisel veerandil märgata tema arengut soodustavat ja teatavat elavnemise algust, mõningate uute ning senistest suuremate ettevõtete asutamist, uute tootmisviiside ja uue tehnika tarvituselevõttu, uute kapitalistlike tootmissuhete üha kindlamat ning selgemat ilmsikstulekut. Kõige rohkem soodustas uute tootmissuhete tekkimist Eestimaa kubermangu talurahva järkjärguline „vabastamine" pärisorjuslikust sõltuvusest 1816. a. seaduse alusel.

Selletõttu mitte ainult ei võimaldunud, vaid oldi otse sunnitud tööstuses täielikult siirduma palgalise tööjõu kasutamisele ja suudeti võistlusvõimeliseks jääda ainult siis, kui hakati rakendama uut ajakohast tehnikat ja ratsionaalsemaid töö organiseerimise viise.

Välise tõuke uuekujulisele, kapitalistlikule tootmisele suunduva tööstuse tekkimiseks Tallinnas andis kontinentaalblokaad, mille pani kehtima Napoleon 1806. a. See keelas inglise kaupade mandrile toomise ja sundis niiviisi Venemaad kõige kiiremas korras asuma omatööstuse rajamisele. Valit-

suse pideval õhutusel ja rahalise toetuse lootuses riigilt hakkasid Tallinnaski raehärrad ja suurkaupmehed õhinal uusi tööstusi asutama ja mõningaid endisi seismajäänud käitisi uuesti tööle rakendama. Kapitalide ja muude vajalike eelduste puudusel arenes asi väga visalt ja pikkamisi. Enamtuntuks ning pikemaealiseks kujunes a. 1812—1837 töötanud suhkruvabrik Marienbergi mäel (umb. 4 km südalinnast), kuhu ehitati vabriku hooned ühes tööliskasarmuga. Sellest käitisest sai peamiselt Ameerikast imporditud pilliroosuhkru rafineerimistehas, tootmisvõimega kuni 15 000 puuda suhkrut aastas, faktilise aastatoodanguga aga keskmiselt 10 000 puuda. Toodang turustati peamiselt Peterburis ja Moskvas, hindade kõrgkonjunktuuri ajal kuni 27 000 puuda suhkrut ja ligi 7000 puuda siirupit aastas.

Kokku loendati Tallinnas 1820. a. 12 vabrikunimelist tööstust, nimelt peale suhkruvabriku veel 1 sitsi-, 1 äädika-, 1 peegli-, 1 pesusine-, 1 kalevi-, 2 küünla- ning seebi- ja 4 telliskivivabrikut.

Esimeseks selgesti väljakujunenud kapitalistlikuks suurtööstusettevõtteks Tallinnas sai üle 100 töölise, uute ajakohaste masinate ja 36-hobusejõulise aurukatlaga 1839. a. käiku lastud paberivabrik, praeguse Viktor Kingissepa nimelise tselluloosi- ja paberikombinaadi eelkäija. Selle vabriku hooned valmisid juba 10 aastat varem, kuid tema asutaja, Peterhofi keiserliku paberivabriku direktori F. W. Wistinghauseni, varandus pandi ebamajandusliku tegevuse ja tõenäoliselt kuritarvituste pärast Peterhofis aresti alla ja käitise suutis lõpuni välja ehitada ning käima lasta alles tema järglane J. W. Donat. Vabrikus töötas esimesel aastal 2 meistrit, 1 mehaanik, 59 mees- ja 19 naistöölist ning 24 last (poisse ja tüdrukuid), kokku 102 inimest, kõik „vabad" (s. t. mittepärisorised) palgatöölised. Vabriku esimese aasta toodang oli 13 292 riisi paberit 32 575 hõberubla väärtuses. Väikese lühiajalise kestvusega tööstusettevõtete asula rajas Tallinna kaupmees ja tööstur G. A. Eggers XIX s. teisel veerandil oma suvimõisas Šarlottentalis, Kadaka teel, mõni kilomeeter linnasüdamest lääne poole. Seal tekkisid kiiresti, kuid lõpetasid varsti jälle oma tegevuse äädikhappe-vabrik, seatina-suhkru vabrik ja isegi üks esimesi tuletikuvabrikuid kogu Venemaal, mille tooted leidsid turgu kuni Hiinani ja Pärsiani.

Töötavate kihtide ekspluateerimine ja nende

klassivõitlus ülemkihtide ja tööandjate-vabrikantide vastu omandasid kapitalismile ülemineku ajale vastava kuju. Üldiselt oli ekspluateerimine ka Tallinna tärkavas kapitalistlikus tööstuses väga julm. See väljendus kõige iseloomulikumalt seadusega piiramata tööpäeva pikkuses — „varavalgest hilisõhtuni" —, alaealiste tööjõu kasutamises, tööliskasarmute väga viletsates tingimustes elamises ja vabrikuadministratsiooni poolt kehtima pandud karmile režiimile allumises. Tallinnagi esimeste kapitalistlike töösturite kurnamisisu oli õige suur ning täitmatu. Nii nõudis siinne esimene „läbikukkunud" paberitööstur Wistinghausen riigiga, õigemini keisrikojaga sõlmitud lepingus Peterhofi paberivabriku juhtimise ja valitsemise eest koguni 25% puhaskasust. Et ta aga vabrikut halvasti juhtis ning majandas, oma lubatud protsendid aga sellest hoolimata raamatupidamise „konksudega" korralikult välja võttis (sest „seisusekohaseks" elamiseks ja vabriku ehitamiseks Tallinna oli ometi raha tarvis), siis „kõrbes" ta omadega varsti „põhja", tagandati kohalt ning võeti vastutusele riigile 1½ miljoni pankorubla suuruse kahju tekitamise eest. Ka Tallinna esimene suhkrutööstur J. G. Clementz, kelle vabrik, hoolimata riigilt saadud suurtest tollisoodustustest ajuti võitles suurte 100 000 pankorubla eest ja saadud rahaga endale maal osta rüütlimõisa.

Ainult elanikkonna rahvusliku, mitte aga ka kutsealase ja sotsiaalse, koosseisu kohta on kindralkuberner Paulucci korraldusel 1820. a. Tallinnas esmakordselt kogutud statistilisi andmeid. Ankeedi järgi oli siis: eestlasi 4486 ehk 34,8%, venelasi 2304 (17,9%), sakslasi 5540 (42,9%), rootslasi 430 (3,3%) ja „välismaalasi" 142 (1,1%). Sakslaste esikoht oli tingitud kindlasti sellest, et nende hulka on arvatud ka eesti ja muu päritoluga nn. „kadakad". Juudiusulisi oli 36 (0,3%).

Hariduse alal oli edusammuks 1805. a. avalike linnakoolide reorganiseerimine riigikoolideks. Seejuures sai ka senine Tallinna gümnaasium „kubermangugümnaasiumi" nime ja ajakohasema korrastuse. Triviaalkooli asemele tuli saksa, vene pearahvakooli asemele — vene kreiskool, mis 1830. a. saksa magistraadi hoolimatuse tõttu muudeti lihtsaks algkooliks. Teised koolid jäid enamvähem endisele alusele, erakoolide arv suurenes. Siin väärivad mainimist ka kõige nimekamad Tallinna koolide endised õpilased kõnealusest aja-

TRÜ Raamatukogu

järgust: toomkooli kasvandikud Karl Baer, XIX s. esimese poole üks suurimaid loodusuurijaid, embrüoloogia rajaja, Peterburi Teaduste Akadeemia liige ja E. Ahrens, eesti nn. uue kirjaviisi looja; kubermangugümnaasiumi õpilane ja hilisem õpetaja F. J. Wiedemann, tuntud soome-ugri, eriti eesti keele uurija, pärastine akadeemik; saksa kreiskooliõpilasena ja ka oma muus hariduskäigus ning tegevuses Tallinnaga (ajavahemikus 1818.—1823. a.) tihedasti seotud F. R. Kreutzwald, eesti kirjanik ning rahvuseepose „Kalevipoja" koostaja.

Ka venekeelne trükisõna ja kirjandus hakkas vaadeldaval ajajärgul Tallinnas oma esimesi võrseid ajama. Selle viljelejateks said kubermangugümnaasiumi ja Toomkooli vene keele õpetajad. Neist vahest kõige nimekam oli Andreas Bürger, kes aastatel 1832 ja 1833 andis Tallinnas välja filosoofia, pedagoogika ja ilukirjanduse ajakirja „Raduga".

Ei puudunud Tallinnas tol ajal isegi prantsuskeelne kirjandus: 2 esimest linna juhti (1832. ja 1847. a.) olid prantsuskeelsed. Isegi mingisugused isikulised sidemed 1848. a. revolutsiooniga Prantsusmaal ja Saksamaal näisid Tallinnani ulatuvat. Nimelt saadeti sandarmivõimude poolt sellise kahtlustuse pärast tagasi kodumaale kubermangugümnaasiumi 2 õpetajat-välismaalast, üks 1848. teine 1851. a. Veelgi huvitavam on, et samal ajal kandusid siia ka Peterburist vene sotsialist-utopisti M. V. Petraševski (prantslase Fourier pooldaja) utoopilised ideed. Neid levitasid nii sõnas kui ka kirjas õuenõunik A. Beklemišev ja tema abi K. Timkovski, kes olid komandeeritud Tallinna magistraadi tegevust revideerima. Viimatimainitul õnnestus siin enne petraševskilaste üldist vangistamist 1849. a. kevadel luua furjerismi õpetamiseks kaks ringi.

* * *

1. Kapitalismi arenemine XIX s. teisel poolel.

Kodanlik-rahvuslik liikumine. Töölisliikumise algus Eestis.

Kuigi Tallinnas tööstus ja kaubandus olid XIX s. keskel veel väga jõuetud ja neil puudus hoog, oldi siiski juba ka siin kindlasti asutud kapitalistlikule arenemise teele. Parima üldpildi linna edasisest kasvust, selle elanikkonna suurusest ja rahvuslikust koosseisust annavad meile täpsed statistilised andmed, mis on kogutud kahel esimesel kohalikul ja esimesel üleriigilisel rahvaloendusel aastail 1871, 1881 ja 1897 ja mis on toodud järgnevas tabelis.

Aastad	Elanike arv, sõjaväeta			Keskmine aastane juurdekasv		Eestlasi		Venelasi	
	kokku	mehi	naisi	absoluutselt	%	absoluutselt	%	absoluutselt	%
1871	29162	13231	15931	—	—	15097	51,8	3300	11,3
1881	45880	21874	24006	1672	5,7	26324	57,4	5111	11,1
1897	58810	27700	31110	808	1,8	40406	68,7	6008	10,2

Sakslasi		Juute		Rootslasi		Muid		Rahvus märkimata	
absoluutselt	%	absoluutselt	%	absoluutselt	%	absoluutselt	%	absoluutselt	%
9608	33,0	412	1,4	384	1,3	361	1,2	—	—
12737	27,8	963	2,1	305	0,7	295	0,6	145	0,3
10297	17,5	647	1,1	389	0,7	924	1,6	139	0,2

Tabelist nähtub, et eriti kiiresti kasvas Tallinna rahvaarv aastakümnendil 1871—81, mil juurdekasv oli keskmiselt 5,7% aastas.

Järgnenud ajavahemikus see aeglustus keskmiselt enam kui kolmekordselt, vähenedes kuni 1,8% aastas, kuna eelnenud poolteisekümnendi jooksul 1856—70, kus meil on teada ainult väheusaldusväärsed andmed, rahvaarv esiotsa koguni tunduvalt langes. Säärane järsku muutuv üldpilt ja hüplev tempo olenesid reast eri tegureist ja sündmusist. Neist oli oma erikaalult kahtlemata kõige olulisem 1870. a. sügisel valminud Balti raudtee, mis Tallinna ja selle talvesadama Paldiski ühendas Peterburiga ning viimase kaudu kogu Vene riigi kui ääretu kaubandus-tööstusliku tagamaaga. See äärmiselt tähtis saavutus päästis linna viimaks sajandeid kestnud kängumisest, tardumusest ning virelemisest ja lubas nüüd Peipsi kanali ebareaalsed projektid lõplikult arhiivi anda. Tallinna kui transiitsadama kaudu toimunud väliskaubandus hakkas väga kiiresti kasvama ja suurenes üheainsa aastakümne jooksul enam kui 70-kordseks, tõustes 1 835 661 rublalt 1869. a. 131 310 074 rublale 1880. a. Eriti järsku tõusis import, esijoones toorpuuvilla, mitmesuguste toidu- ja maitseainete kui ka kivisöe sissevedu. Hiljem, kuni kodanliku perioodi lõpuni, enam mitte kunagi saavutatava kulminatsiooniaasta (1880) järel algas Tallinna väliskaubanduses väga mitmesugustel põhjustel, nagu soodsamate sadamate ja raudteeühenduste esilekerkimise, majanduskriisi, uue tollitariifi jne. tõttu, tagasiminek. See oli eriti tunduv 1890-ndate aastate algupoolel ja asendus sajandi lõpul uue tõusuga. Seda soodustas mõnevõrra Tallinna lõunapoolsete raudteeühenduste laiendamine. 1876. a. ehitati Tapa—Tartu liin, mis 1889. a. pikendati Valgani, kust avanes ühendus niihästi Riia kui ka Pihkvaga.

Nagu näeme, andis kaubanduse erakordselt hoogus tõus koos transpordi vastava elavnemisega elatamisvõimalusi talupoegadele, kes kapitalismi külaühiskonda sissetungi tõttu ülearuseks muutsid ja sealt linna siirdusid.

Ka tööstuse areng Tallinnas toimub kaunis kiiresti. 1866. a. kaotati tsunfti sundus kui tööstuse arengut pidurdav seadus, kuid tööstuse kiiret arengut takistasid veel pärisorjuse jäänused ja tärkavale kapitalismile omased tööstustõusu aastaile järgnevad kriisiaastad. Hoolimata kõigest leiti 1871. a. rahvaloendusel Tallinnas 26 ja 1881. a. — 32 tööstusettevõtet. Kuberneri aruanne 1890. aastaks märgib Tallinnas 29 tehast ja vabrikut 1034 töölise ja 7 747 225 rubla suuruse kogutoodanguga aastas, kusjuures esikohal seisis 1887. a. asutatud Lutheri

vabrik puutööstuse alal 200 töölise ja 118 000 rublase aastatoodanguga. Alates 1890. aastast algab tööstuses veel kiirem areng. 1895. aastaks on tööstuste arv suurenenud juba 45-le, kusjuures Lutheri vabrikus on töölisi juba ligi 500. Seega algas kapitalistliku suurtööstuse ja tööstusproletariaadi kiire areng. „See oli kaasaegne tööstusproletariaat, kes pärisorjuse aegseist vabrikutöölistest, väike- ning käsitööstuse ja igasuguse muu tööstuse töölistest põhjalikult erines nii oma kontsentreerituselt suurtes kapitalistlikes ettevõtetes kui ka oma võitlustahteliste revolutsiooniliste omaduste poolest". (ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, I ptk.).

Linna elanikkonna rahvuslikus koosseisus saavutasid eestlased kindla absoluutse enamuse, mis igal uuel rahvaloendusel näitas tunduvat tõusu.

Eesti kodanlik-rahvuslik liikumine, mis oma klassisisult oli eesti külakodanluse võitlus majanduslikult ja poliitiliselt valitsevate parunite vastu, leiab pinda ka Tallinnas.

Rahvuslik liikumine oma algperioodil kujutab eneses tervikut. Ta on osa ülddemokraatlikust (klassisisult kodanlik-demokraatlikust) liikumisest feodalismi jäänuste vastu. See terviklus ei püsi aga kuigi kaua. Esiplaanile nihkuvad järjest rohkem klassivastolud, jättes rahvusliku antagonismi tagaplaanile.

Kapitalistlikule arenemisteele asunud Tallinna eesti kodanlus, nähes selles otsest ohtu enesele, muutub kartlikuks ja asub kokkuleppele parunitega, laiade rahvamasside arvel ja nende vastu.

Rahvuslikus liikumises tekib kaks suunda, antifeodaalne demokraatlik, juhituna C. R. Jakobsoni poolt, ja antiproletaarne, juhituna J. Hurda poolt. Viimane suund leiab ka poolehoidu Tallinna kodanluse hulgas. Seda konstateeris C. R. Jakobson, kes oli liikumise väljapaistvamaid juhte ja kes a. 1871—72 veetis ise ühe aasta Tallinnas ning püüdis siin igati organiseerida ning õhutada eestlasi võitluseks sakslaste majandusliku, sotsiaalse kui ka rahvusliku surve ja ülekohtu vastu.

Igati takistasid rahvusliku liikumise arengut Tallinnas võimul olevad balti parunid. „Need saatananahad," kirjutas nende kohta Marx 1870. aastal, „kes ammust aega paistsid silma oma usina teenistusega vene diplomaatias, armees ja politseis, kes müüsid meeleldi oma rahvuse ... talupoegade

ekspluateerimise seadusliku õiguse tunnustamise eest, tõstsid nüüd kisa, nähes, et nende eesõigustatud seisukord kõigub (60-ndate aastate reformide tagajärjel). Vanad seisuslikud vaheseinad, ortodoksaalne lutheri usk ja mahla väljaimemine talupoegadest — seda nad nimetavad saksa kultuuriks." (K. Marx ja F. Engels, Teosed, XXVI kd., lk. 41—42.).

1865. a. oli küll loodud esimene eesti ühiskondlik organisatsioon Tallinnas, nn. „Laulu ja Mängu Selts Estonia", ja sellele lisaks 1877. a. asutatud teine samalaadne „Lootuse" nime all, kuid nende mõju oli esiotsa väga väike, sest need koondasid juba jõukamaid linnaeestlasi, kelledel puudus laiem kontakt rahvamassidega. Pealegi valitses „Estonias" algaastail väga kadaklik vaim. Hiljem, hoolimata eesti linnakodanluse reaktsioonilisest suunast, leidsid eesti nn. rahvusliku ärkamise liikumise üritused Tallinnas üha rohkem vastukõla. 1880. a. peeti siin III eesti üldlaulupidu ja 1896. a. VI üldlaulupidu.

Väga visalt arenes esiotsa Tallinnas eesti ajakirjanduski. C. R. Jakobsonile, kes oma lehe väljaandmiseks Tallinna oli tulnud, selleks riigivõimude poolt luba ei antud, muidugi sakslaste mõjutusel. Ja nii juhtuski, et esimese eestikeelse ajalehena Tallinnas hakkas 1875. a. ilmuma purureaktsiooniline kiriklik häälekandja „Ristirahva Pühapäeva Leht", millele 1879. a. seltsis oma sisult ja sihilt veelgi tagurlikum ja eesti rahvale vaenulikum „Tallinna Sõber", mida toetas rahaliselt Eestimaa ja hiljem ka Liivimaa rüütelkond. Oma ilmelt esimeseks eesti ajaleheks Tallinnas sai siin 1882—88. a. ilmunud „Virulane".

Leht omas võrdlemisi õige laia lugejaskonda ja selle toimetajaks oli C. R. Jakobsoni kaastööline Jaak Järv ja toimetusliikmeks paari aasta jooksul Eduard Vilde — pärastine tuntuim eesti progressiivne kirjanik. Samaaegselt algas Tallinnas ilmumist „Valgus", mis aga varsti muutus reaktsioonilisekс ja rahvavaenulikuks ajaleheks. 1894. a. toodi Tartust Tallinna üle ka „Eesti Postimees". Ajakirjanduse alal tegutses kõnealusel ajajärgul Tallinnas veel kirjanik E. Bornhöhe (Brunberg), kes oli hariduse saanud kohalikus alg- ja kreiskoolis ja kes on kõigile eestlastele hästi tuntud oma ajalooliste jutustustega, esijoones „Tasujaga", mis õhutavad patriotismi ja viha saksa rõhujate vastu.

Kõige varemini väljakujunenud saksa linnakodan-

lusel oli Tallinnas rida väga vanu seisuslikke organisatsioone. Neile lisandus kõnealusel ajajärgul õige rohkesti mitmesuguseid uusi. Ka ilmus neil siin 1860. a. alates üks ja 1879. aastast peale kaks päevalehte: „Revalsche Zeitung" ja „Revaler Beobachter". Samuti ilmus algul saksa keeles Eestimaa kubermangu teataja „Estländische Gouvernements-Zeitung", mis 1853. a. järgnes nädalalehele.

1857. a. peeti Tallinnas esimene ja 1866. a. kolmas baltisaksa laulupidu. Alates juba XVIII s. lõpust tegutses siin alaline saksa teater, eestlased ja venelased pidid aga veel kogu XIX s. leppima asjaarmastajate juhuslike etendustega. Üldse jättis Tallinn kuni XX s. veel väga suurel määral saksa linna mulje. Väga iseloomustav oli näiteks, et 1882. a. ilmus Tallinnas lühiajaliselt koguni 3 saksa-, kuid veel mitte ühtegi eestiega venekeelset päevalehte.

Ka vene kodanlusel tekkis selle sajandi lõpupoolel siin mitmesuguseid ühiskondlikke organisatsioone ja ilmus üksteise järel terve rida venekeelseid ajalehti ja sekka mõningaid ajakirju. Pikemaks jäi viimaks püsima päevaleht „Revelskije Izvestija", mis alustas ilmumist 1893. a. 1872. a. asutati siin saksakeelsele lisaks venekeelne gümnaasium. Seal õpetati esmakordselt Tallinnas ka eesti keelt vabatahtliku ainena, kuna saksa magistraat ei sallinud emakeele õpetamist eestlastele, isegi mitte algkoolis.

1880-ndate aastate lõpuks pandi kehtima õppekeelena kõigis koolides ja asjaajamiskeelena ka linnaasutistes vene keel. Muide kasvas siinvaadeldava ajajärgu lõpul rööbiti elanike arvu kiire tõusuga jõudsasti ka koolide võrk. Seejuures hakati üha rohkem arvestama tütarlastekoolide asutamise ja laiendamise vajadust.

Kapitalismi võidulepääsu järel ei saanud balti linnadeski enam kauemaks püsima jääda nende senine põhikord, mis Tallinnas oma põhijoontes oli kestnud üle 600 aasta ja seetõttu võimatuseni iganenud. Et tol ajal võimulolnud sakslased ise ei olnud suutelised seda ajakohaselt reorganiseerima, nagu näitasid nende koostatud projektid, siis pani valitsus siin 1877. a. kehtima üleriigilise linnaseaduse 16. juunist 1870. a. See ja seda 1892. a. asendanud uus reaktsioonilisem linnaseadus andsid linnaomavalitsuse esijoones kodanluse — majaomanike, kaupmeeste, vabrikantide ja teiste suuremate maksumaksjate — valitud esinduse — linnavolikogu — ja tema

moodustatud täitva organi — linnavalitsuse ehk linnaameti — kätte. Need mõlemad tegutsesid kodanluse kitsastes klassihuvides, jättes täiesti arvestamata linnaelanikkonna rõhuva enamuse — alamate kihtide ja tekkiva töölisproletariaadi — kõige elementaarsemadki elulised vajadused. Siiski oli uus seadus, eriti Tallinnas ja teistes balti linnades, endisest palju progressiivsem, sest see võimaldas linna valitsemisest sakslaste kõrval osa võtta ka eesti ja vene kodanlusel. Eesti ja vene kodanlus tegutsesid Tallinna linnaomavalitsuses alati ühises blokis ja opositsioonis saksa rõhuva enamusega. Avaliku kriitikaga ja vastuhääletamisega õnnestus neil mõnevõrra pidurdada ja pehmendada saksa suurkodanluse kõige jämedamaid omakasutaotlusi ja eestlaste kui ka venelaste rahvuslike huvide täielikku ignoreerimist. Kuid need kodanluse rahvuslikkude rühmade omavahelised seesmised vastuolud ei omanda iialgi sellist teravust ja tähendust kui antagonistlikud vastuolud töölisklassiga.

Heakorra tõstmisele, eriti eeslinnade korrastamisele, pani saksa magistraat väga vähe rõhku, hoolimata eesti ja vene kodanliku opositsiooni nõudmistest. Nende tegevus piirdus kesklinna ja jõukamate klasside elamisrajoonide eest hoolitsemisega. Sääraselt oli suunatud linna esimeste uuemaaegsete kommunaalmajanduslike ettevõtete tegevus. Eraettevõtteina valmisid: 1865. a. gaasivabrik ja 1867. a. veevärk, (mis mõlemad hiljem läksid linna kätte), 1888. a. hoburaudtee; 1893. a. ehitas linn tapamaja. 1862. a. asutati Vabatahtlik Tuletõrje Selts ja 1873. a. valmis pritsimaja. Laiendati õige aeglaselt haljasvööndit, mis rajati vana linna ümber endiste kaotatud kindlustiste asemele. Asutati ajalooline linnaarhiiv (1883. a.) 7 sajandi ulatuses haruldaselt rikkalikult säilinud vanade dokumentide säilitamiseks, korraldamiseks ja kasutamiseks. Kuid kõik need üritused olid mitteküllaldased ja kandsid kodanliku piirituse pitserit.

2. Imperialismi ja kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärk.

(XIX s. lõpust — 1917. a. märtsini).

XIX s. lõpul jõudis väga hoogsalt ning kiirelt arenev kapitalism oma kõrgemasse staadiumi — imperialismi. Teatava hilinemisega andis kapitalismi kasv end sajandi lõppaastail ja uue sajandi alguses tunda ka Tallinnas. See väljendus kõige

silmatorkavamalt kapitalistliku suurtööstuse tekkimises ja väga hoogsas arenemises kui ka rahvaarvu mitmekordselt kiiremas tõusus kui eelmise sajandi kõige suurema kasvu aastakümneil 1871—1880. Kahju ainult, et meil selle ajajärgu kohta peale selle alguse ei ole enam täpseid rahvaloenduse andmeid, vaid alljärgnevas tabelis peame leppima linna aadresslaua kokkuvõtetega iga aasta 1. jaanuariks, ja needki algavad alles 1910. a.

Aastad	Elanike arv, sõjaväeta	Aastane juurdekasv		Aastad	Elanike arv, sõjaväeta	Aastane juurdekasv	
		absoluutselt	%			absoluutselt	%
1897	58810	808	1,8	1914	131125	14993	12,9
1910	91538	2518	4,3	1915	133850	2725	2,1
1911	96219	4681	5,1	1916	149071	15221	11,4
1912	104452	8233	8,6	1917	159193	10122	6,8
1913	116132	11680	11,2				

Näeme, et Tallinna rahvaarvu kasv lõi kõik tõusurekordid: normaalse keskmise aastase juurdekasvu — 4%, (milleni aga käesoleva sajandi algul ei küündinud naaberlinnade Riia (3,8%) ja Helsingi (3,9%) aastane juurdekasv), ületas Tallinn 1913. a. enam kui kolmekordselt, kasvades järgmise aasta 1. jaanuariks 14 993 uue elaniku võrra ehk 12,9%. Nüüd üheainsa aasta juurdekasv oli suurem kui linna kogu elanikkond 100 a. tagasi. Esimese Maailmasõja puhkemine 1914. a. põhjustas paljude ajutiseks siia elama asunud isikute linnast lahkumise, kuid sõjast hoolimata suurenes Tallinna elanikkond 1915. ja 1916. a., eriti Lätist saabunud sõjapõgenike ja laialt kokkuvoolanud kindlustuste ehitajate ning sõjatööstuste tööliste arvel uuesti ja saavutas 1. jaanuariks 1917. a. kõrgseisu — 159 193 inimest, millise kulminatsioonipunktini jõudmiseks ja selle ületamiseks lõi uuesti eeldused alles Nõukogude võimu kehtimapanek 1940. a.

Ka kaubandus, tallinlaste teine peaelatusala, näitas XX s. algul uuesti aeglast, kuid pidevat tõusu. Seda mõjustas teatava määrani kitsarööpmeline raudtee, mis ehitati järk-järgult ning valmis viimaks 1900—1902. a., ühendades Tallinna—Viljandi, Mõisaküla, Pärnu, Valga ja Paidega. 1906. a. valmis lõplikult Keila—Haapsalu laiarööpmeline raudteeühendus.

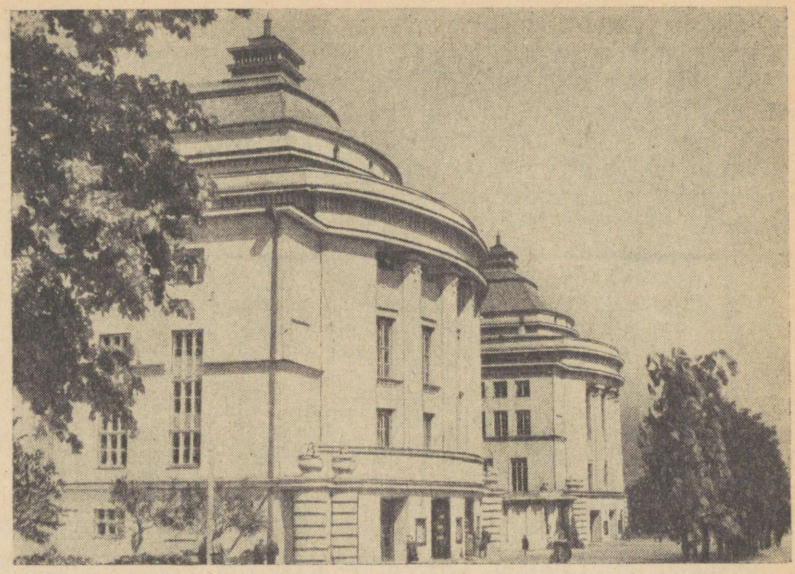

Riiklik teater „Estonia" (ehit. a. 1910—13).

Väliskaubandus saavutas 1913. a. 113 967 169 rubla suuruse kogukäibega uue kõrgpunkti, kust see järgmisel aastal sõja tagajärjel järsult alla libisema hakkas. Tallinna võistlusvõime tõstmiseks teiste Balti mere sadamalinnadega kerkis päevakorrale Tallinn—Moskva otseühenduse projekt uue raudtee näol ja vabasadama asutamise kavatsus Tallinna, millisest mõlemast plaanist esimene maailmasõda kriipsu läbi tõmbas. Laostunud käsitöö ajakohasele kõrgusele tõstmiseks peeti samuti nagu kaubandusegi alal vajalikuks kutsehariduse edendamist vastavate koolide loomise teel, mis osaliselt teostatigi.

Linnaelanikkonna rahvuslikus koosseisus ei toimunud põhilisemaid muutusi. 1913. a. linna statistika büroo poolt pastoreilt ja preestreilt kogutud andmeil koosnes 116 132 inimeseni ulatunud Tallinna rahvastik 83 133 eestlasest (71,6%) 13 275 venelasest (11,4%), 12 424 sakslasest (10,7%), 2 550 poolakast (2,2%), 1 100 juudist (0,9%), 460 lätlasest (0,4%) ja 1 715 muudesse rahvustesse kuulunud elanikust (1,5%). Kõige huvitavam on võrdlemisi suur poolakate arv, keda varem nii suurel hulgal siin ei elanud.

Käsikäes eestlaste arvu kasvamisega, eriti jõukamate kihtide üha suurema eristumisega kodanluseks, käis viimase klassi poolt arendatud rahvuslik-demokraatliku liikumise tõus. See algul sakslaste ülevõimu vastu suunatud liikumine etendas esiotsa progressiivset osa ja leidis pinda laiades rahvahulkades.

Sellistes tingimustes oli üldrahvalikuks positiivseks saavutuseks „Estonia" teatrimaja ja kontserdihoone ehitamise organiseerimine ja teostamine kogu rahvalt kogutud rahaga 1910—1913. Eesti kodanluse edasisel kasvamisel ja arenemisel muutub see liikumine aga üha reaktsioonilisemaks, muutudes imperialismi ajastul kõige reaktsioonilisemaks kodanlikuks natsionalismiks.

Esimeses vene kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis (1905—1907) lähevad eesti kodanluse ja eesti proletariaadi teed juba järsult lahku. Proletariaat võitleb revolutsioonis klassivõitluse, aga mitte rahvusliku lipu all.

Töölisklassi juhtimisel võitleb eesti rahvas kõiges kolmes vene revolutsioonis õlg õla kõrval vene rahvaga. Seda tõsiasja ei saa kodanlikud natsionalistid kuidagi ümber lükata. See võitlus toimus seni, kuni töörahvas 1940. a. Eesti kodanluse lõplikult kukutas ja valitsemise oma pealinna ja riigi üle enda kätte võttis.

Peapõhjuseks Tallinna elanikearvu ennenähtamatuks tõusuks oli siinse suurtööstuse hiiglaslik kasv, mis kajastub kuberneri aastaaruannete põhjal koostatud kokkuvõtetes alljärgnevas tabelis:

Aastad	Tööstuste arv	Tööliste arv	Aastatoodangu väärtus rublades	Aastad	Tööstuste arv	Tööliste arv	Aastatoodangu väärtus rublades
1895	45	1984	8387225	1910	77	7893	23485140
1900	70	7268	12339435	1912	90	9560	31281464
1905	65	6981	15126667	1913	99	11610	44180591
1908	69	7346	19410167	1914	98	16188	35098741

Üleriiklik aadressraamat 1900. a. ütleb eelmisel aastal Tallinnas töötanud olevat 101 vabrikut ja tööstusettevõtet, kogutoodanguga 6 668 598 rubla väärtuses. Ilmselt on arvestatud

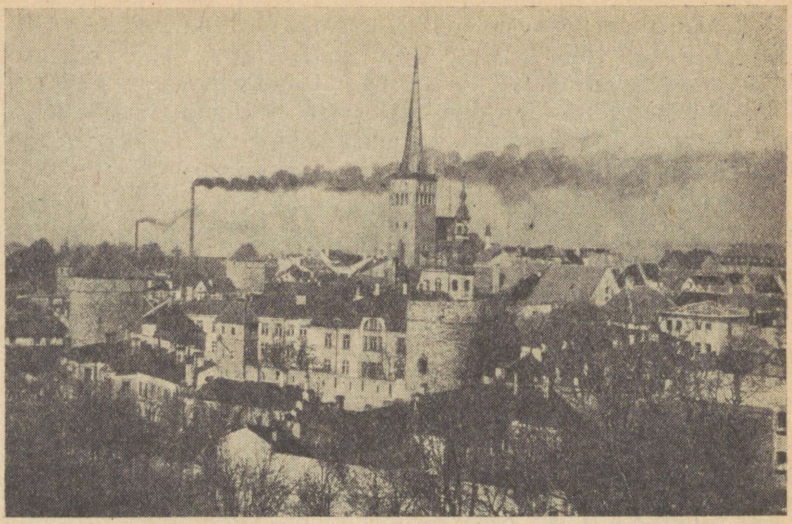

Vaade Tallinnale.

ka kõik pisitöökojad ja toodangu kohta toodud vananenud andmed.

Just möödunud sajandi lõppaastail valmis Tallinnas rida suurtööstusi. Neist olid kõige suuremad ja tuntumad: vagunivabrik „Dvigatel", mis oma tööliste arvult (2200—1500) 1900. ja 1905. a. oli esikohal, Balti Puuvillavabrik, mis 1905—13. a. oli teisel kohal (1450—1900 töölisega). Varem asutatud tööstustest laiendas tunduvalt tegevust ja suurendas tööliste arvu Lutheri vabrik, mis 1908.—1913. a. oma 1453—2019 töölisega saavutas esikoha.

Uue tugeva tõuke elanikearvu ja tööstuse tõusuks andis Tallinna kuulutamine 1912. a. Peeter Suure nimeliseks merekindluseks ja sõjasadamaks. Juba 1914. a. tõusid 3600 töölisega esikohale laevatehased (Vene-Balti, Boeckeri, Peetri tehas) ja jäid sellele kogu sõja ajaks, kusjuures nende tööliste arv ajuti ulatus kuni 14 000.

Eesti oli, nagu kogu Venemaagi, väliskapitali (peamiselt saksa ja inglise) ekspluateerimise objektiks.

Seoses sellega, et Eestis olid pärisorjuse igandid palju tugevamad kui teistes Vene kubermangudes, oli siin ka eks-

pluateerimine palju suurem. Eestis oli töölisel veel vähem õigusi kui teistes Venemaa osades.

Tööliste olukord oli väga raske. Pikk tööpäev, elamine mitme perekonnaga koos mustades kasarmutes, niisketes keldrikorterites, madal töötasu, igasugused trahvid ja karistused, igasuguste inimõiguste puudumine iseloomustavad tööliste olukorda Tallinnas ja kogu Eestis. Vene tööline, kes sattus Petrogradist Tallinna tehasesse, ei suutnud kuidagi harjuda siinsete kitsendustega. Enamik meistreid olid sakslased, kes toorelt käitusid töölistega, suhtusid neisse üleolevalt ja alavääristasid nende rahvust.

Juba sajandi lõpul alustasid Eesti töölised kapitalistidega võitlust oma majandusliku elujärje parandamise eest. Esimeseks suureks tööliste streigiks Eestis ja üheks esimeseks Venemaal oli kangrute streik Narva Kreenholmi Manufaktuuris a. 1872., millele järgnes kogu Eestis suur streikide laine. Esimene Tallinna streik oli 1876. a. „Lindforsi pärijate" trüki-

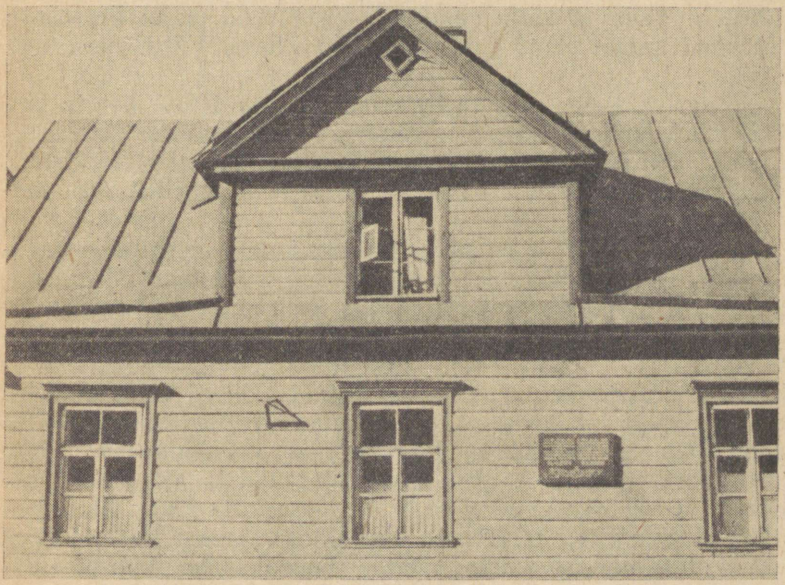

Siin majas — Soo tn. 36 — elas M. J. Kalinin aastatel 1901—03.

kojas (end. Tallinna gümnaasiumi trükikoda, mis asutati 1635. a., asus Lai tn. 48).

1888. a. streikisid sadamatöölised ja 1898. a. oli ulatuslik streik „Dvigatelis“ (Vaguniehitustehas, mis asutati 1898.—99. a.).

Esimeste stiihiliselt toimunud streikide kogemused näitasid, et rööbiti majandusliku võitlusega, mida peeti üksikute kapitalistide ja vabrikantide vastu, on töölisklassil vaja ulatuslikku poliitilist võitlust tsaari isevalitsuse, kapitalistide ja mõisnike poliitilise võimu kukutamiseks. Selle võitluse teadlikuks juhiks sai bolševike partei, kelle eelkäijaks oli Lenini poolt Peterburis 1895. a. asutatud „Töölisklassi Vabastusvõitluse Liit“, milline hakkas marksismi ühendama töölisliikumisega. Viimase mõjul tekkis samal aastal ka Narva tööliste hulgas esimene Peterburiga ühenduses olev marksistlik ring ja 1900.—1901. a. loodi samasugused ringid ka Tallinnas ja Tartus.

Revolutsioonilise organisatsiooni looja ks Tallinnas ja Eestis oli Mihhail Ivanovitš Kalinin, kes revolutsioonilise tegevuse pärast oli 1901. a. Tallinna välja saadetud. Enne seda oli ta Peterburis töötanud Lenini poolt juhitavas „Töölisklassi Vabastusvõitluse Liidus“.

Tsaarivalitsus saatis ta Peterburist välja Tiflisi, kus ta töötas marksistlikus organisatsioonis, mida juhtis seltsimees Stalin. Tiflisist sõitis M. I. Kalinin Tallinna, et olla lähemal revolutsioonilisele Peterburile ja edukamalt teostada revolutsioonilist tööd.

Tallinna jõudes asus M. I. Kalinin kohe energilisele organiseerimistööle Tallinna tööliste seas. Revolutsioonilise võitlusteooria tundmaõppimiseks asutas Kalinin siin mitu põrandaalust ringi, milledest võtsid osa töölised „Voltast“, Raudtee Peatehastest, „Dvigatelist“, „Lutherist“, „Balti Puuvillavabrikust“ ja mujalt. Tema juhtimisel andsid töölised välja lendlehti eesti, vene ja läti keeles. Ta tutvustas ka Eesti töölisi Lenini poolt väljaantava ajalehe „Iskraga“. M. I. Kalinin ise oli ajalehe „Iskra“ agent. Augusti nime all saatis ta ajalehele kaastööd otse toimetuse sekretäri N. K. Krupskaja kätte. Materjali ajalehe sõnumite, samuti ka lendlehtede jaoks tõid töölised vabrikutest põrandaaluste ringide koosolekuile, konspiratiivkortereisse või sm. Kalinini korterisse Soo tn. 36 (praegu on sellele majale asetatud mälestustahvel).

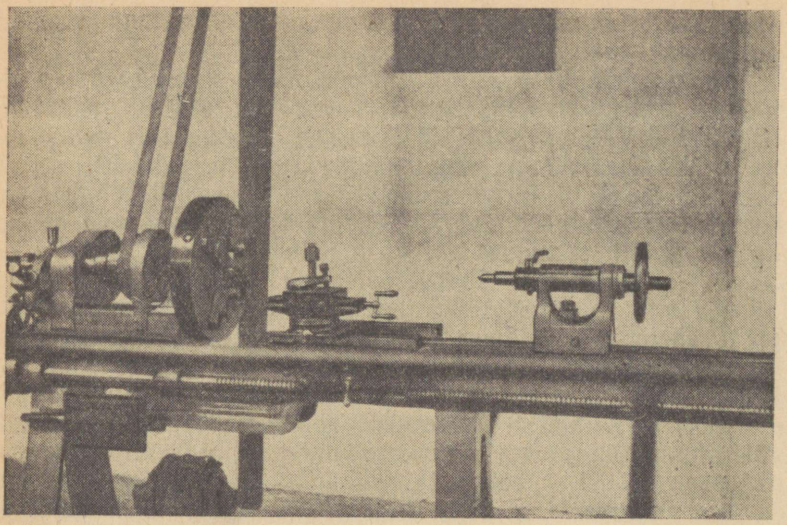

M. J. Kalinini treipink Kalinini-nimelises veduri-vaguni remonditehases.

1902. a. ühendas M. I. Kalinin Tallinnas üksikud marksistlikud ringid üheks sotsiaaldemokraatlikuks orgnisatsiooniks, mille ümber koondus ikka rohkem töölisi paljudest Tallinna ettevõtetest. Oli märgata tööliste kiiret revolutsioonilise meeleolu tõusu. Politsei, kelle valve all M. I. Kalinin oli, kõvendas tema järgi järelevalvet. 1903. a. jaanuaris arreteeriti M. I. Kalinin ja saadeti Peterburi vanglasse. Ta alustas näljastreiki, milletõttu ta sama aasta juuli lõpul vabastati ja Tallinna tagasi saadeti. Ta asus uuesti tööle „Volta" tehasesse ja jätkas revolutsionääride-bolševike kaadri ettevalmistamist Tallinnas. Kuigi kaua ei saanud M. I. Kalinin töötada koos Tallinna töölistega, sest ta arreteeriti uuesti 1904. a. Pärast eeluurimist saadeti ta välja Povenetsi linna, kust ta ikkagi pidas sidet Tallinna sotsiaaldemokraatliku organisatsiooniga, saates siia juhtnööre ja nõuandeid.

Ideed, mida M. I. Kalinin külvas Eestis, kandsid head vilja, tööd jätkasid tema võitluskaaslased, valmistades Eesti töölisi ette eelseisvateks revolutsioonilisteks sündmusteks. Endiselt ilmusid lendlehed. 1904. a. 1. maiks levitas VSDTP Tallinna organisatsioon tööliste seas lendlehti, kutsudes töölisi üles

tähistama rahvusvahelist töörahva püha. Tallinna töölised pühitsesidki seda päeva suurejooneliselt.

Algas esimene Vene revolutsioon, mille sissejuhatuseks oli tööliste tulistamine Peterburis Talvepalee ees 9. jaanuaril. Niipea, kui Tallinna saabusid esimesed teated tsaari veretööst, andis VSDTP Tallinna organisatsioon välja lendlehe, milles mõisteti hukka tsaarivalitsus ja kutsuti üles Piiteri tööliste toetamisele protestistreigiga. Tallinna töölised vastasid sellele kutsele ja 12. jaanuaril streikisid paljud Tallinna käitised — „Volta", „Dvigatel", Tselluloosivabrik jt. Töölised nõudsid koosolekute vabadust, töökindlustuse seaduse kehtimapanekut, töölisvanemate valimise õigust, organiseerimisvabadust. 15. jaanuaril oli Tallinnas suur tööliste demonstratsioon. Oli kokkupõrkeid demonstratsioonist osavõtjate ja sõjaväe vahel.

1905. a. 1. mail organiseerisid Tallinna töölised „Russalka" mälestussamba juures Kadriorus miitingu, millest võttis osa mitusada töölist. Streigid ja kokkupõrked politseiga jätkusid kevadel ja suvel. Ligi 85% Eesti töölisklassist võttis 1905. a. osa streigiliikumisest.

Tööliste juhtimisel tõusis üles ka proletariaadi liitlane — töötav talurahvas. Põletati saksa parunite mõisu. 1905. a. hävitasid talupojad Harjumaal 81 mõisa, kogu Eestis aga 195 mõisa. Oktoobris haaras tööliste üldstreik kogu Eesti. Streiki alustanud raudteelasi toetas Eesti proletariaat tööstus- ja kaubandusettevõtetes. 15. oktoobril toimus vana „Estonia" ruumes tööliste ülelinnaline koosolek, kus sotsiaaldemokraadid esmakordselt avalikult esinesid rahvamasside ees sotsiaaldemokraatliku partei nimel. Sellel koosolekul võeti vastu järgmised nõudmised esitamiseks Tallinna linnavolikogule:

1. Saata keisrile telegramm nõudmisega, et korra jalule-seadmiseks viibimata kutsutaks kokku asutav kogu.

2. Otsekohe panna maksma sõna-, trüki- ja koosolekute-vabadus.

3. Nõuda kubernerilt kõigi poliitiliste vangide vabastamist. Nõuda otsekohe sõjaväe äraviimist Tallinnast. Töölised suudavad linnas ise korda pidada.

16. (29.) oktoobril toimus Tallinnas Uuel turul suur tööliste demonstratsioon. Tsaarivõimude käsul avati tööliste peale tuli, 60 töölist sai surma ja 200 haavata.

Selle nurjatu kuriteo ohvrite matused kujunesid võimsaks demonstratsiooniks tsaarivalitsuse vastu. 20. oktoobril saatis

20 000 inimest lippude ja pärgadega 57 tapetu kirste Turuplatsilt Rahumäele. Tööliste tulistamise kohale asetati suur puurist (säilinud ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloomuuseumis Tallinnas), mis hiljem asendati puumälestusmärgiga ja siis graniit-mälestussambaga.

23. novembril võtsid Tallinna töölised Peterburi ja Moskva tööliste eeskujul vastu otsuse Tööliste Saadikute Nõukogu moodustamise kohta.

1905.—1907. a. revolutsiooni kõrgpunktiks oli Moskva tööliste relvastatud ülestõus. Ka VSDTP Tallinna organisatsioon tegi ettevalmistusi ülestõusuks Tallinnas. Moskva relvastatud ülestõusu surus tsaarivalitsus maha suurtükitule abil, sellele reageerisid Tallinna töölised protestistreigiga.

Pärast Moskva relvastatud ülestõusu mahasurumist algas revolutsiooni järk-järguline taandumine. Töölised ja talupojad taganesid võitlustega ja 1906. a. puhkes uuesti streigivõitlus ja talurahvaliikumine.

Rahutused algasid ka Eestis asuvates sõjaväeosades ja

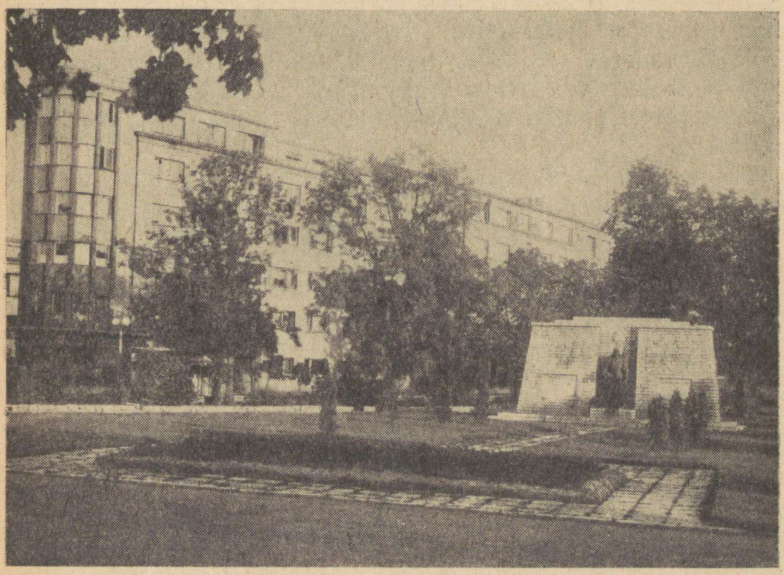

Vaade Vabastajate väljakule.

Tallinna reidil seisvail sõjalaevadel. 1906. a. augustis alustasid väljaastumist Tallinna lähedal seisva ristleja „Pamjat Azova" madrused, keda juhtisid bolševikud. VSDTP Tallinna organisatsiooni poolt oli ülestõusu ettevalmistamine tehtud ülesandeks bolševik Arseni Koptjuhhile, kes elas Tallinnas Oskar Minnese varjunime all. Madrused vallutasid ristleja ja tõid selle punase lipu all Tallinna. Revolutsioonilistel madrustel oli Tallinna töölistega kokkulepe, et ülestõusu edu puhul sõjalaeval alustavad töölised ka linnas ülestõusu. Kuid ülestõus surutī laeval varsti maha. 221 madrust arreteeriti ja anti kohtu alla. Ülestõusu 18 juhti, eesotsas Oskar Minnesega, lasti maha kuberneri lossi aias Toompeal ja nende laibad heideti merre Naissaare lähedal.

Selle tsaarivõimu uue verise kuriteo peale vastasid Tallinna töölised protestistreigiga.

Sellal, kui bolševikud juhtisid rahvahulki tsarismi kukutamisele, pidurdasid menševikud igati revolutsiooni arenemist. Oma alatut tööd tegid menševikud ka Eestis. Nende teisendeiks olid siin nn. föderalistid — selle pooldajad, et eesti töölised tegutseksid lahus vene töölistest ja et eesti töölistel oleks oma eri partei. Föderalistid tahtsid mitmesugustest rahvustest töölisi üksteisest eraldada. Seda oli tsaarile ja kapitalistidele vaja töölisliikumise halvamiseks. Eesti bolševikud pidasid visa võitlust reetjatega ja hävitasid lõplikult nende mõju eesti töölisklassile.

Kõrvuti töölisliikumise ja revolutsioonilise võitluse hoogsa tõusuga organiseeris end 1905.—1907. a. revolutsiooni käigus ka eesti kodanlus. Ta läks algul revolutsiooniga kaasa sel eesmärgil, et saavutada mõningaid järeleandmisi tsaarivalitsuselt. Kuid õige pea asus ta avaliku kontrrevolutsiooni teele, leppides täielikult tsaari poolt 17. oktoobril antud manifestiga.

Esimene vene revolutsioon lõppes kaotusega. Tsaarivõimud tormasid tööliste ja talupoegade kallale julmade surveabinõudega. Töötavale rahvale algas raske elu. Baltimail möllasid karistussalgad, kes tapsid sajad inimesed, paljud peksti poolsurnuks või saadeti pikkadeks aastateks sunnitööle.

Tallinna vanglad olid täis revolutsioonilisi töölisi ja talupoegi. Kerkis küsimus uue vangla asutamisest. Selleks muudetigi 4,5 meetri paksuste müüridega linna torn „Paks Margareeta". Torn oli ehitatud XVI sajandil ja hoopiski mitte sünnis eluruumiks. See õudne hoone tehti poliitvanglaks ja täitis selle

Siin majas — Kivimurru tn. 33 — oli V. Kingissepa konspiratiivkorter aastatel 1918—19.

ülesandeid kuni 1917. a. Veebruarirevolutsioonini. (Torn asub Pikk tänav 70 — praegu Tallinna Linna Muuseum). Palju bolševikke arreteeriti ja hukati. 1908. a. jaanuaris arreteeris politsei kogu partei Tallinna komitee ja veel 200 töölist-revolutsionääri. Paljud neist saadeti asumisele Siberisse.

Surveabinõud ei murdnud bolševikke. Partei hoidis alal oma organisatsioonid ja tugevdas neid igati.

Juba 1907. a. ühinesid Eesti linnade bolševistlikud organisatsioonid Terijoe konverentsil Soomes üheks üle-eestiliseks organisatsiooniks. See konverents sidus Eesti töölisliikumise veel tugevamini bolševistliku parteiga. Tallinnast võttis konverentsist osa 11 saadikut 500 organiseeritud töölise poolt.

Eestis tugevdas parteiorganisatsiooni Viktor Kingissepp. Ta sündis 1888. a. Kuressaares. Juba gümnaasiumiõpilasena hakkas ta osa võtma revolutsiooniliste ringide tööst ja tutvus leninlike ideedega. 1906. a. astus V. Kingissepp bolševike partei liikmeks Peterburis, kus ta sai ka oma revolutsioonilise töö kooli. Temast kasvaski Eestimaa bolševike juht, kõige püsivam ja järjekindlam leninlike ideede levitaja Eesti tööliste hulgas.

Tema kaudu pidasid eesti bolševikud sidet Peterburi töölistega ja said juhendeid bolševistliku partei keskkomiteelt.

Töölisliikumise tõusu aastad Venemaal (1912—1914) hoogustasid revolutsioonilist liikumist ka Eestis. Lastakse välja lendlehti ja korraldatakse streike, miitinguid ja väljaastumisi „Pamjat Azova" revolutsiooniliste madruste ja Tallinna „verise pühapäeva" — 1905. a. 16. oktoobri mälestuseks. 1913. a. suvel streikisid Tallinna tehase „Dvigateli" töölised protestimärgiks Balti laevastiku madruste kohtu alla andmise vastu Kroonlinnas.

„Pravda" eeskujul hakkas VSDTP Tallinna komitee 1912. a. juunis välja andma oma häälekandjat „Kiir", mida tsensuuriolude tõttu trükiti Narvas. Ajaleht ilmus kuni Maailmasõja alguseni, mil ta tsaarivõimude poolt suleti. „Kiir" muudeti V. Kingissepa hoolitsusel bolševistlikuks häälekandjaks ja ta etendas suurt osa eesti tööliste bolševistlikus kasvatamises. Kuid massiline töölisliikumine jäi Eestis siiski maha ülevenemaalise töölisliikumise tõusust.

Esimese imperialistliku sõja algul toimunud mobilisatsioonid nõrgestasid tunduvalt Eesti bolševistlikku organisatsiooni, töölisliikumine jäi Eestis sõja algusaastail soiku ja alles 1916. a. algas uus elavnemine. Ühes kogu bolševike parteiga, keda juhtisid Lenin ja Stalin, hakkasid ka eesti bolševikud valmistama töölisklassi ette uuteks revolutsioonilisteks lahinguteks, viisid töölised ja talurahva uuele revolutsioonile.

3. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamine ja teostamine Eestis.

(1917. a. märtsist — 1918. a. veebruarini).

Koos kodanlik-demokraatliku Veebruarirevolutsiooniga Venemaal toimus revolutsioon ka Eestis.

Esimesed teated tsaarivõimu kukutamisest tulid Tallinna 2. (15.) märtsil. Siin võeti need vastu suure vaimustusega. Tuhanded töölised, eesotsas „Vene-Balti", „Franz Krulli" jt. revolutsiooniliste töölistega, kogunesid Vene turule, kus peeti miiting. Kõnelejad kutsusid üles tsaarivalitsuse esindajate kukutamisele. Töölistega ühinenud soldatid ja madrused läksid purustama vanglaid ja politseijaoskondi. Põletati maha kubermanguvangla Toompeal ja „Paksu Margareeta" tornis asuv vangla.

Tallinnas ja teistes Eesti linnades kukutati tsaarivõim.

Viktor Kingissepa konspiratiivkorter — Vabriku tn. 35 aastatel 1918—19.

Petrogradi ja Moskva eeskujul hakati moodustama tööliste ja soldatite saadikute nõukogusid. Kuid neis õnnestus enamust saada kokkuleplastel-sotsialistidel-revolutsionääridel ja menševikel. Viimastel oli 1917. a. kevadel Tallinna nõukogus 138 esindajat (sealhulgas isegi mõned kodanluse esindajad), bolševikel aga ainult 55 saadikut.

Nõukogu kokkulepliku poliitika tagajärjel saavutas eesti kodanlus oma täieliku huvide kaitsja — Tallinna senise linnapea — Jaan Poska määramise Eesti kubermangu komissari kohale, kes jäi Ajutise Valitsuse esindajaks Eestis. Tekkis kaksikvõim.

Bolševike ees seisis nüüd ülesanne kõrvaldada võimu enda kätte haaranud kodanlus võimu juurest ja teostada sotsialistlik revolutsioon. Pärast Veebruarirevolutsiooni tuli bolševike organisatsioon põranda alt välja ja asus masside organiseerimisele. Selle ülesande selgitamisel töölismassidele etendasid tähtsat osa bolševistlikud ajalehed. 18. (31.) märtsil hakkas Tallinnas uuesti ilmuma bolševistlik ajaleht „Kiir". Tallinna bolševike organisatsiooni venekeelseks häälekandjaks sai „Utro Pravdõ" („Õiguse Hommik"). Nende ajalehtede toime-

tused, samuti ka kõik töölis- ja parteiorganisatsioonid asusid Suure-Karja tänavas nr. 18. (Praegu on selle maja asemele ehitatud uus 6-korruseline maja).

Tallinna bolševike organisatsioon kasvas kiiresti. Aprillikuus oli tal 1300 liiget, mais juba 2123. Bolševikud tegid energilist selgitustööd masside enda poole võitmise eest, sotsialismi eest. Teed sinna valgustasid neile Lenini geniaalsed „Aprilliteesid" ja VSDTP VII (aprilli-) konverentsi otsused, eriti aga seltsimees Stalini aruande kohta vastu võetud resolutsioon rahvusküsimuses.

Eesti bolševikud võitlesid rahvaste enesemääramise loosungi teostamise eest töörahva huvides, viimased dikteerisid aga ühise võitluse ühistes ridades vene töörahvaga sotsialismi võidu eest.

Juulikuu algul saatis Ajutine Valitsus Petrogradi tööliste rahuliku meeleavalduse vastu junkrute ja ohvitseride salgad, kes avasid tule püssidest ja kuulipildujatest. Pärast demonstratsiooni mahasurumist suleti rida bolševistlikke ajalehti — „Pravda", „Soldatskaja Pravda" jt.

Ka Eestis toimus juulipäevil töölisorganisatsioonide rüüstamine. Tallinnas tehti läbiotsimine ajalehtede „Kiir", „Utro Pravdõ" ja „Maatamehe" (1. juulil ilmuma hakanud maatameeste häälekandja) toimetustes. Esimesed kaks ajalehte suleti ja ajalehe „Kiir" toimetaja arreteeriti.

Töölisajalehtede sulgemine, bolševike arreteerimine ja surmanuhtluse kehtima panemine rindel kutsus esile Tallinna tööliste meelepaha. Käitistes toimusid miitingud ja korraldati streike. Bolševike organisatsioon hakkas suletud ajalehtede asemel välja andma uusi ajalehti „Tööline" ja „Zvezda" („Täht"). Neis avaldati bolševike partei keskkomitee tähtsamaid dokumente, V. I. Lenini ja J. V. Stalini artikleid, teateid revolutsioonisündmustest teistes Venemaa linnades, samuti ka silmapaistvate eesti bolševike — Viktor Kingissepa, Ivan Rabtšinski ja Jaan Sihveri artikleid.

Tallinna bolševike organisasioon kasvas järjekindlalt. Augustis oli tal juba 3182 liiget, neist töölisi 2926. Rahvuste järgi: eestlasi 2302, venelasi 523 ja lätlasi 357.

Viktor Kingissepa juhtimisel asusid töölised organiseerima Punakaardi salku Tallinna suurimais käitistes, samuti ka meremeeste seas.

Bolševike suurest populaarsusest kõnelevad linnavolikogude

valimised 1917. a. augustis. Tallinnas sai VSDT(b)P nimekiri kõigist valimistel kandidaate esitanud parteidest suurima häälte arvu, nimelt 21 572 (sotsialistid-revolutsionäärid 15 145, menševikud 8282 jne.). 101 kohast Tallinna linnavolikogus said bolševikud 31 kohta. Tallinna linnavalitsuses said aga enamuse bolševikud, — linnavalitsuse 9 liikmest olid 5 liiget bolševikud.

Samaaegselt pidasid bolševikud võitlust nõukogude kindlustamise eest, enamuse võitmise eest nõukogudes. Juba suvel algasid nõukogude saadikute ümbervalimised Tallinna käitistes. Seniste sotsialistide-revolutsionääride ja menševike asemele valiti nõukogusse bolševikud. Sügiseks oli bolševikel nõukogus enamus ja juba 7. (20.) septembril võttis Tallinna nõukogu 96 häälega 12 vastuseismisel vastu bolševike poolt esitatud resolutsiooni, milles mõisteti hukka Ajutise Valitsuse poliitika ja nõuti võimu ülevõtmist nõukogude kätte. Seda otsust toetasid Tallinnas asuvad sõjaväeosad, kes nüüd samuti olid vabanenud sotsialistide-revolutsionääride ja menševike mõjust.

Oktoobris toimusid kogu Venemaal nõukogude kohalikud kongressid. 12. (25.) oktoobril tuli Tallinnas kokku Eestimaa nõukogude II kongress. Enamus saadikuid olid bolševike poolt, kuna nõukogude I kongressil 1917. a. juulis oli enamus sotsialistidel-revolutsionääridel ja menševikel. Kongressi tööd juhtis silmapaistev bolševik Viktor Kingissepp, kes esines kongressil mitme ettekande ja sõnavõtuga. Oma otsustes nõudis kongress kogu võimu ülevõtmist nõukogude kätte.

16. (29.) oktoobri istungil võttis bolševike partei keskkomitee vastu Lenini esitatud resolutsiooni relvastatud ülestõusu kohta. Moodustati keskus relvastatud ülestõusu juhtimiseks, eesotsas seltsimees Staliniga.

Keskkomitee juhendite alusel alustasid ka eesti bolševikud intensiivset ettevalmistust relvastatud ülestõusuks. 22. oktoobril (4. novembril) moodustati Eestimaa ja Tallinna tööliste ning soldatite saadikute nõukogu ühisel istungil Sõjalis-Revolutsiooniline Komitee, eesotsas Viktor Kingissepa ja Ivan Rabtšinskiga. Juba järgmisel päeval võttis Sõjalis-Revolutsiooniline Komitee oma kontrolli alla kõik tähtsamad punktid Tallinnas ja sai tegelikult olukorra täielikuks peremeheks Eestis. Tema käsutuses olid Punakaardi salgad ja ta ootas Petrogradist märguannet relvastatud ülestõusuks.

Ülestõusu edul Tallinnas ja üldse Eestis oli määrav tähtsus

revolutsiooni eduks Petrogradis, sest ta pidi kindlustama revolutsiooni hälli tagala.

„Küsimus", kirjutas V. I. Lenin, „seisneb ülestõusus, mille võivad ja peavad kindlustama Piiter, Moskva, Helsingi, Kroonlinn, Viiburi ja Tallinn. Piiteri all ja Piiteris — seal võib ja peab otsustatama ning teostatama see ülesanne võimalikult tõsisemalt, võimalikult ettevalmistatumalt, võimalikult kiiremalt, võimalikult energilisemalt." (Lenini Teosed, kd. XXI, lk. 325).

25. oktoobril (7. novembril) toimus Peterburis relvastatud ülestõus. Algas Suur Oktoobrirevolutsioon.

26. oktoobril (8. novembril) teatas ajaleht „Tööline" suure vaimustusega revolutsiooni võidust Petrogradis ja võimu ülevõtmisest revolutsioonilise rahva kätte. Järgmiste sõnadega kirjeldab „Tööline" Tallinnat selle päeva hommikul: „Igal tänavanurgal võis näha kohkunud nägudega isandakesi... Teisel pool aga rõõmus ärevus. Ühed räägivad — nüüd on võim „nende" käes. Teised hõiskavad — „Lõpuks ometigi võtsime ära."

Juba öösel võttis Punakaart Viktor Kingissepa käsul kõik tähtsamad punktid linnas enda kätte. Päeval pöördus Sõjalis-Revolutsiooniline Komitee rahva poole üleskutsega ja teatas nõukogude võimu kehtimapanemisest Eestis. Otsekohe kõrvaldati kubermangukomissarid — kukutatud Ajutise Valitsuse esindajad.

Kõikjal toimusid miitingud, kus võeti vastu tervitusi Nõukogude valitsusele, Sõjalis-Revolutsioonilisele Komiteele ja tööliste ning soldatite saadikute nõukogudele. Tervitustes kinnitasid töölised Nõukogude valitsusele oma truudust ja valmisolekut teda relvastatud jõul toetada. Tselluloosivabriku töölised ütlesid koosolekul vastu võetud resolutsioonis: „Tervitame proletariaadi valitsust, avaldame temale täielikku usaldust ja lubame teda igati toetada."

Töörahvas sai Eestis peremeheks. Esmakordselt ajaloos hakkas ta ehitama oma elu ilma kurnajateta, ilma rahvusliku rõhumiseta.

Nõukogude võimu ajajärk Eestis haarab lühikese ajavahemiku — ainult kolm ja pool kuud, aga selle aja jooksul ta näitas end tõelise rahvavõimuna. Töölised said 8-tunnilise tööpäeva. Tõsteti töötasu. Talupojad said maad, mis võeti ära saksa parunitelt. Koolides ja asutistes võeti ametlikuks keeleks

eesti keel. Lasti välja palju eestikeelset kirjandust. Selle aja jooksul arenes töötav rahvas poliitiliselt enam, kui kümnete aastate jooksul enne seda.

4. Välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja ajajärk Eestis.

(1918.—1920. a. veebruar).

Eesti kodanlus, kes pärast Veebruarirevolutsiooni püüdis kindlustada Eestis Ajutise Valitsuse võimu ja katsus petta eesti töötavat rahvast natsionalistlike klassivastolude lepitamise loosungiga, kaotas nüüd, pärast Oktoobrirevolutsiooni, oma toe — vene kodanluse — ja hakkas otsima endale teist kaitsjat ja tuge pääsmiseks proletariaadi eest. Oma pilgud ja lootused pööras ta saksa imperialismi poole, kes pidas sõda Venemaa vastu ja oli juba okupeerinud Eesti saared.

Trotski reetmise tagajärjel, kes hoolimata Lenini ja Stalini kategoorilistest juhtnööridest ei kirjutanud alla rahulepingut Saksamaaga, tungisid sakslased mandrile. Eesti bolševikud olid ainukeseks jõuks, kes organiseerisid rahvast oma kodumaa kaitsmisele saksa okupantide vastu. 22. veebruaril 1918. a. pidasid eesti töölised sakslastega lahingu Keilas. Punakaardi salkade vastu võitlesid hambuni relvastatud saksa väed. Töölised ei suutnud vastu panna. Saksa intervendid tungisid edasi Tallinna poole. 24. veebruari ööl võttis Eestimaa Nõukogu Täitevkomitee vastu otsuse — evakueerida nõukogude asutised Eestist.

1918. a. 24. veebruaril, mil nõukogude võim Eestist lahkus ja saksa anastajad ei olnud jõudnud veel Tallinna vallutada, kuulutas eesti kodanlus välja Eesti „iseseisvuse". See oli manööver, millega kodanlus püüdis varajata oma koostööd eesti rahva ajaloolise vaenlasega. Selle asemel, et organiseerida vastulööki saksa okupantidele, eesti kodanlus andis „iseseisva Eesti" vabatahtlikult saksa okupantidele. Saksa väed, kes 25. veebruari lõunaks marssisid Tallinna, ei lugenud siiski tarvilikuks tunnustada kodanlikku valitsust ja ajasid ta laiali. Algas saksa okupatsioon Eestis, mis kestis üle 8 kuu ja mis oli eesti rahvale raskete katsumuste, kannatuste ja murede aeg. Ettevõtted jäid seisma. 45 000 töölise asemel enne okupatsiooni jäi nüüd ainult 4500. Töötasu oli äärmiselt madal. Toiduainete hinnad kõrged. Saksa okupandid vedasid Eestist välja Saksamaale põllumajandussaadusi, kõik toorainetagavarad, samuti

ka vabrikute ja tehaste sisseseaded. Üheksa kümnendikku Tallinna proletariaadist ja enam kui kolm neljandikku Eesti tööstusproletariaadist oli laiali aetud.

Hoolimata raskest survest, eesti töötav rahvas bolševike partei juhtimisel jätkas aktiivset võitlust sakslaste vastu.

Bolševike organisatsioon oli küll sügaval põranda all, kuid säilitas oma kaadri; tegutses Tallinna komitee, oli asutatud põrandaalune trükikoda.

Kommunistlik partei organiseeris Tallinnas 29. juunil trükitööliste poliitilise streigi, 12. ja 13. septembril Tallinna tööliste üldstreigi, 15. oktoobri öösel levitati Tallinna kommunistliku organisatsiooni poolt välja antud lendlehti, milledes kõneldi nõukogude võimu peatsest tagasitulekust Eestisse. Novembris tuli salaja Tallinna Viktor Kingissepp, kes varjas end Tallinna tööliste juures ja asus kohe juhtima rahva vabastusvõitlust. Valiti Eesti bolševike organisatsiooni juhtima viieliikmeline keskkomitee. Hakati välja laskma kommunistliku partei häälekandjat „Kommunisti". Käitistes algasid saadikute valimised Tallinna nõukogusse.

1918. a. novembris varises kokku Saksa keisririik. Punased eesti polgud, kes olid moodustatud saksa okupatsiooni eest N. Venemaa territooriumile taandunud töölistest ja talupoegadest, alustasid võitlust Eesti vabastamise eest. 22. novembril 1918. a. algas pealetung Narva all. Eesti proletariaadile, kes tõusis üles võitluseks nõukogude võimu eest, tuli abiks Punaarmee.

Rindel lüüa saanud saksa sõjavägi kapituleerus ja pidi vabastama okupeeritud maa-alad, sealhulgas ka Eesti. Enne aga kui saksa okupandid lõplikult Eestist lahkusid, upitas saksa väejuhatus võimule tema enda poolt veebruaris laiali aetud Eesti kodanluse valitsuse, lootes, et eesti kodanlus võimule tulles ei puuduta saksa mõisnikke ja säilitab seega saksa imperialismi agentuuri Baltimaadel.

Punaarmee hakkas kiiresti edasi tungima. 28. novembril vabastas ta Narva. Järgmisel päeval taastati Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik Eesti Töörahva Kommuuna nime all.

Detsembris 1918. a. vabastasid punased eesti polgud Rakvere, siis Tartu ja tähtsa raudteesõlme Tapa. Suuremal osal Eesti territooriumil pandi kehtima nõukogude kord. 22. detsembril tunnustas VNFSV Nõukogude Eestit.

Punaarmee edasitung tekitas kodanluses kabuhirmu. Taanduvate saksa vägedega kadus ka kodanluse reaalne toetus.

Töörahva hulkadele kodanlus loota ei saanud, sest töörahvas taotles nõukogude võimu. Kodanlus teadis, et ta võis võimul püsida ainult toetudes imperialistlike suurriikide tääkidele. Poliitilise ja majandusliku sõltuvuse hinna eest otsis ta liitriikidelt sõjalist abi oma töörahva vastu. Rahalist abi saadi Ühendriikidelt üle 12 miljoni dollari, Inglismaalt üle 1 miljoni naelsterlingi jne. Sõjavarustusena tuli välismaalt 76 073 vintpüssi, 1202 kuulipildujat, 117 kahurit, sõjalaevu, laskemoona. Peale selle paluti inglastelt Tallinna admiral Sinclairi laevastik. Värvati palgasõdureid valgetelt soomlastelt, rootslastelt, taanlastelt, kohalikelt parunitelt. Eesti vägesid oli Punaarmee vastu üpris vähe, Narva rindel novembri lõpus alla 1000 mehe.

7. jaanuaril 1919. a. algas rindel kontrrevolutsiooniliste jõudude vastupealetung, mida merelt toetas inglaste laevastik. Punaarmee peamised jõud olid sel ajal koondatud teistele rinnetele, Narva all tegutsevad üksused olid alatistest lahingutest ära kurnatud ega suutnud ülekaalus olevatele vaenlase värsketele jõududele kaua vastu panna. Rahvusvahelise kodanluse ühendatud jõududel õnnestus Punaarmeed taganema sundida. Eesti Töörahva Kommuuna kaotas. Võimu Eestis haaras kodanlus, kes enam kui kahekümneks aastaks pani kehtima oma diktatuuri töörahva üle.

Kõik need aastad käis töörahva äge võitlus kodanluse vastu Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel, milleks kasutati streike, sabotaaži, relvastatud võitlust kontrrevolutsiooni jõudude vastu. 1919. a. veebruaris tõusis üles Saaremaa töörahvas. Ülestõusu surus kodanlus veriselt maha. Samal aastal toimus ka rida tööliste streike.

1919. a. augustis tuli Tallinnas Suur-Karja tänavas nr. 18 kokku Eesti ametiühingute I kongress. Enamus saadikuid — 382 417-st — olid kommunistide poolt. Kongress teatas, et Eesti ametiühingud seisavad III Kommunistliku Internatsionaali paltvormil ja võttis vastu bolševistlikud otsused ning asus kindlale sõjavastasele seisukohale, nõudes sõja lõpetamist, mida Eesti kodanlus pidas koos teiste interventidega Nõukogude Venemaa vastu.

Eesti kodanlus ajas ametiühingute kongressi laiali ja arreteeris 102 saadikut, neist 76 saadeti üle rindejoone Nõukogude Venemaale, 26 saadikut tapeti Irboska rabas.

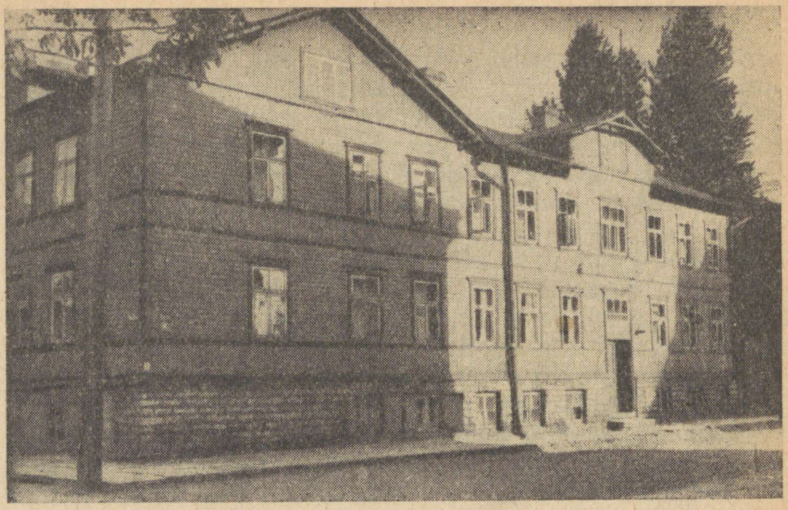

Viktor Kingissepa konspiratiivkorter — Sõja tn. 8 aastatel 1918—19.

5. Kodanluse diktatuuri ajajärk Eestis.

(1920—1940)

2. veebruaril 1920. a. kirjutati Tartus alla rahuleping Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel. See oli noore nõukogude vabariigi suureks võiduks interventide üle ja andis esimese hoobi blokaadile, millega imperialistid mõtlesid Nõukogude Venemaad kägistada. Pärast Tartu rahu sõlmimist muutus olukord Eestis põhjalikult. Eestimaa Kommunistlikul Parteil tuli kohaneda uuele olukorrale ja vastavalt muuta oma taktikat, püstitada töörahva ette uued ülesanded. „Eesti töörahvas pidi nüüdsest peale, kus osutus võimatuks käesoleval võitlusetapil kukutada uuesti püstiupitatud kodanlikku korda Eestis, organiseerima ja koondama oma jõudusid selleks, et parajal hetkel rünnata kodanlust, hävitada ta võim ning uuesti püstitada Eestis nõukogude võim.“ (N. Karotamm, ettekanne ENSV Teaduste Akadeemia istungjärgul 1947. a., „Eesti Bolševik“, 1948. a. nr. 15, lk. 30).

Selle ülesande teostamiseks kasutas kommunistlik partei ära kõiki legaalse ja illegaalse töö meetodeid. Tema juhtimisel töötasid massilised legaalsed töölisorganisatsioonid — ametiühingud, spordiseltsid, noorte organisatsioonid, loodi organi-

satsioonid töötavale talurahvale. Anti välja legaalseid ajalehti ja ajakirju. Kasutati ära kodanliku parlamendi tribüüni. I-sse Riigikogusse 1920. a. saatis töörahvas 5 esindajat, kes endid kuulutasid Kommunistlikuks Töörahva Rühmaks. Tallinna linnavolikogusse valiti 1921. a. veebruaris 28 tööliste esindajat. Bolševike juhtimisel toimusid iga aasta võimsad 1. mai demonstratsioonid.

Raskeis põrandaalustes tingimustes ehitas EKP uusi põrandaaluseid organisatsioone ja andis välja illegaalset kirjandust — ajalehte „Kommunist", lendlehti ja muud. Töötas rida põrandaaluseid trükikodasid — Liival, Sakus, Sauel jne. (Põrandaaluste trükikodade trükipressid on pandud välja ENSV TA Ajaloomuuseumis).

1920. a. novembris toimus Tallinnas Eestimaa Kommunistliku Partei I kongress, kes määras kindlaks kommunistliku partei Eestimaa organisatsiooni edaspidise võitlustaktika ja tegi kokkuvõtteid möödunud võitlusperioodist. I kongress võttis vastu partei programmi ja põhikirja, samuti ka otsuse III Kommunistlikku Internatsionaali astumise kohta. Kongress seadis Eestimaa Kommunistliku Partei ülesandeks kodanluse diktatuuri kukutamise ja nõukogude võimu kehtimapanemise. Kongressil valiti 9-liikmeline Keskkomitee eesotsas Viktor Kingissepa ja Jaan Kreuksiga. Kongress avaldas manifesti, milles öeldi: „Eestimaal on kommunistid näidanud, et nad oskavad võidelda ja surra. Aga nad saavad näitama, et nad töörahva eesotsas ka võita oskavad!"

5. ja 6. oktoobril 1921. a. peeti Tallinna lähedal Sauel Uku talus ära EKP II kongress. Keskkomitee poliitilise aruandega esines kongressil Viktor Kingissepp. Kongress seadis partei ette ülesande, koguda oma võitluslipu alla eesti töörahva hulgad. Võeti vastu otsus töörahva ühise väerinna loomise kohta. Ajalehes „Tööline" avaldati Ühise Väerinna 12 nõudmist „demokraatliku vabariigi valitsusele". Nende seas oli nõudmine, kaotada sõjaseisukord, seada sisse sõbralikud vahekorrad Nõukogude Venemaa ja Eesti vahel, ajada laiali poliitiline politsei, saata laiali alaline sõjavägi jt. Need nõudmised leidsid elavat vastukaja üle terve maa ja nendega ühinesid hulgaliselt töörahva organisatsioonid.

Kodanlus püüdis pidurdada töölisliikumist surveabinõudega — terrori ja vägivalla abil. Ta organiseeris rida massilisi poliitilisi kohtuprotsesse töölisliikumise aktivistide üle —

„35“, „55“ protsess ja 1922. a. valmistas ette „115“ protsessi. 2. mail 1922. a. tabas eesti töörahvast raske hoop, kodanlusel õnnestus reeturi kaasabil tabada eesti töörahva unustamatut juhti Viktor Kingisseppa, kes varjas end Karu tn. 14 (maja ei ole säilinud). Juba 3. mail, pärast lühikest kohtukomöödiat, tappis kodanlus proletariaadi armastatud juhi. Tema varjajad Juliana ja Salomonia Telmanid mõisteti eluks ajaks sunnitööle.

V. Kingissepa tapmisele järgnesid partei- ja töölisorganisatsioonide rüüstamised. Kuid kodanlus ja sotsid rõõmustasid asjata, lootes, et nad nüüd on suutnud anda purustava hoobi revolutsioonilisele liikumisele. Ent töölisliikumise kasv jätkus ning hoogustus. Selle tõenduseks oli EKP III kongress, mis peeti ära põranda all 1922. a. hilissügisel Arukülas. Kongress kohustas kõiki parteiorganisatsioone koondama oma jõude ning võitlema edasi oma mõju laiendamiseks kõigis tööliskiassi organisatsioonides ja talurahva seas.

Samal aastal viidi läbi ka Eestimaa ametiühingute II kongress karskusselts „Valvaja“ ruumes. Kongressil määrati kindlaks ametiühingute edasised ülesanded ja valiti ametiühingute kesknõukogu, mille esimeheks sai Jaan Tomp.

Eestimaa Kommunistliku Partei järjekindel võitlustaktika toob revolutsioonilisele tööliskiassile suure võidu Riigikogu ja linnavolikogude valimistel 1923. a. II Riigikogusse saatis töörahvas 10 esindajat ja Tallinna linnavolikogusse 36 esindajat. Ka teistes linnades sai Töörahva Ühine Väerinne suure edu osaliseks.

EKP legaalse organisatsioonina loodi 1923. a. Eestimaa Töörahva Partei, mis töötas kommunistide juhtimisel.

Kommunistliku partei järjest kasvav mõju rahvahulkades põhjustas kodanluse terrori ja jälitamise suurenemise. 21. jaanuaril 1924. a. piiras politsei sisse „Tööliste keldri“ (asus praeguse Tallinna Linna Keskraamatukogu keldris Estonia pst.) ja arreteeris seal hulga Tallinna tööliste juhte. Selle järel korraldas kodanlus töölisliikumise tegelaste ja ametiühingute aktivistide arreteerimisi üle Eesti. Suleti ligi 300 töölisorganisatsiooni ja kõik töölisajalehed. Arreteeritute seas olid riigikoguliikmed Jaan Tomp, Paul Keerdo, August Hansen, Hendrik Allik, hulk linnavolikogude ja valla omavalitsuse liikmeid. Sama aasta sügisel korraldas kodanlus kohtuprotsessi 149 töölisliikumise tegelase üle. Selle kohtuprotsessiga kavatses kodanlus tööliskiassi hirmutada ja tema juhte hävitada. Kohus

tegi julmad otsused. Eestimaa ametiühingute Kesknõukogu esimees Jaan Tomp tapeti protsessi käigus. 39 kaebealust mõisteti eluks ajaks sunnitööle. Nende seas oli Arnold Veimer (praegu ENSV Ministrite Nõukogu esimees), Hendrik Allik (praegu ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitja), Paul Keerdo (ENSV rahandusminister), Georg Abels (Kultuurhariduslike Asutiste Komitee esimees), Olga Künnapuu-Lauristin (ENSV kinematograafiaminister), August Hansen (ENSV kaubandusminister), Leena Laid jt. 28 kaebealust mõisteti 15-ks aastaks sunnitööle ja ainult 7 inimest mõisteti õigeks.

Protsess kutsus esile töötava rahva sügava meelepaha ja viis viha kodanluse korra vastu äärmuseni, eriti seoses terava majanduskriisiga 1923.—1925. a. Terved tööstusharud, näiteks, metallitööstus, jäid kängu. Paljud ettevõtted suleti. Osa neist töötas ainult mõni päev nädalas. Tööpuudus oli enneolematult suur. 1924. a. sügisel oli Eestis ligi 20 000 töötut. Kiirelt kasvas elukallidus — lühikese aja vältel tõusid tarbeainete hinnad kahekordseks. Töötavad talupojad võitlesid samuti suurte raskustega. 1923. a. oli viljaikaldus. Ka 1924. a. keskmine saak ei suutnud olukorda tunduvalt parandada.

Kodanlik valitsus oli võimetu leidma väljapääsu tekkinud olukorrast. Suurenesid vastolud kodanluse enda ridades. Kodanluse tagurlikum osa kavatses viia läbi riigipööret, et panna kehtima fašistlikku diktatuuri.

Hoolimata arvulistest ametiühingute tegelaste arreteerimistest ja muudest kodanluse poolt korraldatud tagakiusamistest jätkus revolutsioonilise liikumise tõus. 1. mail ja 3. augustil 1924. a. toimusid Tallinnas võimsad demonstratsioonid. Töölised olid valmis ennem surema tänavvõitluses, kui et jätkata elu niisugustes tingimustes. Eestimaa Kommunistlikul Parteil tuli ära kasutada revolutsioonilist tõusu, et anda kodanlusele purustav hoop, viia eesti tööliskiass otsesele väljaastumisele. Juba kevadel oli EKP hakanud relvastatud ülestõusuks ettevalmistusi tegema ja võitlussalku moodustama.

Ülestõus algaski 1924. a. 1. detsembri varahommikul. Plaani järgi pidid 5-st kuni 30-st inimesest koosnevad lööksalgad ootamatult ründama ja vallutama tähtsamad valitsusasutised, samuti ka telegraafi, telefoni ja raudteejaamad. Kogu Tallinn jagati rajoonideks. Neist oli igaühel oma ülestõusu staap.

Väljaastunud töölistel õnnestus vallutada Balti jaama, kitsa-

rööpmelise raudtee vaksalit, posti ja telegraafi peakontorit, Toompea lossi ja Lasnamäe lennnuvälja. Hommiku kella 8-ks olid lööksalgad võtnud endi kätte rida objekte. Kuid paljud tähtsad punktid jäid kodanluse kätte (sõjakool, ratsapolitsei reserv, auto-tanki kool, sõjaministeerium).

Eesti proletariaadi kangelaslik väljaastumine lõppes kaotusega. „Sellest hoolimata, et selle ülestõusu ettevalmistamisel ja läbiviimisel esines tõsiseid puudusi ja vigu, ja et see ülestõus lõppes kaotusega, peab kogu austusega ja tunnustusega mainima neid kangelaslikke võitlejaid, kes relvad käes 1. detsembril 1924. a. välja astusid selleks, et eesti töötavale rahvale vabadust kätte võidelda ja kodanlikku hirmuvalitsust kukutada. Nende seltsimeeste sangarlikkust ei vähenda see, et nende ülestõus ei õnnestunud. On ajaloos olukordi, kus isegi kaotatud lahing on parem, tähtsam ja liikumisele kasulikum kui tegevusetus, kui passiivne alistumine." (N. Karotamme sõnavõtt ENSV Teaduste Akadeemia istungjärgul, „Eesti Bolševik", 1947. a. nr. 15, lk. 33.)

Esimese detsembri ülestõusu verine mahasurumine eesti kodanluse poolt andis ränga hoobi bolševike parteile: hävis suurem osa juhtivast kaadrist, osa partei juhtivaid tegelasi pidi minema maapakku. EKP elas läbi sügava organisatsioonilise kriisi ja tal tuli ajutiselt taganeda oma ridade ümberkorraldamiseks ja jõu kogumiseks, et siis uuesti asuda vaenlase — eesti kodanluse — ründamisele.

Rasketes tagakiusamise tingimustes jätkas kommunistlik partei organiseerimistööd töörahva hulkades. Seda tööd juhtis rida silmapaistvaid bolševikke: Aleksander Riismann (1926. a.), Aleksander Leiner (1927. a.), Nikolai Karotamm (1928. a.), Johannes Jürna (1930. a.), Osvald Tuul (1931. a.), Feodor Okk (1932. a.) jt.

Eesti töörahva olukord muutus aga aastast aastasse raskemaks. Kodanlik Eesti oli pärinud tsaari-Venemaalt arenenud tööstusliku baasi: metalli- ja laevatehased, tekstiilitööstuse suurkäitised, paberi- ja tselluloosi-, tsemendi- jne. tehased, mis tsaariajal andsid tööd kümnetele tuhandetele töölistele. (Kreenholmi Manufaktuuris töötas 14 000 töölist, Vene-Balti tehases 11 000 töölist jne.)

Rahvamajanduse arendamiseks oleks loomulik olnud Eesti tihe koostöö oma suure naabri Nõukogude Liiduga, kes oleks võinud Eesti tööstust varustada vajalike toorainetega ja olla

kohaseks turuks tööstuse valmistoodetele. Kuid kodanlus pidas paremaks alistada Eesti rahvamajandus lääne suurkapitalistlike riikide huvidele, kes ei hoolinud eesti rahvast ega tema rahvamajanduse arendamisest. Selle tagajärjeks oli, et hävinesid terved tööstusharud, nagu laevaehitus- ja metallitööstus. Endise 20 000 metalli- ja laevatööstuse töölise asemel töötas 1926. a. ainult 3500 töölist ja needki enamuses väikestes ettevõtetes. Kogu Eesti tekstiilitööstuses oli 1937. a. vähem töölisi kui varem Kreenholmi Manufaktuuris üksi. Hiiglatehased laostusid ja sisseseaded müüdi välismaale. Põlevkivi- ja tselluloositööstus aga orienteerusid poolfabrikaatide tootmisele. Järelejäänud suurtööstus olenes kõik väliskapitalist. 150 Eesti suuremast ettevõttest kuulus 77 ettevõtet välismaa kapitalistidele. Iga aasta viidi Eestist välismaale kuni 20 miljonit krooni. Sealt tuli aga sisse vedada metalle, kemikaale, masinaid jne., mistõttu välisvõlad pidevalt kasvasid ja ikka suurema koormana laskusid töörahva õlgadele.

Paarikümne aasta jooksul muudeti tööstuslikult eesrindlik maa peaaegu asumaaks, kelle ülesandeks oli varustada imperialistlikke riike tooraineie ja abimaterjalidega. Et kuidagi tasakaalustada sisse- ja väljavedu, hakati eksportima suurel hulgal põllumajandussaadusi. Maailmaturu hinnad olid aga väga ebasoodsad väikestele müüjatele ega katnud põllusaaduste tootmiskulusid. Talud pankroteerusid ja talupojad proletariseerusid.

Sealjuures vapustasid perioodiliselt Eesti majandust kapitalistlikule korrale omased laastavad majanduskriisid, millede tagajärjel halvenes tunduvalt töörahva olukord.

Pärast 1923.—1924. a. majanduskriisi tõusis elukallidus 50% võrra; samal ajal aga tõusid tööpalgad ainult 8—10%. 1929. a. alanud ülemaailmne majanduskriis andis end peagi tunda ka Eestis. Kahe aasta jooksul (1930—1932) langes põllumajanduse üldtoodang 40% ja tööstuse üldtoodang 24%. Suur hulk talumajapidamisi läks pankrotti ja haamri alla. Ligi 7% täiskasvanud elanikkonnast oli tööta.

Kasvas rahvahulkade rahulolematus kehtiva olukorraga, kasvasid ka valitseva klassi omavahelised tülid ja kokkupõrked. Tekkis parlamentarismi kriis, kodanliku demokraatia kriis, millest väljapääsu nägi eesti kodanlus ainult üleminekus fašistlikele valitsemismeetodeile.

Kodanluse rühmitused, kes tahtsid pääseda kriisist töörahva

arvel, alustasid võitlust ühe partei diktatuuri kehtimapanemise eest. Maakodanlus koondus K. Pätsi ümber ja linnakodanlus Jaan Tõnissoni ümber. Kõige reaktsioonilisem osa kodanlusest oli ühinenud nn. „Vabadussõjalaste Liitu" (vapsid). Ohjeldamatu demagoogia abil õnnestus vapside juhtidel tõmmata enda järgi väikekodanlust ja isegi osa proletariaati. Vapsid pidasid avalikku võitlust fašistliku diktatuuri kehtimapanemise eest. Nad olid hitlerlaste otsesteks agentideks Eestis, propageerides sõda Nõukogude Liidu vastu.

Tülitsemised ja kokkupõrked üksikute kodanluse rühmituste vahel kestsid kuni 1934. a. märtsini, mil kodanlus mitmesuguste mahhinatsioonide ja politseiliku terrori abil pani kehtima Pätsi-Laidoneri avaliku fašistliku diktatuuri. Algas veel suurem pealetung töötavale rahvale. Suurenes kurnamine. Likvideeriti viimasedki demokraatlike vabaduste jäänused. Hakkas kehtima režiim, mis oli kõige reaktsioonilisem kõigist kodanliku Eesti režiimidest.

EKP hoiatas neil aastail pidevalt ja tõsiselt Eesti töötavat rahvast teda ähvardava fašismiohu eest nii vapside kui Pätsi kliki poolt.

Valmistudes sõjaks Nõukogude Liiduga muutis hitlerlik Saksamaa Eesti nõukogudevastase sõja varjatud platsdarmiks. Eesti kodanlus, haistes võimalust relvastatud kokkupõrke puhul Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel kasu lõigata, soodustas kõigiti Saksamaa poliitikat.

Eesti töötav rahvas jälgis suurima rahutusega seda Pätsi kliki poliitikat, kogu Eesti majanduse ja poliitika alistumist hitlerliku Saksamaa huvidele. Laialdaste rahvahulkade poliitilistes meeleoludes hakkas toimuma põhjalik murrang. Seda rahvakihtide rahulolematust kasutas EKP õigesti ära ja hakkas läbi viima ühtse rahvarinde taktikat, ühendama mitmesuguste rühmade võitlust üheks fašismivastaseks võitluseks.

Kodanliku Eesti muutumine nõukogudevastase sõja ja interventsiooni baasiks sundis Nõukogude Liitu tarvitusele võtma abinõusid oma läänepiiride kindlustamiseks. Eesti ja Nõukogude Liidu vahel sõlmiti 1939. a. mittekallaletungileping ja siis vastastikuse abistamise pakt, mille alusel hakati Eestis ehitama Nõukogude Liidu mereväebaase. Sõlmitud leping vastas eesti töötava rahva põhihuvidele. Kuid Pätsi klikk püüdis mitmesuguste sepitsuste abil mööda hiilida lepingu täitmisest ja jätkas läbirääkimisi hitlerliku väejuhatusega.

16. juunil 1940. a. esitas Nõukogude Liidu valitsus Eesti kodanlikule valitsusele nõudmised Nõukogude Liidu vastaste intriigide lõpetamise kohta ja vastastikuse abistamise pakti ausa elluviimise kohta.

Eesti töörahvas sai sellest nõudmisest uut toetust oma võitluses Pätsi-Laidoneri diktatuuri vastu ja hakkas ikka selgemini väljandama oma tahet reaktsioonilise valitsuse kukutamiseks. 21. juunil 1940. a. avaldas töötav rahvas oma meelepaha kehtiva korra vastu avalikes väljaastumistes. Tallinnas ja teistes linnades toimusid massilised meeleavaldused, miitingud ja koosolekud. Töötav rahvas nõudis demokraatliku rahvavalitsuse moodustamist ja sõbralike suhete loomist Nõukogude Liiduga.

Tuginedes teatava hulga Punaarmee väeosade viibimisele Eestis, viis Eestimaa Kommunistlik Partei rahvamassid Pätsi režiimi kukutamisele. Teostus 1940. a. juunipööre. Moodustati uus rahvavalitsus eesotsas progressiivse ühiskonnategelase ja kirjaniku Johannes Vares-Barbarusega. 22. juunil hakkas ilmuma uus progressiivne ajaleht „Rahva Hääl". Ametiühingud ja teised varem keelatud töölisoragnisatsioonid alustasid uuesti tegevust. Põranda alt tuli välja EKP ja alustas oma avalikku tegevust. 5. juulil hakkas ta avalikult välja andma oma häälekandjat „Kommunist".

14.—15. juulil toimusid valimised demokraatlikku Riigivolikogusse. Hääletamisest võttis osa 84% valijaist. Neist hääletas 92,8% Töötava Rahva Liidu kandidaatide poolt.

17. juulil toimus Võidu väljakul seoses töötava rahva võiduga Riigivolikogu valimistel demonstratsioon, millest võttis osa mitu tuhat inimest.

IV. SOTSIALISMI AJASTU.

1. Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik NSV Liidu koosseisus.

(alates 1940. a.)

21. juulil 1940. a. peeti ära uue Riigivolikogu esimene istung, mida olid tulnud tervitama arvukad tööliste ja talurahva delegatsioonid, kes nõudsid Eestis tõelise rahvavõimu — nõukogude riigikorra — kehtima panemist.

Riigivolikogu kuulutas Eesti nõukogude vabariigiks ja 6. augustil 1940. a. võeti uus vabariik vastu Nõukogude Sot-

sialistlike Vabariikide Liidu liikmeks. Eesti astumine nõukogude rahvaste suurde sõbralikku perre määras eesti rahva majanduse ja kultuuri, samuti ka rahvusliku riikluse päästmise. Nõukogude Liidu liikmeks astumisega asus Eesti avarale kiire majandusliku ja kultuurse õitsengu teele. Ühe aasta jooksul toimusid noore nõukogude vabariigi elus põhjalikud muudatused.

Eesti töötava rahva nuhtlus — krooniline tööpuudus — likvideeriti ja tekkis terav tööjõu puudus. Alaliste töötajate arv tõusis kiiresti. Nüüd polnud töölistel karta puudust, häda ega viletsust.

Töötavale talurahvale andis nõukogude maareform maa. Uusmaasaajaile anti nende majapidamise jaluleseadmiseks igasugust abi põllutööriistade, loomade ja laenu näol. Õitsengu saavutas ka riigi kultuurielu.

Kuid vabastatud eesti rahvas ei jõudnud veel täielikult maitsta uue elu hüvanguid, kui 22. juunil 1941. a. meie maale tungisid kallale fašistlikud jõugud, tuues kaasa surma ja purustusi.

Eesti rahva parimad pojad ja tütred asusid seltsimees Stalini kutsel oma saavutuste kaitsele. Tallinnas moodustati vabatahtlikest 4 hävituspataljoni ja üks töölispolk. Eesti rahva parematest poegadest võrsus Punaarmee Eesti Rahvuskorpus, kes etendas silmapaistvat osa Eesti vabastamisel Hitleri jõukudest. Saksa vägede purustamisele aitasid kaasa arvukad eesti partisanid, kes tegutsesid Saksa vägede selja taga.

22. septembril 1944. a. kangelaslik Punaarmee, kelle ridades võitlesid ka Eesti Rahvuskorpuse võitlejad, vabastas Nõukogude Eesti pealinna Tallinna.

Tallinlased asusid sõjas saadud haavade parandamisele. Koostati linnamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaan (1946—1950). Selle plaani teostamisel saab Tallinnast meie vabariigi tähtsaim tööstuskeskus. Ehitatakse rida uusi tööstusrajoone, kümned uued vabrikud ja tehased. Laiendatakse ja uuendatakse praegu töötavaid tehaseid. Taastatakse suur tekstiilivabrik — Balti Puuvilla Manufaktuur ja paljud teised.

Järjekindlalt kasvab Tallinna tööstuses stahaanovlaste ja lööktööliste arv.

Linna elamumajanduse taastamisel, mis sai saksa okupatsiooni ajal raskesti kannatada, on juba palju ära tehtud.

1946. a. taastati, ehitati ja anti ekspluatatsiooni üldse 39 295 m² elamispinda, 1947. a. 48 215 m².

Palju on ära tehtud linna heakorrastamiseks — vesivarustuse, linnatranspordi, tänavate jne. korrastamiseks.

Tallinlased asusid oma vabast ajast linna puhastamisele varemetest. Selleks andsid nad 1947. a. 500 000 töötundi. Tallinlaste ühistööga rajati uus toiduainete turg, „Estonia" teatri ette loodi uus, hästikorrastatud väljak, korrastati ja laiendati Viru väljak, koristati varemed ja loodi ilus puhkekoht Harju tänavas.

Linna eelarvest on linna majanduse taastamise ja arendamise vajadusteks kulutatud juba 199 459 600 rubla.

Mööduvad mõned aastad loovat, ülesehitavat tööd ja Nõukogude Eesti pealinn Tallinn muutub tundmatuseni. Ta kujuneb üheks kaunimaks ja paremini korrastatud linnaks Nõukogude Baltimaades.

H. ARMAN.

V. TALLINNA LINNA REKONSTRUKTSIOON JA TAASTAMINE.

Tallinn — Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi pealinn — omab peale administratiivse tähenduse veel võrdlemisi suurt osatähtsust Nõukogude Liidus kui tööstus- ja sadamalinn. Olles heas ühenduses kõigi tähtsamate raudteeliinidega, on linna asend Balti mere ääres ühtlasi üks eelistatavamaid oma sügava ja laevasõiduks harva kinnikülmuva kaitstud sadama tõttu.

Tallinn, olles Nõukogude Liidus üks vanemaid linnu, ehitati eestlaste poolt hiljemalt 1000. aasta paiku (p. m. a.). Aastasadade vältel feodaalajastul kasvas Tallinn tähtsaks kaubanduslinnaks Balti mere ääres, olles tihedas kaubanduslikus seoses tolleaegsete Sise-Venemaa suurte kaubanduslinnade Pihkva ja Novgorodiga. Olles lõpmatult sõdade tallermaa, ei kasvanud feodaalajal Tallinn pikkade sajandite vältel suuremaks, ega laienenud oma tugevate kindluste piiridest väljapoole, enne kui sõdade periood lõppes Eestimaa ühendamisega Vene riigi alla 18. sajandi algul. Pärast seda kasvas Tallinn tunduvalt, iseäranis siis, kui 19. sajandil ehitati Tallinn-Peterburi raudtee ja rida uusi suuri tööstusi. Hoolimata intensiivsest kasvust arenes linna plaaniline lahendus kapitalistliku korra

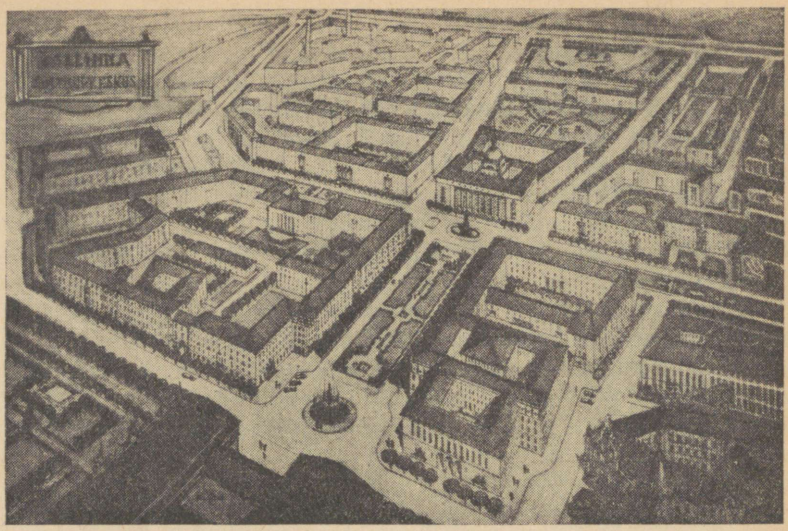

Tallinna kultuurikeskuse perspektiiv.

tingimustes kaootiliselt. Elamurajoonid vaheldusid ebasanitaarsete tööstustega, linna hoonestamine toimus juhuslikult, kusjuures arvestati ainult eramaaomandit ja kapitali võimu. Kodanliku Eesti aeg ei toonud linna plaanilisel arenemisel mingit paremust, isegi vastupidi — enamail juhtudel rikkus ja süvendas veelgi enam linna senist kaootilist ilmet.

Alles nõukogude korra kehtimapanek Eestis lõi vankumatu ja kindla selguse ka Tallinna plaanikindlale väljaehitamisele. Tööstuste natsionaliseerimine ning maa kuulutamine rahva omaks andsid ühtlasi ka linna planeerimisele vajaliku kindla aluse selleks, et ettenähtud kava täideviimine muutuks reaalseks.

Tallinna generaalplaani tööd jäid aga seisma Suure Isamaasõja algades, kui Tallinn ajutiselt okupeeriti Saksa fašistide poolt ning linna arengule seati mitmeks aastaks piir. Vähe sellest — sõja jooksul hävitasid Saksa okupandid õige suure osa linnast, muutsid mitmed rajoonid rusuhunnikuteks ja ühtlasi langes üldine heakorrastus okupatsiooniaja kolme aasta vältel mitmevõrra allapoole. Faktilised andmed näitavad, et 1944. a. sügiseks oli linna üldisest elamufondist hävinud 45%.

Suuremad purustatud maa-alad olid teatavasti RT „Estonia“ ja Tartu maantee vahelises osas, Koidu tänava rajoonis, Harju tänaval ja mitmel pool väga paljudes kohtades üle kogu linna. Lisaks sellele tõi linnale suurt kahju rea ühiskondlike ja kultuurihoonete hävitamine: peale RT „Estonia“ hävis veel kaks teatrit, neli suuremat kino, kunstimuuseum, rida arhitektuurilise ja muinsuse väärtusega hooneid ning palju õppe- ja administratiivasutisi. See kahju oli sedavõrd suur, et veel senini pole Tallinn mitmes osas jõudnud lõplikult oma kõiki haavu ravida.

Pärast Saksa okupantide välja kihutamist Nõukogude Eestist ja rahuliku elu algust algas Tallinnas suur ehitustegevus ning paralleelselt sellega Tallinna uue generaalplaani koostamine.

Tallinna generaalplaani ülesanne lähtus kahest põhimõttest: 1) luua põhilised alused uue nõukoguliku sotsialistliku Tallinna planeerimiseks ja 2) parandada rekonstrueerimisel kõik need puudused ja vead, mis on tekkinud kodanlikust ajast selleaegse linna planeerimise puudulikkuse tõttu, ühtlasi arvestades kõigi võimalustega, mida sai arvesse võtta purustatud rajoonides.

Tallinna generaalplaan koostati lähtudes sotsialistliku linna põhimõtetest, mis nõuavad, et planeerimisel tuleb ühevõrra arvestada kõiki arhitektuurilisi, insener-tehnilisi, ökonoomilisi ja sanitaar-tehnilisi tegureid, millised on vajalikud linna arenemisel ühtseks, terviklikuks sotsialistlikuks linnaks, seejuures küllalt kriitiliselt ja teadlikult arvestades juba varem välja kujunenud linna iseärasusi.

Linna generaalplaani arhitektuurilise osa autorid-arhitektid püüdsid siinjuures ühtlasi leida kõiki võimalusi ja loomingulisi lahendusi selleks, et kasutada linna küllalt rikkalikku reljeefi ja esile tuua linna iseloomulikku siluetti ning huvitavaid võimalusi vaadete saavutamiseks nii merelt kui ka kõrgematelt kohtadelt.

Selle kõrval lahendasid generaalplaani tehniliste osade autorid paralleelselt ja kooskõlas arhitektuurilise lahendusega ning kõrgel tehnilisel tasemel vajaliku ökonoomsusega rida tehnilisi küsimusi, mis on tarvilikud kaasaegsele nõukogude linnale, nagu vesivarustus, kanalisatsioon, energiamajandus, teede ja transpordi probleem, haljasalade planeerimine ja rida teisi spetsiaalküsimusi.

Enne kui üle minna uue linna planeerimiskava kirjeldusele, on vajalik väike ülevaade olukorrast, linna ilmest ja puudustest, millisena ta kujunes kuni nõukogude korra taastamiseni Eestis 1944. a.

Vanalinn ühes Toompeaga oli lõplikult kujunenud juba 18. sajandi alguseks, kui Tallinn ühendati Vene riigiga. See tüüpiline feodaalaja linn oma kitsaste tänavate, huvitava silueti ja võimsate kindlustusehitistega on üks väheseid kogu Euroopas, mis on säilinud säärases terviklikkuses, iseäranis kindlustuste osas. Rida vanemaid kunstiväärtusega hooneid täiendasid veel rohkem linna feodaalaegset ilmet. Olgugi, et vanalinnas on rida hooneid ümber ehitatud, pole siiski põhiliselt tänavatevõrku kuskil nimetamisväärselt muudetud.

Edaspidistel aastatel, kapitalismi tingimustes, algas linna suur laienemine vabadel maa-aladel ümber vanalinna. Endised kindlustusehitised muudeti haljasalade ja parkide vööndiks, millist aga kapitalismi tingimustes ei arendatud küllalt järjekindlalt välja, kuna rida maa-alasid endiste kindluste, vallide ja kraavide kohal ehitati täis hooneid, iseäranis alates Võidu väljakust kuni Mere puiesteeni.

Suurema tõusu linna laienemisele andsid uute tehaste ehitamine Kopli poolsaarel, Tartu ja Pärnu maanteel ning Tallinn-Peterburi raudtee ehitamine 1870. a. Selletõttu tekkisid nende tehaste ja raudteede otseses ümbruses uued aguli- ja elamurajoonid. Suurem enamus tööstusi tekkis aga juhuslikult asetatuna linnas eneses, mistõttu need rikkusid tunduvalt linna tervislikku olukorda, milline puudus annab end tunda kuni käesoleva ajani. Iseäranis kahjulikult linnale mõjus just rea tööstuste suits, millistest olulisemad on linna elektrijaam, gaasijaam, praegune Kingissepa-nimeline leivatehas ja Lasnamäel Kingissepa-nimeline tselluloosi-kombinaat.

Raudtee ehitamisega Tallinna, mida hiljem täiendati uue raudteeharuga Haapsaluni ja kitsaröö pmelise raudteega Lõuna-Eesti linnadesse, tehti sel ajal põhiline viga selles, et linn piirati liiga lähedalt läbi elamurajoonide tugeva raudteedevõrguga, mis piiras linna igast küljest ja lõhkus kogu linna elamuteala üksikuteks eraldatud osadeks. Pealegi, kuna raudtee kaubajaam ja depood ehitati linna keskosasse, lõi see linna keskosas küllalt halvad, antisanitaarsed tingimused.

Tallinn kui põhiline merelinn arenes sel ajal oma isevoolulist rada nõnda, et kogu mereäärne kallas, alates Koplist kuni Kad-

rioruni, ehitati täis sadama ülesandeile vastavaid ehitisi kui ka tehaseid ja ladusid ning linna elanikele ei jäetud üldse enam põhjendatud õigust — pääseda otseteed linna keskosast mere äärde, kuna seal polnud võimalust organiseerida mereäärset parki.

Võib öelda veel, et vanalinna ümber asuval uus-linnal polnud üldse kujundavat või arhitektuurset ilmet. Rida peamagistraale olid kitsad, kõverad ja juhuslikult igasugustes kõrgustes ehitatud hoonetega. Suuremad ühiskondlikud hooned Tallinnas, nagu Estonia teater, rida koole, kinosid jne. ei omanud endi ümber ei vastavaid ansambleid ega korraldatud ümbrust, Tuleb ka märkida, et Estonia teatri ümbruses oli kuni viimase ajani lärmikas ja ebasanitaarne turg.

Kodanliku Eesti ajal, hoolimata mitmetest headest ettepanekutest Eesti arhitektide poolt, ei tehtud midagi linna komplektse väljakujundamise osas, vaid lisaks tehti veel rida kaugeleulatuvaid vigu, milliseid praegu on raske parandada. Vastavad ehitusmäärused soodustasid linna ümber laialdaste rajoonide tekkimist puumajadest, millised tõusid isegi kolme korruseni. Juhuslikult tekkisid üle linna üksikud kivihooned, millised ei sobinud ümbrusega ja seisid isoleeritult. Selleaegne peaväljak, praegune Võidu väljak, rikuti oma erikõrguste ja eri stiilis ehitatud hoonetega, milliseid praegu on raske kujundada ümber ühtlaseks tervikuks.

Kuid veel lisaks sellele Tallinn purustati väga suures osas Saksa okupantide poolt ning oli pärast nõukogude korra taaskehtimapanemist küllalt haletsusväärses olukorras. Ainult nõukogude korra tingimustes, kus on teostatud säärased suured ja kaugeleulatuvad põhimõtted, nagu maa kuulutamine riigi omaks ning riigimajanduse plaanikindel arendamine, võisid kujuneda põhimõtted uue sotsialistliku Tallinna planeerimiseks ja ehitamiseks.

Uue generaalplaani järgi planeeriti Tallinn, lähtudes linna rahvamajanduslikust tähtsusest, tema mastaabist ja iseloomust, kui Nõukogude Eesti pealinn ning kui suur tööstus- ja sadamalinn.

Suuremad põhilised küsimused planeerimisel olid järgmised:

1. Linna organismi kui terviku kujundamine sotsialistliku linna põhimõtetel.

2. Linna tervishoiutingimuste parandamine, rea tööstuste ümberkujundamine ja osalt tööstuste välja viimine elamute rajoonidest.

3. Linna uue peaväljaku asukoha selgitamine ja samuti kohtade valimine uute rajoonide peaplatside määramisel.

4. Linna keskosa ühendamine laia puiestee kaudu merega.

5. Linna haljasalade ja parkide süsteemi organiseerimine ja täiendamine.

6. Vanalinna kui ka ajaloolise ja muinsuskaitse seisukohalt väärtusliku elemendi säilitamine, selle ümbritsemine tervisliku haljasvööndiga ühtlaseks arhitektooniliseks tervikuks.

7. Raudtee probleemi korraldamine koos rea tunnelite ehitamisega linna peamagistraalide ja raudteede ülesõidukohtades.

8. Linna sisetranspordi korraldamine, ette nähes linnas nii trammi-trollibuse- ja autobuse-marsruutide täieliku võrgu.

9. Linna peamagistraalide laiendamine ja õgvendamine ning nende ühendamine omavahel uute ring-magistraalidega, samuti muude tähtsamate tänavate rekonstrueerimine.

10. Linna põhiliste elamuterajoonide reeglipärane väljaehitamise ja tsoneerimise küsimus elamute kõrguse ja iseloomu järgi ning uute vajalike tööstuste maa-alade loomine.

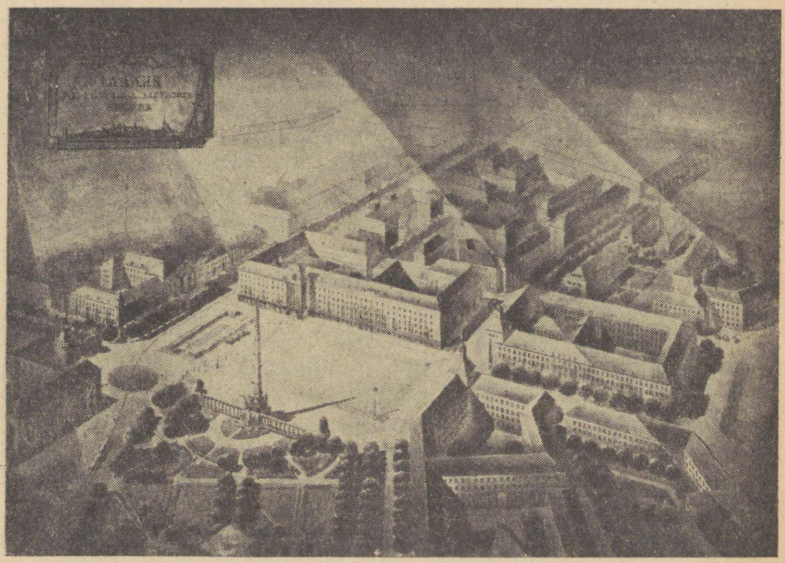

Tallinna keskväljaku — Stalini väljaku perspektiiv.

11. Linna vajalike inseneriliste küsimuste kooskõlastatud lahenduse leidmine.

12. Linna esimeses järjekorras väljaehitamise selgitamine.

Nendel alustel planeeritud Tallinna generaalplaan näeb ette selle kujundamise suurejooneliseks Nõukogude Eesti pealinnaks.

Linna põhiline maa-ala praegustes mõõdetes jääb endiseks, ulatudes Pääskülast kuni Meriväljani. Kuid nimetatud maa-alal laiendatakse tunduvalt elamuterajoone, nagu Lilleküla ja Pelgulinna ning Lasnamäe rajoonides, samuti võrdlemisi tugevalt ka Pirita ja Merivälja linnaosas.

Oma ehitustiheduselt jaguneb linn põhiliselt kolme rajooni:

a) Mitmekorruseliste elamute rajoon, milline võtab enda alla suure osa kesklinna rajoonidest ja palistab tähtsamaid peamagistraale. Siin on ette nähtud 4- ja 5-korruselised hooned. See on rajoon, kus tekivad meil mitmekorruselised mitmeperekonna-elamud, mis lahendatakse terviklike komplekskvartalitena, kus kvartalite siseosades nähakse ette rikkalikud haljasalad ja mänguplatsid nende hoonete elanike ühiskasutamiseks ning vajalikud lasteasutised.

b) Madalakorruseliste elamute ja linnaäärne rajoon, hoonete kõrgusega 2—3 korda, on põhiline elamuvorm, mis ümbritseb kesklinna rajoone ja asub enamuses senini välja ehitatud või sõja tõttu purustatud elamute maa-aladel, nagu Pelgulinna ja Kalamaja linnaosad ja Tartu, Pärnu ja Narva maantee äärsed kaugemad rajoonid.

c) Individuaalelamute rajoonid asuvad Tallinna linna ääretsoonides, samuti enamuses Nõmmel, Pirital ja Meriväljal, kus on võetud lisaks ehitatud maa-aladele veel rida uusi rajoone.

Kõik elamute-rajoonid lahendatakse komplektselt kõigi vajalike ühiskondlike ja lasteasutiste (lasteaiad, sõimed) ning vajalike spordi- ja puhkeväljakutega.

Linna kompositsiooni võrguks kujuneb linna magistraalide võrk. Neli linna peamaanteed: Narva, Tartu, Pärnu ja Paldiski maanteed jäävad ka edaspidi püsima kui tähtsamad linna radiaalmagistraalid. Nendest kujuneb tulevikus üheks tähtsamaks Tartu maantee, milline õgvendatakse linnapoolses osas, kus ta praegu on kitsas ja kõver. Paremaks transpordi liiklemiseks ühelt magistraalilt teise ning selleks, et kogu transport ei läbistaks linna keskust, moodustatakse ringmagistraalid endiste kitsaste tänavate ümberkonstrueerimise teel. Neist esimene —

kõige seesmisem ringmagistraal kujuneb mööda praegust vanalinna ümber asuvat haljasvööndit ja on tähtsamaks ühenduseks, mida mööda toimub liiklemine, mis on vajalik ühest linnarajoonist teise pööramiseks, ilma kitsaid vanalinna tänavaid läbistamata. See ringmagistraal on samuti oluline Tallinna peajaama ühendamiseks kõigi teiste radiaalmagistraalidega.

Teine ringvöönd kui tähtsaim transpordi magistraal kujundatakse osalt Suur-Ameerika, Kingissepa ja Kaasani tänavate alustel ning see ühendab samuti kõiki magistraale, kusjuures Tallinna peajaama ja Mere puiestee vahelises lõigus ühineb see esimese ringvööndiga.

Kolmas ringvöönd kujundatakse linna kaugemate rajoonide ühendamiseks.

Peale nimetatud uute magistraalide nähakse ette veel rida uusi magistraale, nagu Lilleküla otseseks ühendamiseks Kopliga ja Lilleküla ühendamiseks Nõmmega, samuti õgvendatakse praegune Pärnu maantee nn. Hallivana kurvi juures.

Kõik magistraalid oma enamuses laiendatakse 30—45 meetrini, olenedes liiklemise suurusest ning magistraalide tähtsusest, kusjuures need enamuses kaunistatakse ilupuuridadega. Magistraalide ääred ehitatakse täis nägusaid kivihooneid, millised kujundatakse ansamblitena ja gruppidena. Raudtee ülesõidukohtadele ehitatakse tähtsamatele magistraalidele läbisõidud kahel eri kõrgusel.

Huvitavam uus magistraalpuiestee kujuneb Gonsiori tänaval. Omal ajal alustatud, kuid kodanlikul ajal kapitali vastuolude tõttu lõpetamata jäänud Gonsiori tänav, milline algab Lasnamäe lähedusest ja viib praegu kuni linna tuletõrjehooneni, pikendatakse uue planeerimiskava järgi kuni Tallinna uue peaväljakuni, kus nimetatud puiestee kujundatakse laia keskel asuva haljasparterrina. Seega see roheline haljasmagistraal — uus Gonsiori tänav —, saab otseseks ühenduseks Tallinna keskosa ja Tallinna ilusaima pargi — Kadrioru ja seal asuva staadioni vahel. Kuna staadioni peasissekäik on ette nähtud tulevikus ehitada Gonsiori puiestee poole, saab staadion siit uue esinduslikuma ja avarama sissepääsu.

Uus suur paraadne puiestee rekonstrueeritakse praegusest Mere puiesteest. Nimetatud puiestee pöördub praegu oma mõlemas otsas peateljest kõrvale ja pole seni arhitektuuriliselt läbi viidud ühtlaselt. Tulevikus õgvendatakse ja laiendatakse Mere puiestee lõunapoolne ots praeguse Tööstuskooli kohal

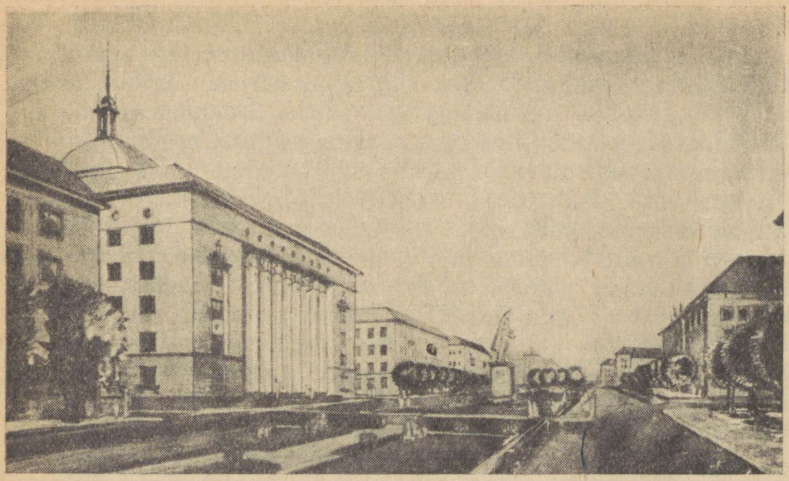

Vaade Võidu puiesteele. Vasakul kavatsetav ENSV Teaduste Akadeemia peahoone.

ja ühendatakse otseselt Tallinna uue peaväljakuga. Puiestee merepoolne ots viiakse kuni mereni, kus täidetakse tuhaga laialdane maa-ala ja ehitatakse ilus mereäärne park. Park piiratakse mere poolt kaldakindlustusega ja kujundatakse kui tasane haljastatud parterr. Sellest pargist ja merelt avaneb seega otsevaade piki Mere puiesteed uuel peaväljakul asuvale Isamaasõja monumendile.

Täiesti uue ilme saab Tallinna tsentrum ühes juurdeliituvate rajoonidega. Tallinna uus keskus kujuneb lõigus, mis algab uue linna peaväljakuga ja lõpeb praeguse Võidu väljakuga. Selles lõigus tekib kolm suurejoonelist ansamblit.

Võidu väljakul, milline on praegu Tallinna suurem ja esinduslikum väljak, korraldatakse ja ühtlustatakse tulevikus hoonete iseloom kõrguste järgi, kusjuures praegune Harju mäe nõlvak planeeritakse terrassidena väljakule, millega väljaku mäepoolne külg reguleeritakse ja korraldatakse arhitektooniliselt endise juhuslikult kujunenud teede ja nõlvade asemel. See terrass rikastatakse ühtlasi rea monumentide ja skulptuuridega. Samuti on alustatud Kunstihoone juurdeehitusega, mis täiendab väljaku teist külge.

Võidu väljakult edasi liikudes mööda Estonia puiesteed, jõuame teisele ansamblile, nn. kultuuritsentrile. Terve see

ansambl tugineb RT „Estonia“ ümber. Endine turg haljastatakse lähimatel aastatel ja korraldatakse siin suur ilus haljasparterr rikkaliku vee ja skulptuursete elementidega.

RT „Estonia“ peasissekäigu vastas kujuneb avar plats keskel asuva skulptuuridega kaunistatud purskkaevuga, milline on alguseks 60 m laiusele puiesteele, asetatult RT „Estonia“ teljega risti. Nimetatud väljak ja puiestee on oma üldmõõdetes juba valmis ja rajati ühiskondlike tööde korras endiste varemete asemele. Nimetatud puiestee teises otsas, „Estonia“ teatri vastas, on ette nähtud uus Teaduste Akadeemia peahoone. Nimetatud RT „Estonia“ esise ansambliga liitub eespoolnimetatud „Estonia“ esisele puiesteele risti asetsev uus 50 m laiune Võidu esplanaad, millise ehitustööd samuti viidi läbi ühiskondlike tööde korras 1948. ja 1949. a. Kogu nimetatud ansamblis on peale Teaduste Akadeemia peahoone ette nähtud veel rida suuremaid ühiskondlikke hooneid, nagu Polütehnilise Instituudi hoonete grupp, teadlaste elumaja. „Estonia“ esist platsi kujundavad uus Riiklik Raamatukogu ja ühistegevuslike asutiste uus administratiivhoone. Kõik nimetatud ansamblis asuvad hooned on kujundatud ühtlasi arhitektuuriliselt stiililiseks tervikuks, olles kooskõlastatud RT „Estonia“ ja uue Teaduste Akadeemia peahoonega. Kuna viimatinimetatud hooned oma kõrguse suhtes kujunevad domineerivaiks, siis on ülejäänud teised hooned mõeldud ühtlases kõrguses ca 4—5-korruselistena.

Kolmandaks ja tähtsaimaks ansambliks sellel teljel kujuneb uus Tallinna peaväljak, mis kujundatakse praeguse Stalini väljaku kohale. Nimetatud väljak kujuneb linna tähtsamaks administratiivtsentriks, kuhu on ette nähtud rida vabariikliku tähtsusega ministeeriumide hooneid. Väljak oma mõõdetelt on 2,5 ha ümber, olles seega suurim Eesti NSV linnades ja peab tõeliselt kujunema linna esindusväljakuks. Olles kolme tähtsama magistraali — Narva, Tartu ja Pärnu maanteega heas seoses, jääb väljaku asend ühtlasi ka linna staatilisse raskuspunkti. Väljak hoonestatakse kolmelt küljelt, kusjuures neljas külg ühineb RT „Estonia“-taguse haljasparterriga ja jääb ehituslikult vabaks, kuigi ruumiliselt piiratakse Isamaasõja monumendi ja sellega ühenduses olevate terrasside ja arkedega. Peaväljakult vaadates jätab see külg ühtlasi vaba vaate Tallinna vanalinnale.

Tähtsamaks hooneks peaväljakul kujuneb ministeeriumide

hoone, mis koondab enesesse rida ministeeriume ja asetseb väljaku pikemal küljel, vaatega vastu vanalinna. Kuna see hoone jääb domineerivaks teiste naaberhoonete üle nii kõrguselt kui tsentraalselt asetuselt, on olulisem tähtsus siin selle arhitektuurilisel kujundamisel, mis peab olema küllaldaselt mõjuv, plastiline ja vajalikul määral rikkalik. Nimetatud hoone ehitus on võetud juba lähemate aastate ehitusprogrammi. Mõlemal pool nimetatud ministeeriumide hoonet asetsevad teised ministeeriumid ja asutised. Narva maantee vastas, väljaku põhjapoolsele Mere puiestee ja Viru tänava nurgale, on ette nähtud uus Tallinna Täitevkomitee hoone, milline, omades tornikujulist vertikaali, lõpetab Narva maantee muutmise juba kaugelt nähtava aksendiga. Teine torn väljakul on ette nähtud väljaku lõunapoolsel serval, uue Gonsiori puiestee pikendusel ja uue Tartu maanteele viiva laia paraadtänava ristumiskohal asuval administratiivhoonel.

Väljakut kroonivaks elemendiks kujuneb aga selle lahtisele küljele püstitatav Suure Isamaasõja monument, milline oma mõõdetelt ja arhitektuurilt peab küllaldaselt valitsema kui ka siduma kõiki väljaku elemente.

Isamaasõja monument, mis peab tähistama võitu Saksa

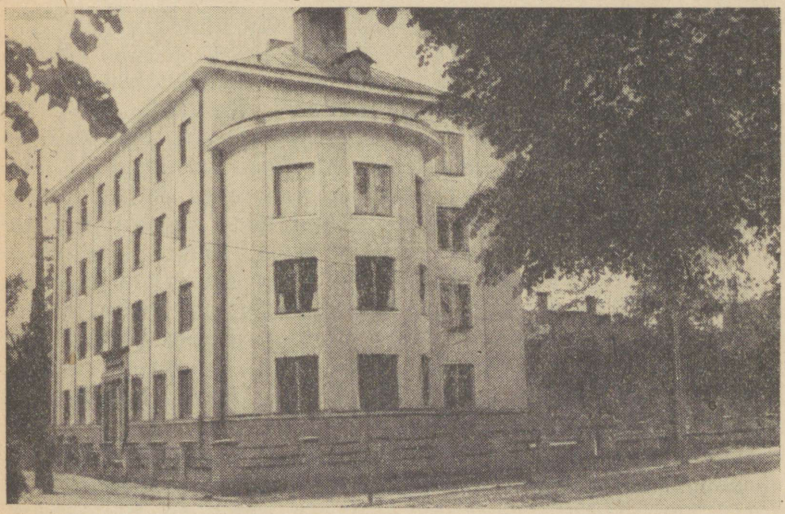

Taastatud maja Weizenbergi tänaval.

fašistlike vallutajate üle, seotakse kompositsiooniliselt seltsimees Stalini kui Nõukogude rahvaste võidu organiseerija ja innustaja kujuga. Mõlemal pool monumenti nähakse ette tribüünid, kus on võimalik vaadelda ja vastu võtta Tallinna töötajate demonstratsioone. Isamaasõja monument koos tribüünidega seotakse orgaaniliselt „Estonia" ümbruse haljasparterriga. Nimetatud monumendi kavade saamiseks korraldati 1947. a. projektide võistlus, mis andis häid tagajärgi. Kuid lõplike kavade saamiseks peavad meie arhitektid ja skulptorid veel pingelist tööd tegema, et anda tõesti rahvalähedast ja kunstiliselt küpse lahendust, mis ilmekalt näitaks meie armastust Nõukogude valitsuse vastu ja sügavalt tooks esile meie töörahva patriootilist tänu.

Peale nimetatud kolme tähtsama ansambli kujunevad tähtsamateks tsentriteks veel rajoonide peaväljakud. Need kujunevad: Sadama rajoonile — Narva maanteele, praeguse kitsarööpmelise raudtee ülesõidu kohal, Kalinini rajoonile — Balti raudteejaama juures, Kalamaja tänavate ristumiskohal ja Keskrajoonile — Pärnu maantee algusel, kus juba praegu ehitatakse rida erialaseid koole. Nõmme rajooni uus keskus kujuneb Nõmme jaama vastas asuvale maa-alale, kus praegu asetseb saeveski. Peale nende tekib rida ansambleid veel elamurajoonides suuremate ühiskondlike hoonete juures.

Erilist tähtsust omab Tallinnas haljasalade võrk. Tallinn, milline omab praegu ilusaid parke, saab tulevikus täienduseks juurde veel rida suuremaid haljasalasid. Kadrioru park kui Tallinna ilusam ja vanem tallinlaste puhkekoht laieneb kuni mere äärde, kus korraldatakse koos sellega lai ilusate kaldakindlustustega puiestee. Kadrioru park seotakse ühtlasi orgaaniliselt laulupeo-väljakuga, mida laiendatakse tugevasti praeguse põllumajandusnäituse väljaku arvel, milline ehitatakse Lasnamäele, Narva maantee kohale. Kogu see laialdane park, alates Kadriorust, ühineb laia vööndina ilusate Pirita metsaparkide ja Pirita jõe veekoguga. Teine suurem park, kuhu ehitatakse samuti veel linna uus staadion, kujuneb praeguse Pelgulinna-tagusele maa-alale Kopli lahe äärde, kus praegu asub Pelgulinna supelasutis.

Haljasalade alla võetakse ka endised kalmistud Liivalaia ja Juhkentali rajoonis, kuhu praegu ehitatakse ühiskondlikus korras uus suur staadion; laiendatakse tunduvalt haljasalasid Nõmmel, rajoonis, kus praegu asuvad suusahüppe-mägi ja loo-

duslikult väga ilusad kohad. Üheks suuremaks pargiks on kujunenud veel Harju tänava ümbrus, kus alles hiljuti asusid varemed ja millise koha taastamist ja korraldamist on teostanud Tallinna linna töötav rahvas hoogsalt ühiskondlike tööde korras. Kogu see haljasalade süsteem linnas ühendatakse puiesteedega ühiseks tervikuks.

Erilist tähelepanu haljasalade vormistamisel väärivad väikearhitektuurilised vormid: skulptuurid, mälestussambad jne. Lisaks Suure Isamaasõja monumendile püstitatakse Tallinnas monument Leninile uue Teaduste Akadeemia peahoone ette, monument Kalininile Stalingradi väljakule, monumendid Eesti töölisliikumise juhtidele Kingissepale, Lauristinile ja teised monumendid mitmesugustele avalikele väljakutele.

Märkida tuleks veel Tallinna uut sisetranspordi lahendust. Tallinna ühendus Nõmmega sai teoks juba uue elektriraudtee ehitamisega 1946. a., kus kurseerivad moodsad ja kiired elektrirongid. Kõik muud Tallinna rajoonid ühendatakse tiheda trollibuse- ja autobusevõrguga. Trollibuse esimese järgu ehitus on ette nähtud Tallinna Balti jaama ühendamisega kesklinnaga ja sealt ühendusega kuni Piritani. Lisaks sellele saavad hea ühenduse trolli- ja autobusega kõik eraldi olevad rajoonid, kusjuures paralleelselt viiakse trollibuse-ühendus ka mööda uusi ringmagistraale. Tallinna tramm, milline oma mõõdetelt on eriline kogu N. Liidus, laiendatakse tulevikus ja osalt annab pikkamööda tee teistele moodsamatele liiklusvahenditele.

Tallinn varustatakse kavade kohaselt uue moodsama vesivarustuse süsteemiga ja kanalisatsiooniga, kusjuures mõlemad heakorraseadmed viiakse kuni linna äärerajoonideni. Ühenduses sellega kaob vastuolu linna seesmiste ja äärerajoonide väljaehitamisel. Võib märkida veel, et linna elanike tervishoiutingimuste parendamisel varustatakse tööstused vastavate suitsu- ja tahmakaitsetega, samuti viiakse elamuterajoonist välja tööstusrajoonidesse rida häirivaid tööstusi kui ka raudtee mürarikkad ja antisanitaarsed töökojad ja seadmed. On juba öeldud, et Tallinna peaturg viidi üle endisest „Estonia" ümbrusest uude kohta Tartu maanteele, kus see omab avarama väljaku ja on eraldatud puht kultuurilistest ehitistest.

Linna väljaehitamisel kuulub tähtis osa selle arhitektuurilisele ilmele. Nõukogude kunsti ja arhitektuuri kujundusvormiks on sotsialistlik realism, mis seab ülesandeks luua kõrgeväärtuslikke teoseid. Vastupidi kodanliku aja kastehitistele

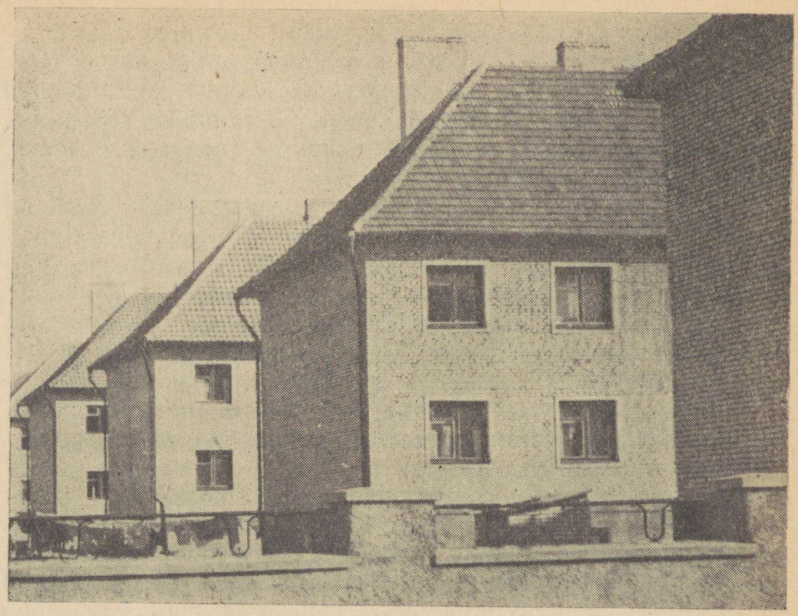

Uued tööliste elumajad Majaka tänaval Lasnamäel.

ehitatakse hooned kõrgel arhitektuurilisel ja tehnilisel tasemel. Seejuures on tähtsaks küsimuseks ansambliline ehitus, kus, arvestatult üldarhitektuurilise lahendusega, projekteeritakse kõik hooned antud grupis ühtse arhitektuurse põhimõtte järgi, millega saavutatakse tervete tänavate, magistraalide, väljakute tervikuline kooskõla. Seejuures tuleb arvesse Tallinna oludes ka vajalik vertikaalsete elementide ettenägemine. Tallinna keskaegne vanalinn, olles rikas mitmesugustest huvitavatest vertikaalidest, annab iseäranis mere poolt rikkaliku silueti. Et kogu linna muuta ilmelt ühtseks tervikuks, on vaja samuti ette näha ka tarvilikul määral vertikaalseid lahendusi äärepoolsetes linnarajoonides, millega Tallinna siluett ainult võidab juurde. Üheks tähtsamaks kujundavaks elemendiks hoonetele kujuneb kivikatus. Kivikatused, millistega oma valdavamas osas on kaetud ka vanalinna hooned, on küllalt iseloomustavad Tallinna ehitistele ja selle motiivi laiendamine ka Tallinna uuele osale võib anda küllalt huvitavaid ja omapäraseid lahendusi. Samuti leiab Tallinna paas oma mitmesugustes

arhitektuurilistes vormides Tallinna ülesehitusel ulatuslikku kasutamist ja omab suurt osatähtsust eesti rahvusliku arhitektuurilise vormi käsitamisel.

Eriliselt oluline linna ehitamisel on selle järkjärgulise väljaehitamise kava. Nõukogude korra aluseks olev plaanimajandus seab ülesande asuda ehituste paigutamise juurde sääraselt, et ehitada tuleb esmalt need rajoonid, millised on esijoones vajalikud linna üldise ilme tõstmiseks. Seetõttu on võetud linna väljaehitamise kavasse esimeses järjekorras Tallinna tsentri ja uue peaväljaku ehitamine koos neid ümbritsevate hoonetega. Esimese järjekorra ehitusrajoonide alla kuulub ka kultuuritsentri väljaehitamine, linna peamagistraalide äärde uute hoonete ehitamine ning rida teisi olulisi rajoone, kus sõja tagajärjel on kas hooned hävinenud või antud kohas linna üldine ilme nõuab korralike hoonete ehitamist. Uued elamuterajoonid kujunevad esimeses järjekorras Lasnamäel, praeguses hävinenud Koidu tänava rajoonis, Pelgulinna osas ja mitmel pool linnas, kus on vajalik kiire elamispinna taastamine.

Esimeses järjekorras individuaalelamute ehitamise rajoonidest võiks märkida laialdast maa-ala Lilleküla jaama taga, Paldiski maantee ääres, Pirital ja Kosel.

Need loetletud esimese järjekorra ehitusrajoonid varustatakse paralleelselt kõigi linna vajalike heakorraseadmetega, vesivarustuse, kanalisatsiooni, elektri- ja gaasijuhtmestikuga, korraga ehitatakse teed ja haljasalad ning seega terved kvartalid ehitatakse terviklikult valmis.

Suurt tõhusat kaasabi Tallinna ülesehitamisel annavad tema töötajad ühistöö korras. Selles osas on Tallinna töötajate kaasabil senini ehitatud uus Tallinna turg, väljakute rühm RT „Estonia" ees ja rusudest puhastatud Harju tänava rajoon. Peale nimetatute on Tallinna töötajate käsi paljudel muudel objektidel. Ühistöö jõuga istutatakse ja korrastatakse puiesteid, aidatakse kaasa linna heakorra taseme tõusuks.

Kogu Tallinna ülesehitamine areneb raugematu jõuga. Bolševike partei ja Nõukogude valitsuse alaline hool ja abi tagab, et Tallinn lähematel aastatel parandab oma sõjahaavad ja kujuneb üheks ilusamaks Nõukogude Liidu linnaks. Koos kogu Tallinna töötava rahva ühispingutustega ehitatakse Tallinn üles kaunimana, kui ta kunagi on olnud.

VI

EKSKURSIOONILISI OBJEKTE.

TALLINNA AJALOOLISI VAATAMISVÄÄRSUSI.

Tallinna keskaegsed kindlustused.

Tallinna kaitsekindlustusi ehitati mitme sajandi jooksul. Tallinna põhikindlustused on ehitatud taanlaste ja saksa rüütlite poolt eestlaste töövaeva sunniviisilise kasutamisega ja need oli vallutajatele maa pärisrahva, eestlaste, alistamise vahendiks.

Tallinna kindlustuste südameks oli „Väike kindlus“ Toompea edelaosal. Ümberringi piki Toompea järsu kaljukõrgendiku serva ehitatud kindlusemüür moodustas „Suure kindluse“. Need kindlused ehitati taanlaste ja sakslaste Eestis võimuloleku esimestel aastakümnetel.

All-linn piirati kindlusemüüriga hiljem.

Väike kindlus.

On dokumentaalselt teada, et juba XII sajandi keskel oli Toompeal eesti linnus, mis kandis Kolõvani (vt. lk. 9) ja Lyndanise (vt. lk. 8) nime.

Taanlased, vallutanud 1219. a. selle eesti linnuse, hakkasid kohe Toompeale kindlustusi püstitama ja ehitasid XIII sajandi teisel veerandil Väikese kindluse. Taanlased ehitasid ajutise puulinnuse. Esimesed kivimüürid on mõõgavendade ehitatud. Hiljem ehitati selle kindluse müürid ja tornid tugevamaks — kõrgemaks. XIV sajandi lõpul koosnes Väike kindlus võimsast kindlusemüürist, mida tugevdas neli nurgatorni.

Taani kindlus oli ehitatud pärastise mõõgavendade kindluse kohale. Hoone „Pallas“ ehitati vastu lõunamüüri. Rüütlite ajal täiendati seda hoonet ida, põhja ja lääne poolt. XIV sajandil ehitasid saksa rüütlid neljakandilise kahekordse Ordulossi. See loss külgnes kindluse läänemüüriga. Põhja ja ida poolt, s. o. Toompea poolt, piiras Väikest kindlust 15 meetri sügavune kraav. Kagutorni („Stür den Kerl'i“) juures viis üle kraavi

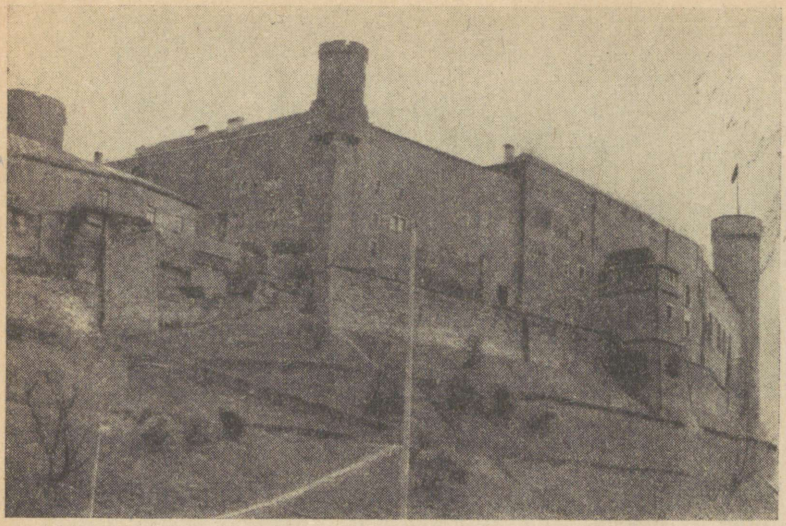

Väike linnus Toompeal.

tõstesild. Selle torni kõrval idamüüris oli Väikese kindluse ainus värav.

Väike kindlus moodustas osa Suurest kindlusest. See võimas kindlus oli taanlastele ja saksa rüütlitele vajalik enesekaitseks kallaletungide vastu eesti rahva poolt, oma võimu, vallutajate võimu, maksmapanemiseks eestlaste lõpliku orjastamise eesmärgiga. Eestlaste visa, sageli verine võitlus vallutajatega kestis mitu sajandit. Tallinna iga säilinud kindlustus, iga vana arhitektuuriline mälestis on lehekülg eestlaste mitme sajandi pikkusest võitlusest oma põliste rõhujate, saksa penirüütlitega vabaduse eest, mille nad kaotasid kindluse ehitamisega Toompeale.

Sajandeid ägasid orjastatud eestlased vallutajatele võimsa, võitmatu kindluse ehitamisel.

Väikesest lossist on säilinud lääne- ja põhjamüür kolme torniga: kindluse monumentaalne peatorn Pikk Herman edelanurgas, Pilstiker, mille aluseks on kindlusemüüri loodenurk, ja Landskrone kirdenurgas.

Ida- ja lõunamüür ning neljas torn lammutati XVIII sajandi 70-ndail aastail. Nende kohale ehitati barokkstiilis kuberneri kantselei hoone. Praegu töötab selles Eesti NSV Ministrite

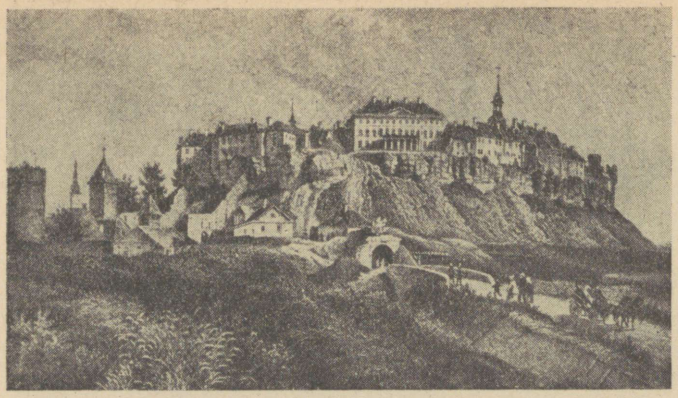

Toompea V. Stavenhageni joonise järgi (umbes a. 1860.).

Nõukogu. Selle hoone ehitamisega vabaks jäänud Orduloss, milles seni asus kuberneri kantselei, muudeti ümber kuberneri vanglaks. Augusti algul 1906. a., pärast sõjalaeva „Pamjatj Azova" ülestõusu mahasurumist paigutati sellesse vanglasse ülestõusnud madrused. 16. augustil 1906 lasti selle rühma ülestõusnud madruseid kuberneri aias maha.

A. 1921—23 ehitati lammutatud Ordulossi kohale uus hoone.

All-linna kindlustused.

All-linna ümbritsev kindlusemüür, mida algul tugevdasid mõned tornid, ehitati XIII sajandi teisel poolel ja XIV sajandi esimesel poolel. Kindlusemüüri tugevdamine pealeehitiste ja võimsate tornidega kestis kuni XVI sajandi esimese pooleni. XVI ja XVII sajandil tehakse kaitseehitisi — bastione, raveliine jm. — kindlusemüüri ette.

Ühendus all-linna ja Toompea vahel toimus Pika jala ja Lühikese jala värava kaudu.

Pika jala neljakandiline kivist väravatorn ehitati 1380-ndail aastail. Varem oli siin puust torn. Pika jala värava kaudu kulges ainus sissesõit all-linnast Toompeale. Pikk jalg suleti kahekordse väravaga: väline oli hingedel, sisemine — allalastav.

Lühike jalg oli jalakäijate värav. Praeguse välimuse sai värav XV sajandi lõpul.

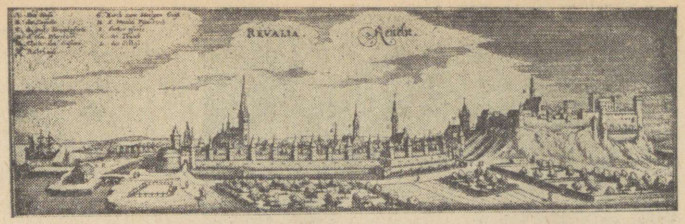

Tallinna vaade umb. a. 1650. (Merian'i järgi).

Välismaailmaga ühendas all-linna kuus väravat: Harju, Karja, Viru, Suur-Rannavärav, Väike-Rannavärav ja Nunna värav. Peale nende oli veel Sauna värav jalakäijatele, mis müüriti kinni juba XV sajandil. Iga all-linna värav kujutas endast iseseisvat kaitseehitist, mis koosnes pea- ja sillaeelsest väravast. Peavärav kujutas endast kõrget neljakandilist tugevate seintega kaitse-väravatorni. Väravatorn oli kindlusemüüri osaks. Täieliku kujutluse väravatorni tüübist pakub ainus säilinud väravatorn — Pikal jalal.

Väljastpoolt piiras all-linna kindlusemüüri kraav, mida täitis Ülemiste järvest tulev vesi. Iga värava juures oli üle kraavi viiv tõstesild. Juurdepääsu sillale kaitses kahe külgtorniga sillaeelne värav. Viru tänaval on säilinud Viru värava ümmargused sillaeelsed tornid.

Kraavipealsed sillad olid peaosas kivist. Ainult silla tõstetav osa oli puust. Hädaohu puhul tõsteti sild üles väravaava vastu, seda nõnda kindlamaks tehes. Sillad olid kindlustatud kivibarjääridega, sillaeelsed väravad — muldvallidega, lisakraavidega ja tõstesillaga, nagu peaväravadki.

Nunna väraval oli kaks sillaeelset väravat, mõlemad tõstesildadega, ning peale selle oli värav kaitsevallis. Nunna värava kaitsesüsteem oli oma arhitektuurilt erandlikuks nähtuseks mitte ainult Baltimaade, vaid ka kogu Euroopa keskaegsete ehitiste seas.

Harju, Karja, Viru ja Väike-Rannavärava peaväravad ehitati üheaegselt kindlusemüüriga XIV sajandi esimesel poolel, nende sillaeelsed väravad aga — hiljem, arvatavasti XIV sajandi lõpul ja XV sajandi algul.

All-linna väravad lammutati: Väike-Rannavärav — 1820-ndail aastail, Karja — 1830. a., Nunna — 1868. a., Harju — 1874. a. ja Viru — 1840-ndail aastail.

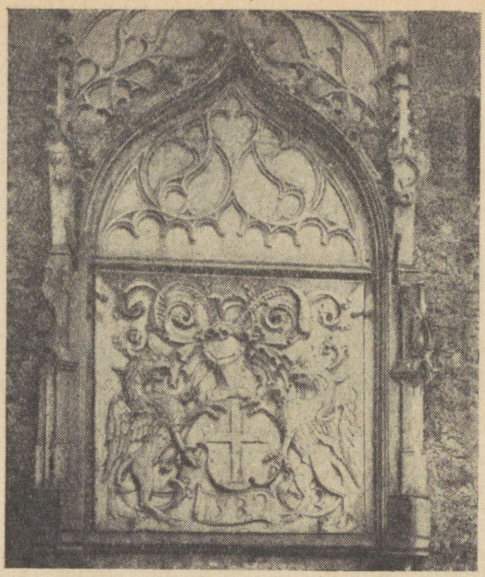

Vana, arvat. ordu vapp Suurel Rannaväraval a. 1529.

Kõige paremini on säilinud linna kindlusemüüri lääneosa koos tornidega. Kindlusemüüri vaatlemine Laboratooriumi tänava ja Stalingradi väljaku poolt annab täieliku kujutluse all-linna kindlusemüürist.

Läbikäigud kindlusemüürist Suur-Kloostri ja Suurtüki tänaval on läbi murtud XIX sajandil.

Suur-Rannavärav kujutab endast omapärast kindlustusehitist.

Kuni XV sajandini oli see värav samasugune nagu kõik teised ülalmainitud, mis koosnesid neljakandilisest pea-väravatornist ja eelväravast.

Tulirelvade, eriti kahurite arenemine põhjustas vajaduse see, sidet merega ja linna kaitset mere poolt kindlustav värav ümber ehitada. 1518.—1539. a. ehitati idapoolse väravaeelse torni kohale suure läbimõõduga ümmargune müür kahurite paigutamiseks — Paks Margareeta. XVIII sajandi keskel sai ta torni kuju: tema müürid ehitati kõrgemaks ja kaeti koonusekujulise katusega, sisse aga ehitati neli korrust. Torn kohandati kasarmuks. XIX sajandi algul lammutati pea-väravatorn Pikal tänaval ja läänepoolne väravaeelne torn sai praeguse kuju.

Esimese vene revolutsiooni aastail (1905—1907) muudeti Paks Margareeta vanglaks, kus pimedais ja niiskeis ruumides pikki aastaid vaevlesid revolutsionäärid. 1917. a. kodanliku veebruarirevolutsiooni päevil vabastasid Tallinna ülestõusnud töölised ja madrused poliitilised vangid, vangla aga põletasid.

Endise vanglahoone taastatud osas asub nüüd Tallinna Linnamuuseum.

Suur-Rannavärava peal on säilinud Tallinna väike vapp — suurepärane kivinikerdis kohalikust paest hilisgooti stiilis, aastaarvuga 1529.

Kiek in de Kök, võimas bastioonitorn, on valminud 1475. a. paiku — kivist kindlustusehitiste ajajärgu lõpul. Oma nimetuse „Kiek in de Kök," mis tähendab „vaata kööki", sai torn sellest, et temast olevat võidud vaadata läbi korstnate lähedalasetsevate majade kööki. See oli täiesti võimalik, kui arvesse võtta, et tolleaegsete köökide korstnad olid sama tüüpi nagu Peeter I majakeses, kus köögist võib läbi korstna näha taevast.

Torn Kiek in de Kök oli 36 m kõrge ja 17 m läbimõõdus; tal oli 6 korrust laskeavadega kahurite ja püsside jaoks. Ta oli linna pea-kindlusemüürist veidi välja nihutatud, et kaitsta külgtulega kindlusemüüri lähiseid.

Liivi sõjas linna piiramise ajal Ivan IV vene vägede poolt a. 1577 sai torni ülemine osa tugevasti purustada. Torni taastamisel müüriti selle seina sisse piiramise mälestuseks kivikuulid, milledega Ivan IV „kahurivägi" oli tulistanud torni ja linna.

XVII sajandil ehitasid rootslased torni ette ühe bastionidest — praeguse Harjuvärava mäe. Seoses bastioni ehitamisega maeti torni Kiek in de Kök kaks alumist korrust mulla alla.

Praegu on torn Kiek in de Kök Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloomuuseumi käsutuses ja selles avatakse Ajaloomuuseumi filiaal.

Oli veel teine samalaadne torn, Luhrenburg, Karja värava piirkonnas. Sellest tornist pole jäänud järele jälgegi.

Raekoda.

Praegu asub selles Tallinna Linna Töörahva Saadikute Nõukogu Täitevkomitee.

Raekoja plats sellesse suubuvate kitsaste tänavatega on säi-

litanud mõningal määral oma keskaegse ilme. Plats oli linna kauplemiskeskuseks kuni 1896. aastani.

Platsiga külgnevad hooned moodustavad arhitektuurilise ansambli, mille keskuseks on raekoja hoone.

Raekoja kõrge kahekorruseline hoone on ehitatud gooti stiilis kahes järgus: üks pool a. 1371—74 ja teine a. 1401—1404.

Keskajal kujutas raekoja alumine korrus endast lahtist võlvgaleriid. XVII sajandi teisel poolel ehitati galerii võlvidesse vaheseinad ja selteel saadud pind kasutati kauplustena.

Hoone kohal, selle idapoolses otsas, kerkib sihvakas kaheksakandiline torn, hoone fassaad aga on ülemisel äärel palistatud hambulise kivist äärisega, mis meenutab laskeavasid.

Kõik see annab raekojale keskaegse lossi välimuse.

XVII sajandi 20-ndate aastate lõpul ehitati torni tippu renessansi stiilis puust kiiver. Sõja ajal hävinud kuppel taastatakse.

Paremal pool raekoja peasissekäigust oli keskajal nn. häbipost. Meieajani on säilinud müüri külge kinnitatud rauast kaelavõru ja neli rõngast. Kaelavõru pandi karistatavale kaela, tema käed ja jalad aga seoti rõngaste külge. Selliselt karistati peamiselt naisi, kes olid rikkunud usulist abieluetiketti. XIX sajandi algul (1805) karistati siin samuti saksa parunite vastu ülestõusnud Kose-Uuemõisa, Aruküla, Ravila ja teiste valdade sulaseid ja talupoegi.

Peasissekäigu trepikoja seinal ripub vanaaegne Tallinna reljeefvapp (1652), kivinikerdis. Hoone teine korrus oli määratud linnavalitsuse — rae jaoks. Teise korruse läänepoolne osa kujutas endast suurt kahelöövilist võlvsaali. Juba XVII sajandil jagati see kõrge saal vahelaega kaheks korruseks, kuhu kummassegi ehitati sisse mitu tuba. Teise korruse idapoolne osa säilitas oma esialgse plaani ja arhitektuuri. Selle pinna peamise osa võtab enda alla koosolekusaal, mille taga asetseb kaks väikest tuba. Koosolekusaalis on säilinud rida keskaegseid kunstitooteid. Neist on suurima väärtusega puunikerdised, mis kuuluvad XV sajandisse. Pinkide seljatugedel ja otslaudadel on kujutatud „Tristan ja Isolde“, „Lõviga võitlev Simson“, „Koljat võitluses Taavetiga“, sümboolsed kujud: „Vaikija“, mida kehastab äralõigatud keelega mehe pea, „Salaja pealtkuulaja“ ja teised, tolle aja kohta väga iseloomulikud.

Saali seina ülemine osa võlvitühemete kohal on kaunista-

Nikerdused vana Raekoja mööblil.

tud kaheksa freskoga piibli teemadel, mis maalis Tallinna kunstnik Hans Aken XVII sajandi 60-ndail aastail. Maalide all kaunistab seina 47 sm kõrgune nikerdatud puust friis. Friis koosneb 20-st eri stseenist, mis kujutavad jahimehe elu. Jahimeeste, koerte ja jahiloomade realismiküllased dünaamilised kujud looduse taustal on nikerdanud Elert Thiele (12 stseeni a. 1664—1674) ja Joachim Armbrus (1692). E. Thiele nikerdised on kunstilise meisterlikkuse poolest kõrgema väärtusega.

Saali tagaseinas on väike uks ja selle taga müüri sisse ehitatud trepp, mis viib alla — pimedasse ruumi esimesel korrusel, kus koosolekuruumi all asetses piinakamber. Seal kuulati üle ja piinati kohtualuseid. Keskajal oli rae koosolekusaal ühtlasi ka kohtusaaliks. Kohtualused toodi sellesse otse piinakambrist nimetatud trepi kaudu.

Säilinud piinamisriistad on hoiul Tallinna Linnamuuseumis.

Linna vangla asus raekoja taga majas nr. 4.

Raekoda on hinnaline arhitektuuriline mälestis. Raekoja sisustus kujutab endast suurt muuseumiväärtust. Siia paigutatakse Tallinna Linnamuuseum.

Toomkirik — Toompeal, Kiriku platsil.

Taani ja saksa vallutajad alistasid eestlasi mõõga ja ristiga. Kirik oli vallutajate käes tähtsaks relvaks. Juba oma Eestis võimuloleku esimestel aastatel ehitasid taanlased sellele kohale puukiriku. Säilinud dokumentides mainitakse kirikut Toompeal esmakordselt 1233. a. See on vanim kirik Tallinnas.

Praeguse kiriku põhiosaks on pärast 1433. aasta tulekahju ehitatud kirikuhoone. Siis sai kirikuhoone kolmelööviliseks basiilikaks. Kiriku löövid on kaetud 12 ristvõlviga, mis toetuvad kolmele paarile neljakandilisele kolonnile. Kiriku põhja- ja lõunapoolse müüri külge on juurde ehitatud rida kabeleid. Kellatorni kuppel on ehitatud a. 1778—79.

Paljude sajandite kestel oli kirik feodaalse ja aristokraatilise ülemkihi ning käsitööliste gildide silmapaistvate esindajate matmispaigaks. Kogu kiriku põrand koosneb kivist hauaplaatidest, milledel on veel praegu näha pealkirjade ja kujutiste jälgi. Aristokraatide haudadele on kiriku sees püstitatud rida kunstipäraselt tehtud hauamonumente-sarkofaage. Mõned neist on loonud silmapaistvad kunstnikud.

Pontus de la Gardie ja tema naise sarkofaagi valmistas kohalikust marmorist a. 1589 Tallinna kujur Arendt Passer.

Nurgake. Toomkirikust.

Huvitavaks raidkunsti mälestiseks on marmor-sarkofaag, mis ehitati Katariina II käsul silmapaistvale admiralile Samuel Greigh'ile, kes oli toonud kuulsust vene laevastikule sõdades Türgi ja Rootsiga ja suri a. 1788. Sarkofaagi kavandi autoriks on kuulus Peterburi arhitekt Gvarengi ja selle valmistas, nagu oletatakse, silmapaistev vene klassitsismi ajajärgu kujur J. P. Martos. Sarkofaag on tehtud antiiktempli kujul, mida kaunistavad kolonnid frontooniga, tiivuliste geeniustega, surnu vappi hoidvate nutvate naistega ja ladinakeelse pealkirjaga: „Siin puhkab šotlane Samuel Greigh, vene laevastiku ülemjuhataja. Teda kiidavad Balti meri, Archipelagos ja rannad, mida ta kaitses vaenlase tule eest."

Samas kõrval on vene admirali A. I. Krusensterni (1846) gooti stiilis hauasammas, pealkirjaga: „Esimesele vene ümbermaailma purjetajale 1803—1806." See on tagasihoidlik mälestussammas mehele, kes juhatas vene merimeeste kuulsat retke kahel väikesel purjekal väheuuritud meredes.

F. Tiesenhauseni graniidist hauasammas on püramiidi kujuline. See on kaunistatud Austerlitzi lahingus 1805. a. langenud F. Tiesenhauseni ovaalse marmormedaljongiga.

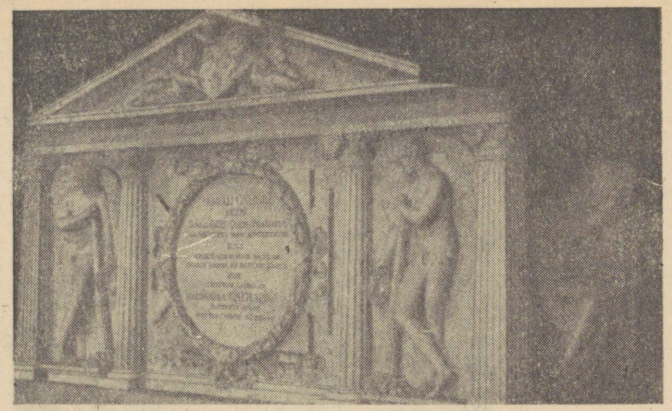

Admiral Samuel Greigh'i hauamonument.

Ühes kabelis säilitatakse 1812. a. Isamaasõjast osavõtnute hauaplaate ja epitaafe.

Kiriku seintel ripuvad kümned epitaafid vappidega, mis kuuluvad XVII ja XVIII sajandisse, ja lipud admiralide haudade kohal.

Tähelepanu väärib nikerdatud puualtar, mille on valmistanud itaalia baroki stiilis Tallinna kujur K. Ackermann kümme aastat pärast 1684. a. tulekahju.

Kokkuvõetult kujutab see kirik endast välimuselt ja sisult omapärast muuseumi.

Nikolai kirik, Vene tänaval.

Hoone on ehitatud a. 1822—27 klassikalises stiilis Peterburi arhitekti L. Ruski kavandi järgi. Hoone ehitamisel tegi Tallinna linnaarhitekt mõningaid muudatusi ja kaldus kõrvale Ruski kavandist. XIX sajandi teisel poolel rikuti kirikuhoone aknad maitsetu dekoratsiooniga. Sellest hoolimata kuulub see hoone Tallinna klassikalise arhitektuuri parimate näidiste hulka. Hoone fassaadi kaunistab nelja joonia kolonniga portik, mille peal asetseb kaks ruudukujulise põhiplaaniga tornikest. Teised küljed, erinevalt esiküljest, on kaunistatud poolkolonnidega. Kirikuhoone arhitektuurilist ilu vähendab avaruse puudumine: hoone on surutud vastu kindlusemüüri ning fassaad avaneb kitsale tänavale. See kivist kirikuhoone on ehitatud vana puust õigeusu kiriku kohale, mis kuulus XV sajandisse.

On teada, et juba XIV sajandil oli selles linnaosas, Olevimäel (Brookusmäel), vene kirik. Keskajal oli Vene tänava piirkond kohaks, kus elasid venelased — Novgorodi ja Pihkva kaupmehed, kes etendasid märgatavat osa Tallinna transiitkaubanduses. Kaubatehingute või -lepingute sõlmimisel märkisid Tallinna vene kaupmehed reeglina ära mitte ainult lepingu allakirjutamise aja, vaid ka koha: „Kolõvan, Nikolai kirik".

Kirikus säilitatakse vene tsaaride poolt tehtud kinke: osa Boris Godunovi poolt kingitud küünlajalast (1605), osa ikonostaassist jm.

Nikolai kiriku piirkonnas oli arvukaid kaubaladusid ja kaupmeeste maju. Maja nr. 17 Vene tänaval on vanimaid vene kaupmeeste maju. Oma arhitektuurilt erineb ta tavalistest keskaegsetest Tallinna majadest, eriti on tema neljapoolne katus teravaks kontrastiks vana Tallinna teravate gooti stiilis viilkatuste meres.

Issandamuutmise kirik.

Kirikuhoone põhiosaks on a. 1249 aadlineiude jaoks asutatud Mihkli kloostri keskaegne kirik. Hoone juures tehti XVIII sajandi 20-ndail ja 70-ndail aastail ümberehitusi ning oma praeguse kuju sai ta 1827—30. a. Viimane ümberehitus tehti Peterburi arhitekti akadeemik A. I. Melnikovi kavandi järgi. Kiriku kuppel on ehitatud selle ümberehituse ajal.

Selles kirikus säilitatakse üht hinnalisimat Tallinna kirikuraidkunsti toodet. See on tore nikerdatud puu-ikonostaass, kuulsa Moskva arhitekti, kujuri ja nikerdaja I. P. Zarudnõi looming, mille ta tegi a. 1720. See ikonostaass ei jää töötlemise elegantsi poolest palju maha Zarudnõi peameisterteosest — Peeter-Pauli katedraali ikonostaassist Leningradis.

Üleliidulise Kaubanduspalati Eesti NSV osakonna hoone, endine suurgildi hoone, Pikk tn. 17.

Suurgildi hoone on ehitatud a. 1407—1410. Hoone on säilinud muutmatult. Ehitatuna linna võimsaima keskaegse organisatsiooni poolt, kehastas hoone endas kõike parimat, mida tolle aja gooti stiil pakkus. Oma arhitektuuri ja suurte mõõdetega domineeris ta paljude sajandite kestel teiste vanalinna ehitiste üle. Tema monumentaalsuse varjasid hiljem tema kõrvale ehitatud hooned.

Horisontaalne karniis jagab hoone fassaadi kahte ossa. Kõrget frontaalosa kaunistavad neli dekoratiivset kaart ja Suurgildi vapid. Hästi töödeldud gooti portaal asetseb fassaadi keskel. Sissekäigu kohal on vanaaegne viiekandiline latern. Märkimisväärne on uks koputitega (mis asendasid kelli), mis kujutavad lõvitaoliste loomade päid (1430). Vanaaegne ukseeelne trepp lammutati läinud sajandil ja asendati lihtsamaga.

Lõviosa hoone tolle aja kohta tohutusuurest pindalast võtab enda alla suur kahelööviline saal, mis asetseb Laia tänava poolses osas. Paremat kätt sissekäigust (Pikalt tänavalt) asetseb väike saal, muu põrandapinna võtavad enda alla üksikud toad. Maja oli Suurgildile koosolekute paigaks, klubiks ning siin peeti gildi liikmete pulmi ja teisi talitusi.

Väikeses saalis hoitakse alal maale: L. Pezoldi „Maikrahvi kevadpidustused" ja A. Sprengeli „M. Lutheri esindaja vastuvõtt linna pürjermeistri poolt".

Esialgse välis- ja sisearhitektuuri täielikult säilitanud Suurgildi maja on keskaegsete ühiskondlike hoonete gooti arhitektuuri suurepärane näidis.

Oleviste kirik, Lai tän.

Oleviste kiriku piirkond oli algul skandinaavia kaupmeeste asunduseks, millega ongi seletatav tema nime skandinaavia päritolu. Esimest korda mainitakse Oleviste kirikut dokumentides 1267. a. Kiriku gooti stiilis kivihoone ehitati XV sajandi keskel. Kõrgusse suunatud sihvakad gootlikud sirgjooned annavad kirikule mõjuva monumentaalsuse. Kirik on basiilikakujuline. Keskmist löövi katavad tähekujulised võlvid, madalamaid külgmisi aga — lihtsad ristvõlvid. Väga huvitav on altariosa, mille võlvid toetuvad kõrgetele sihvakatele kaheksakandilistele postidele; ka altariosa on kaetud tähekujuliste võlvidega. Kiriku sisustus on võrreldes Toomkirikuga vaene: kogu vanaaegne kirikusisustus hävis tulekahjus 1820. a. Kiriku torn on põlenud korduvalt, nii enne kui pärast seda aastat, kuid taastati alati. Sel põhjusel on torni kõrgus märksa madalam esialgsest ja võrdub praegu 125 m. Linna üldpildis on Oleviste kiriku torn domineerival kohal.

Lõunapoolsel küljel on kiriku külge ehitatud Bremeri kabel. Siin väärib tähelepanu kaupmees H. Paulseni kivist hauamonument (1513—14), kelle kulul kabel ehitati. Monument asetseb kabeli Pika tänava poolses seinas. See koosneb kahek-

sast kabeli välisseinasse müüritud bareljeefkujutisest, mida ümbritseb suurepäraselt tehtud hilisgooti raam, ja hauaplaadist tühemes kujutiste all. Plaadil on bareljeef, mis kujutab inimese luukeret kärnkonnaga rinnal ja maoga ümber pealuu. Oleviste kirik on väärtuslik arhitektuuriline mälestis.

Jaan Tombi nimeline Ametiühingute Keskkultuurihoone, endine „Mustpeade" maja, Pikk tn. 26.

Endine „Mustpeade vendkonna" peahoone on ehitatud renessansi stiilis. Mustpeade majaga hiljem liidetud gooti stiilis naaberhoone kuulus Oleviste Väikesele Gildile.

Peahoone rikkalike kaunististega fassaadi kujundas Tallinna kujur Arendt Passer 1597. a. Kummalgi pool sissekäiku seisavad inimesekõrgused Mustpeade vendkonna kivist nikerdatud reljeefsed vapid. Vappidel on kujutatud ka „mustpeade" embleem — püha Mauriitsiuse pea. Sissekäigu portaali kohal on samasugune vapp, kõrgemal, teise korruse akende all — endiste hansa linnade Brügge, Novgorodi, Londoni ja Bergeni vapid. Teise korruse akende vahel on kahe rüütli — raudrüüs

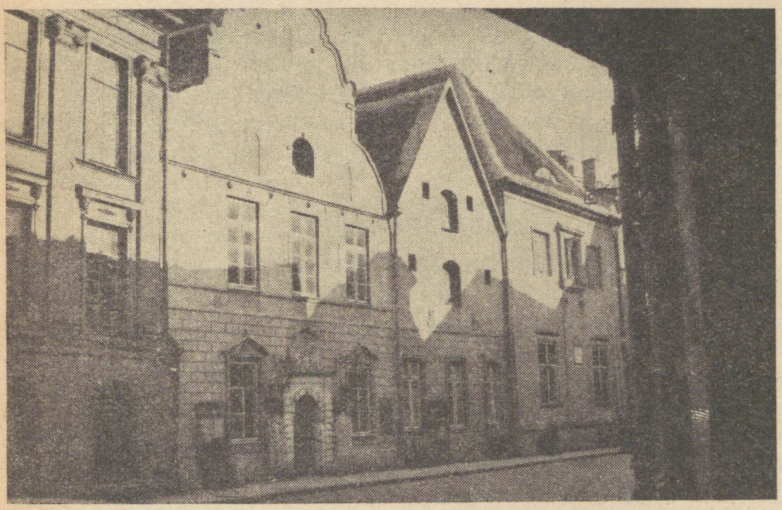

J. Tompi nimeline Ametiühingute Keskkultuurihoone — end. „Mustpeade" maja.

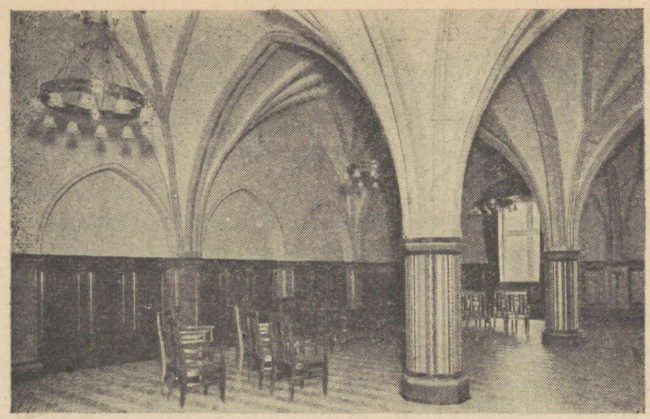

End. Oleviste gildi saal.

„mustpea" ratsaniku bareljeefid. Akende kohal tühemeis on Rahu, Õiguse ja Kristuse bareljeefid.

Maja sisearhitektuuri on muudetud. Endise „Mustpeade vendkonna" maali-, raidkujude ja väärtasjade kogud on edasi antud muuseumidesse.

Endise Väikese Gildi hoones on Olevi saal säilitanud oma suurepärase sisearhitektuuri: ta on kaetud kuue tähekujulise võlviga, mis toetuvad kahele kaheksakandilisele sambale.

„Mustpeade vendkond" on oma mitmesajandilise olemasolu kestel seisnud alati linna reaktsiooniliste jõudude teenistuses.

Peetri loss Kadriorus.

Loss on ehitatud tuntud Peetri-aegse arhitekti Nicolo Michetti kavandi järgi itaalia hilisbaroki stiilis. Lossi hakati ehitama 1718. a. ning juba 1721. a. peatus selles Peeter koos oma perekonnaga. Lossi sisetööde lõpetamise aeg pole teada.

Nicolo Michetti kooskõlastas osavasti lossi arhitektuuri maapinnaga, mis kõrgeneb Lasnamäe suunas. Lossi linna poole pööratud esikülg on kolme-, tagakülg — kahekorruseline. Kummalegi poole lossist on ehitatud tiibhooned, mis on ühenduses peahoonega lahtiste verandade-aedade kaudu (teise korruse kõrgusel), milledelt linna poole viivad trepid. Loss koos tiibhoonetega kujutab endast arhitektuurilist tervikut.

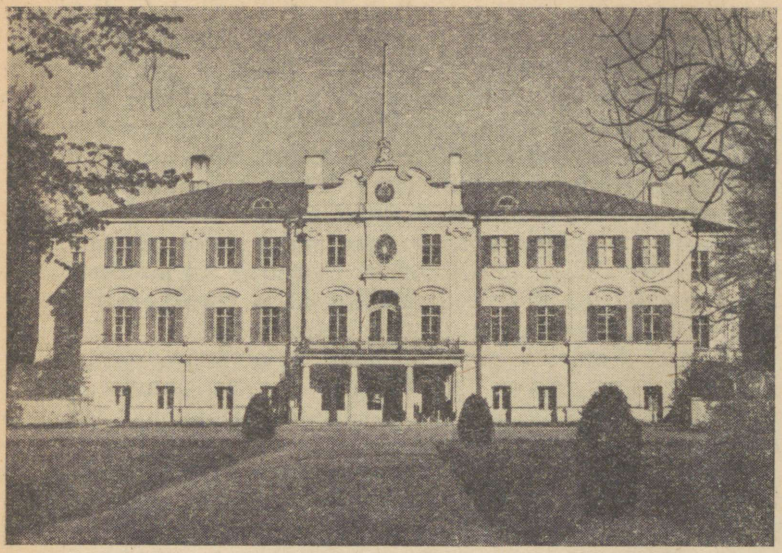

Kadrioru loss. Riiklik Kunstimuuseum (ehit. a. 1718).

Ühes tiibhoones elas vürst Menšikov, kui ta oli Eesti- ja Liivimaa kindralkuberneriks.

Esikülje rõdu, mis toetub neljale toskaana stiili kolonnile, on ehitatud hiljem. Tagakülje esialgne kuju on 1934. a. juurdeehitistega tugevasti muudetud.

Lossi peafassaadi kujundas Michetti võrdlemisi tagasihoidlikult põhja-itaalia hilisbaroki vaimus, kuna lossi sisearhitektuur oli kujundatud barokk-stiilile iseloomustavalt suure toredusega. Tekib tahtmata küsimus: kas ei tahtnud arhitekt toonitada sellega Peetri tagasihoidlikku väliskuju, mille taga peitus geniaalne ja rikkalik vaimne sisu.

Lossi arvukaist saalidest ja tubadest on sisearhitektuur säilinud esialgsel kujul ainult kahe akendereaga peasaalis. Saali kaunistamisel kasutas Michetti ulatuslikult raidkujusid, ornamente ja maali. Saali kaunististe toredus ja rikkalikkus avaldab pidulikku muljet. Paistavad välja kaks dekoratiivset kaminat, mida kaunistavad naiste rinnakujud ja vaasid lilledega. Seinal kaminate kohal on kilbid Peeter I ja Katariina I nimetähtedega, kummalgi pool nimetähti pasunaga tiivulise kuulsuse kujud ja muud voolitud kaunistised. Saali lae keskosa

võtab enda alla XVII sajandi hollandi koolkonna tundmatu autori maal, mis kujutab Dianat saatjaskonnaga ja Aktäoni.

Kogu saali kaunistus on tehtud Michetti jooniste järgi. Michetti ise töötas Tallinnas a. 1718—1720. Lossi ehitamise ja korrastamise edasine juhatamine Michetti kavandite järgi usaldati Peterburi arhitektile M. G. Zemtsovile.

Üheaegselt lossi ehitamisega istutati selle ümber versaitüüpi park, mida kaunistasid purskkaevud, basseinid ja raidkujud. Peeter nimetas lossi oma naise auks „Jekaterinentaliks", mis tõlkes eesti keelde tähendab „Katariina org". Anna Joannovna ajal veeti raidkujusid ja purskkaevude seadmed Peterhofi (praeguse nimega Petrodvorets).

Järgneval sajandil parki laiendati, ta omandas inglise pargi välimuse. Praegu on ta tallinlaste armsaimaks puhke- ja jalutuspaigaks. Selles on kõlakoda, „Dünamo" staadion, tema kõrval on Laulupeo väljak.

Lossi merepoolsel küljel, teise korruse akende ülemise osa kõrgusel, on jäetud krohvimata kolm telliskivi, mis Peeter oli isiklikult kohale pannud 1719. a.

Peetri lossiga on seotud palju sündmusi. A. 1746 sõlmis oma viibimise ajal siin Jelizaveta Petrovna liidulepingu Venemaa ja Austria vahel. Tormisel kahe revolutsiooni aastal — 1917 — oli see loss linna poliitiliseks keskuseks. Selles asus Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu. 1921. a. paigutati lossi Etnograafia Muuseum, mis hiljem nimetati ümber Kunstimuuseumiks. 1929. a. viśati muuseum välja. Pätsi võimuletulekul tegi ta lossi oma residentsiks ja muutis tugevasti lossi sise- ja välisarhitektuuri. Linna elanike üksmeelse protesti tõttu pääses loss barbaarsest ümberehitusest, mida Päts plaanitses.

1940. a. juunikuu päevil tuli lossi juurde hiiglasuur Tallinna töörahva demonstratsioon ja nõudis Pätsi lahkumist võimu juurest ning riigi saatuse otsustamise üleandmist rahvale. Ning rahvas võitis — 21. juulil pandi Eestis kehtima nõukogude võim. A. 1946. anti loss uuesti üle Tallinna Kunstimuuseumile.

„Russalka" mälestussammas.

„Russalka" mälestussammas on püstitatud 7. septembril 1893. a. hukkunud soomuslaeva „Russalka" meeskonna mälestuseks. Soomuslaev „Russalka", mis nõudis viivitamatut

„Russalka", püstitatud 1902. a. hukkunud sõjalaeva „Russalka" mälestuseks.

remonti, saadeti merele tormi ajal, kindlale hukkumisele. Laev ei jõudnud kaugele, kui saadi signaalid tema ohtliku seisukorra kohta. Tallinnast ja Helsingist appi läinud laevad ei leidnud enam mingeid jälgi „Russalkast". 1932. a. leidsid tuukrid soomuslaeva „Russalka" umbes 75 m sügavusel.

Mälestussammas on ehitatud silmapaistva eesti kujuri Amandus Adamsoni kavandi järgi ja avati 1902. a. Kaunis ja kerge on surmaingli kuju, kes seisab koonusekujulisel graniitrahnul ja sirutab risti hoidvat kätt laeva hukkumispaiga suunas. Mälestussamba alus on hallist graniidist. Sel on laevanina kuju, mille vastu purunevad rasked lained, mida kujutavad punasest graniidist rändrahnud. Aluse tagaküljele on paigutatud mässavais lainetes hukkuva laeva bareljeef. Linna tulista-

misel sakslaste poolt 1941. aastal sai bareljeef tugevasti kannatada. 1946. a. restaureeriti see kujur P. Horma poolt.

Plats, millel seisab mälestussammas, kujutab suurt kompassi nooltega, mis näitavad ilmakaari. Seda platsi piiravad ketiga ühendatud madalad tulbad, milledele on kantud hukkunud madruste nimed. Ohvitseride nimed on mälestussamba alusel.

„Russalka" on tallinlaste populaarne ja armastatud mälestussammas. Mälestussammas, mis on püstitatud Eesti töörahva kulul ja algatusel hukkunud vene madruste mälestuseks, kehastab eesti ja vene rahva sõprust.

Mälestussammas kaunistab kogu randa Kadrioru pargi piirkonnas.

1905. aasta ohvrite mälestussammas.

See mälestussammas on püstitatud 16. oktoobril langenud 1905. aasta revolutsiooni ohvrite mälestuseks.

Tallinnas, mis oli tollal kaunis suur tööstuskeskus, oli rohkearvuline proletariaat, kes võttis aktiivselt osa 1905. aasta revolutsioonilistest sündmustest. Streigiliikumine ja revolutsioonilised sündmused said laia ulatuse 1905. a. oktoobris.

16. oktoobril kogunes väljakule praeguse „Estonia" teatri kohal, pärast miitingut väljaspool linna, kahetuhandepealine tööliste hulk. Revolutsiooniliselt häälestatud töölised saatsid kuberneri juurde delegatsiooni oma nõudmistega.

Ootamatult, hoiatamata avasid sandarmid relvastamata miitingust osavõtjaile tule. Ohvritena langes 60 töölist, haavatuid oli üle 200 inimese. Revolutsiooni ohvrite matus 20. oktoobril kujunes massiliseks poliitiliseks demonstratsiooniks. Laskmise paigale, kus oli voolanud tööliste veri, püstitati see mälestussammas. Sammas on kujur Raudsepa töö.

Mälestussammas vennashaual.

See mälestussammas on püstitatud Eesti NSV pealinna, Tallinna, vabastamisel langenud Nõukogude armee sõdurite vennashauale Tallinna vabastamise kolmandaks aastapäevaks (1947. a.) igaveseks auks kangelastele, kes andsid oma elu meie vabaduse, meie õnneliku tuleviku, kommunismi, eest.

Mälestussammas kujutab endast kolme meetri kõrgust paljastatud peaga Nõukogude armee sõduri kuju, kes on leinas kummardunud langenud sõdurite haua poole. Taustaks on

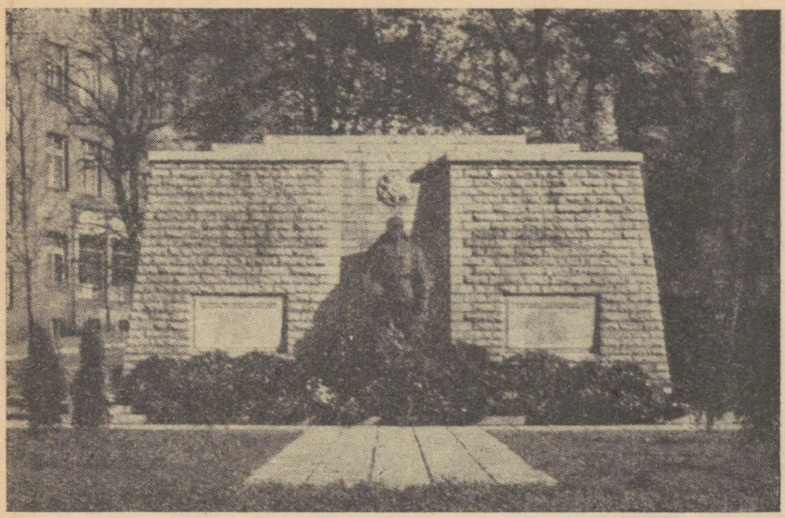

Tallinna vabastamisel langenud Nõukogude kangelaste hauamonument Vabastajate väljakul.

hallidest kividest monument. Hallil taustal on pronkstähtedest tekst:

„Igavene au kangelastele, kes on langenud võitlustes meie kodumaa vabaduse ja iseseisvuse eest."

Mälestussammas asub Vabastajate väljakul.

Sammas on noore eesti kujuri Roosi töö, keda autasustati 1948. a. selle eest Eesti NSV preemiaga.

Pirita (Birgitta) kloostrikiriku varemed (esikülg).

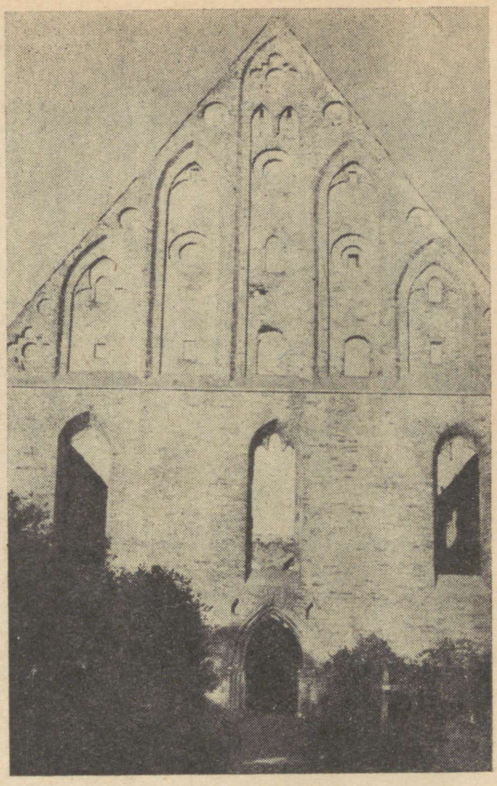

EKSKURSIOONE TALLINNAS

EKSKURSIOONID TALLINNA LINNAS.

Miiting Eesti vastuvõtmisel NSV Liidu koosseisu

TALLINN — EESTI NSV PEALINN.

EKSKURSIOON AUTOBUSEL. KESTUS 3 TUNDI. MARŠRUUT:

Falgi tee — Toompea — Küti t. — Vabriku t. — Põhja puiestee — Narva maantee — Lasnamägi — Tartu maantee — Stalini väljak — Võidu väljak — Estonia teater.

Ekskursioon seab enesele ülesandeks näidata Tallinna noore liiduvabariigi Eesti poliitilise ja kultuurilise elu ning tööstuse keskusena.

Oma rohkem kui 700-aastase kestuse vältel on Tallinn mitmeid sajandeid talunud võõraste anastajate iket, olles pikki sajandeid kindluseks, millele toetudes saksa penirüütlid surusid

maha siit eestlaste relvastatud ülestõuse ning orjastasid lõpuks kogu Eesti.

Eesti töötava rahva sajanditepikkune visa võitlus oma orjastajate vastu lõppes suure võiduga — nõukogude korra kehtimapanekuga Eestis, mis põhjalikult muutis eesti töötava rahva saatuse. Selle võidu saavutas töötav rahvas tänu kommunistliku partei juhtimisele ja teiste Nõukogude Liidu rahvaste kaasabile.

Ekskursandid tutvuvad Toompeaga ja all-linnaga, vanade kindlustustega ja muistsete mälestusmärkidega, mis loovad kujutelma Tallinna ajaloost, tutvuvad tähtsamate sotsialistliku tööstuse ettevõtetega, hoonetega, mälestussammastega ning maalilise lahekääru juures asetseva linna rekonstrueerimisega ja üldvaatega.

Ekskursioon lõpeb Estonia teatri esisel väljakul.

VANA-TALLINN.

JALGSIEKSKURSIOON. KESTUS 3 TUNDI. MARŠRUUT:

Lindamägi — Toompea — Raekoja plats — Vene t. — Pikk t. — Laboratooriumi t. — Stalingradi väljak.

Ekskursioon seab enesele ülesandeks tutvustada vana keskaegse linna tähelepanuväärsusi ja ajaloolist minevikku.

Ekskursandid tutvuvad Toompea ja all-linna kindlustustega, Tallinna kaubandusliku tähtsusega, linna tekkimise-aegse kauge minevikuga ja eestlaste visa relvastatud võitlusega Tallinna kindluse müüride varjus pesa leidnud anastajate — taanlaste ja sakslaste — vastu ning vana-linna ajalooliste ja arhitektuuriliste mälestistega.

Vana-linna arhitektuur kehastab eneses sajandite ehitus- ja kujutava kunsti näidiseid. Kõrvuti valitseva gootikaga näeme siin hooneid, mis on ehitatud renessanss-, barokk-, klassikalises jne. stiilis.

Ühes kapitalismi arenemisega ning tänu oma soodsale geograafilisele asendile muutus Tallinn tsaaririigi ääremaa tähtsaks sadama- ja tööstuslinnaks. Eesti kodanluse peremehetsemise aastail Tallinna tööstus mandus.

Lühike Jalg.

Nõukogude võimu aastail muutub Tallinn vabariigi tööstusliku ja kultuurilise elu keskuseks, kasvades ja kujunedes ümber õitsvaks sotsialistlikuks linnaks.

* * *

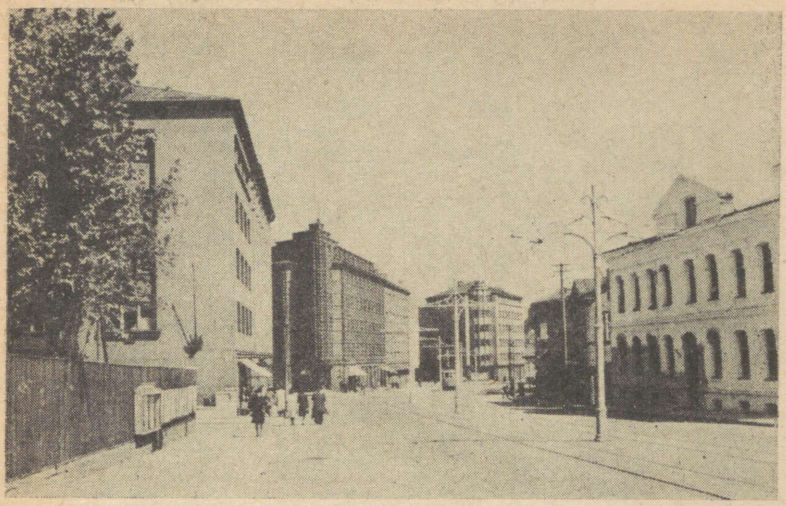

Pärnu maantee.

TALLINN MINEVIKUS JA TÄNAPÄEVAL.

JALGSIEKSKURSIOON. KESTUS KUNI 3 TUNDI. MARŠRUUT:

Toompea jalam — Patkuli trepp — Toompea — Pikk jalg — Raekoda — Harju t. — Võidu väljak — Estonia teater.

Ekskursioon seab enesele ülesandeks näidata nii linna ajaloolist minevikku kui ka tänapäeva nõukogulikku Tallinna, mis kujuneb hästikorrastatud sotsialistlikuks linnaks kaunite väljakute, parkide ja puiesteedega.

Ekskursandid tutvuvad ajalooliste ja arhitektuuriliste mälestistega — Toompea kindlusega, Raekoja platsiga, linna kauge minevikuga, tööstusega, revolutsiooni-ajalooliste ja töötava rahva suure võidu mälestistega.

Nõukogude võimu aastail tõusis Tallinn vabariigi kultuurilise elu ja tööstuse juhtivaks keskuseks: siia asutati Teaduste Akadeemia, taastatakse ja rekonstrueeritakse tehaseid ja vabrikuid, tänavaid ja väljakuid. Päevast-päeva muudab Tallinn oma ilmet, kujunedes üha heakorrastatumaks ja kaunimaks.

Ekskursioon lõpeb Estonia teatri juures.

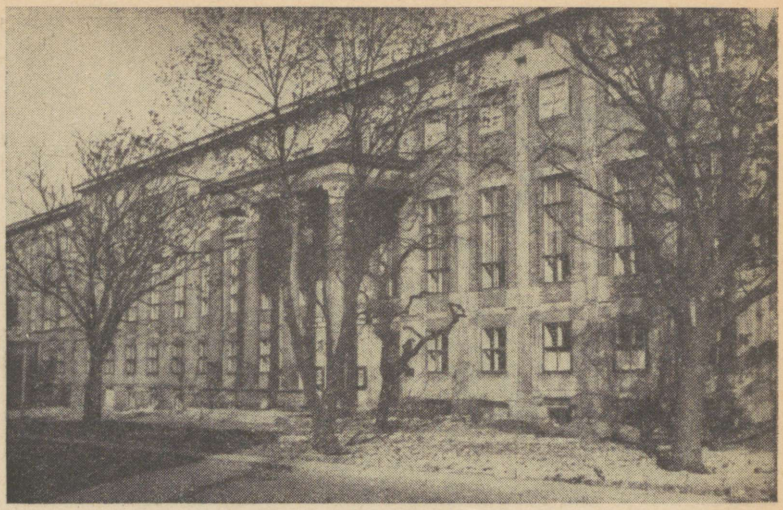

Tallinna Linna Töötava Rahva Kultuurihoone. Ajaloo muuseum.

TALLINN — REVOLUTSIOONILISE LIIKUMISE KESKUS.

JALGSIEKSKURSIOON. KESTUS 2½ TUNDI. MARŠRUUT:

Kalinini-nimeline Vaguni-remonditehas — Toompea — Suur-Karja t. — teater Estonia esine väljak — Võidu puiestee — Võidu väljak.

Ekskursioon seab enesele eesmärgiks näidata Tallinna tööliste võitlust oma kurnajate vastu, nõukogude võimu eest.

Marksistlikest ringikestest, millised organiseeris Tallinnas M. I. Kalinin, kasvasid linna bolševistlikud parteiorganisatsioonid. Töötajate võitlust tsarismi vastu 1905. ja 1917. a. ja eesti kodanluse vastu 1918—40. a. juhtisid Tallinna töölised. V. Kingissepa organiseeritud Eestimaa Kommunistlik Partei oli alati tööliskiassi avangardis. V. Kingissepa ennastsalgav töö ja keev energia innustasid kommuniste ja töölisi võitlusele oma kurnajate vastu, parema tuleviku eest, sotsialismi eest.

Eestimaa Kommunistliku Partei tegevus ja sotsialismi või-

dule tulek NSV Liidus olid neiks tegureiks, mis tagasid töölisklassi suure võidu — nõukogude võimu kehtimapanemise Eestis.

Nõukogude võimu aastail taastavad ja rekonstrueerivad linna töötajad oma armast Tallinna, muutes selle hästikorrastatud sotsialistlikuks linnaks.

KADRIORU PARGI VAATAMISVÄÄRSUSI:

JALGSIEKSKURSIOON. KESTUS 2½ TUNDI. MARŠRUUT:

Lasnamägi — Peeter I majake — Peetri loss Kadriorus — Russalka — Kadrioru park.

Ekskursioon seab enesele eesmärgiks näidata Kadrioru ajaloolisi ja arhitektuurilisi mälestisi, mis kuuluvad parimate kunstiteoste hulka Tallinnas.

Peetri mälestised — majake ja loss — loovad kirka kujutelma Peetri isiksusest ja tema keevast tegevusest Venemaa uue pealinna Peterburi kaugemate juurdepääsuteede — eriti Tallinna — kindlustamisel.

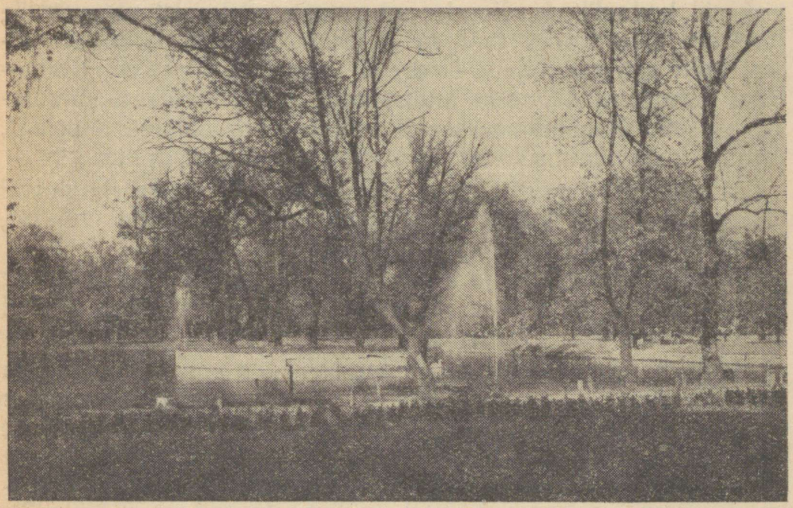

Vaade Kadrioru pargist.

„Russalka", samanimelise soomuslaeva meeskonnale püstitatud mälestussammas, on suurejoonelisemaid kunstiteoseid, paljude revolutsiooniliste sündmuste tunnistajaid Tallinnas, eesti ja vene rahva vahelise sõpruse mälestis.

Ekskursioon lõpeb Kadrioru pargis.

* *
*

EKSKURSIOONE TALLINNA MUUSEUMIDESSE

EESTI NSV RIIKLIK KUNSTIMUUSEUM.

Kadriorg, Peetri loss, Weizenbergi t. 37, tel. 303-82. Avatud iga päev kella 10-20, välja arvatud esmaspäev (suvel).

Eesti NSV Riiklik Kunstimuuseum on asutatud 1919. aastal endise Tartu Etnograafilise Muuseumi filiaali baasil. Kadrioru lossi toodi muuseum esmakordselt 1921. aastal. 1929. aastal viskasid kodanlikud võimutsejad muuseumi lossist välja, mille järel see asus Narva mnt. nr. 4. Suur osa selle kollektsioonidest hoiti aga eramajade keldreis. Muuseum kiratses. Kodanlikud võimutsejad andsid muuseumile niivõrd väikesi summasid, et selle ülalpidamiseks oldi sunnitud korraldama loteriisid, tasulisi koosviibimisõhtuid ja korjandusi elanikkonnalt.

Muuseumi hinnalisemate kollektsioonide hulka kuuluvad väljapaistva eesti kujuri A. Weizenbergi skulptuurid „Linda", „Kalevipoeg", „Vanemuine", „Hamlet" jt.

A. Weizenberg elas ja töötas a. 1890—1914 Peterburis ning alates 1914. a. kuni oma elu lõpuni 1921. a. Tallinnas, Peetri lossi parempoolses tiibhoones.

1940. a. algas Kunstimuuseumi arengus uus periood — ta muudeti Riiklikuks muuseumiks. Kvalifitseeritud töötajate koosseis teostab kunstiteaduslikku uurimistööd. Muuseumil on järgmised osakonnad: 1. Eesti kunsti osakond; 2. Vene ja teiste rahvaste kunsti osakond; 3. skulptuuri ja 4. tarbekunsti osakond. 1940. a. alustatud viljaka töö katkestas saksa fašistlike anastajate reetlik kallaletung NSV Liidule.

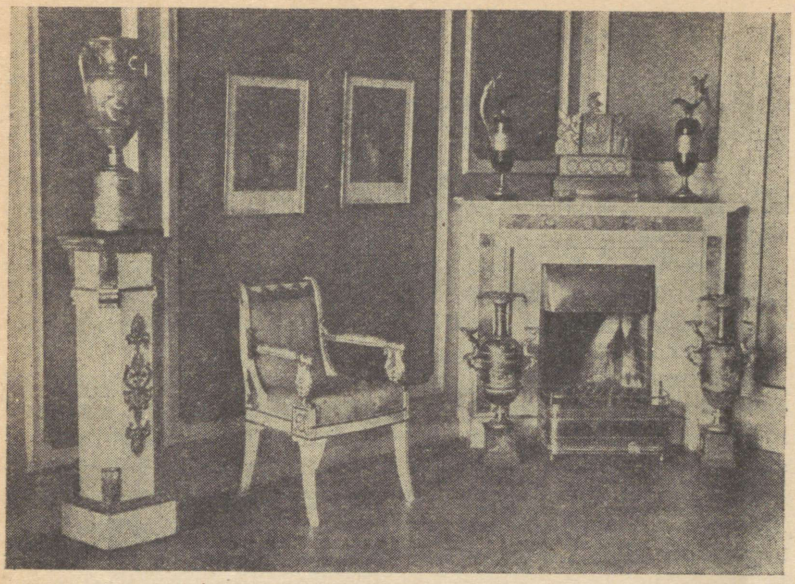

Väljapanekuid Eesti NSV Riiklikus Kunstimuuseumis.

Tallinna vabastamise järel saksa fašistlikest okupantidest, sügisel 1944. a., algas säilinud kollektsioonide kogumine, mis 17 aasta jooksul olid laiali kantud, ning täiendamine uute kunstiteostega. Mai kuus 1946. aastal viidi muuseum uuesti Kadrioru lossi ning sama aasta juulis avati külastajaile kunstnik Kristjan Raua tööde näitusega. Kahe aasta jooksul on muuseumis korraldatud erinäitusi: „XIX sajandi kunst Kunstimuuseumi kogudes", „Realistlikust tendentsist eesti kunstis alates XIX sajandist", „Eesti Nõukogude kunstnike tööde näitus" (1941—48. a.).

Avatud on Vene kunstnike tööde näitus ning Vene portselani ja kunstnik J. Köleri tööde näitus.

Korraldatakse ekskursioone teemal: „Üldine ülevaade muuseumi eksponaatidest".

* * *

TALLINNA LINNAMUUSEUM.

Aadress: Pikk t. 70, tel. 432-06. Avatud iga päev kella 11—17, välja arvatud esmaspäev.

Tallinna Linnamuuseum on asutatud 1937. aastal, avati külastajaile esmakordselt nõukogude võimu ajal 14. augustil 1940. aastal.

Muuseum on pühendatud Tallinna linna ajaloole. Tema kolleksioonides loendatakse ligi 10 000 eset.

Pärast Isamaasõja lõppu remonteeriti muuseumi hoone ning selle kogud avati külastajaile 1946. aastal.

Muuseum asub endise kubermangu vangla hoone taastatud osas, vana Tallinna ühe vaatamisväärseima eseme, kindlusetorni „Paksu Margareeta" juures (vt. lk. 26). Välja on pandud mitmesugused originaal-eksponaadid, maketid, fotod, tabelid, arhitektuurilised detailid, mis valgustavad linna tekkimise ajalugu ja arenemiskäiku, elu-olu eelajaloolistest aegadest tänapäevani ühes perspektiiv-ülevaatega linna rekonstrueerimisest.

Muuseumis korraldatakse ekskursioone teemal: „Tallinna linna ajalugu".

Tallinna Linnamuuseumil on filiaal — Peeter I majake-muuseum (Kadriorus) ja osakond alalise väljapaneku kujul teemal „Keskaegne Tallinn" Linna Täitevkomitee hoones (vanas Raekojas).

PEETER I MAJAKE-MUUSEUM.

(Tallinna linnamuuseumi filiaal)

Kadrioru park, Weizenbergi ja Mäekalda t. nurgal. Avatud (maist septembrini) kella 12—20, välja arvatud esmaspäev.

Peeter I majake-muuseum asub majas, mis ehitati Peetrile 1714. aastal.

Peeter I majake restaureeriti esmakordselt ja avati külastajaile XIX sajandi algul. Saksa okupatsiooni ajal purustasid fašistlikud barbarid peaaegu kogu majakese Peetri-aegse mööbli. Nüüd on mööbel restaureeritud ja majake memoriaalmuuseumina külastajaile 1946. a. saadik avatud.

Majake on ehitatud hollandi stiilis, välimuselt lihtne. Ta on poolteise-kordne, kahe sissekäiguga, — üks esikusse, teine — kööki. Saalis, magamistoas ja söögitoas on säilinud osa Peetri-aegset mööblit. Esikus on välja pandud eksponaate Peete I Narva majakesest ning tema elu ja tegevusega seotud esemeid. Originaalselt ja lihtsalt sisustatud köök on säilinud esialgsel kujul.

Peeter I majake-muuseum on üleliidulise tähtsusega mälestis.

RIIKLIK LOODUSTEADUSTE MUUSEUM.

Aadress: Lai t. 29 (sissekäik õue kaudu), tel. 442-23. Avatud iga päev kella 11—17, välja arvatud esmaspäev.

Riiklik Loodusteaduste Muuseum on asutatud 1. jaanuaril 1941. aastal. Pärast Tallinna vabastamist saksa fašistlikest okupantidest avati muuseum külastajaile taas 1946. a. Muuseumi väljapanekutes kajastub Eesti NSV loodus- ning bioloogiateaduste loov arenemine Mitšurini-Lõssenko-Viljamsi õpetuste alusel. Muuseumil on geoloogia, zoloogia ja botaanika osakond.

Geoloogia osakonnas on välja pandud mineraalide ja petrograafilised kollektsioonid, ürgaegsete loomade paleontoloogilised kivistised ja Eesti NSV-s leiduvate hinnaliste maavarade kollektsioonid.

Zoloogia osakonnas on esindatud vabariigis esinevad imetajad, kahepaiksed, roomajad ja kalad. Eriti on välja tõstetud loomariigi tähtsus vabariigi majandusele.

Botaanika osakond annab Eesti NSV taimestiku iseloomustuse.

Muuseumi fondides on 80 000 eksponaati, neist herbaariumides — 50 000. Herbaariume võib kasutada teaduslikeks uurimistöödeks.

Korraldatakse ekskursioone järgmistel teemadel:

1. Elu arenemine maakeral.
2. Eesti NSV maavarad.
3. Eesti NSV majanduses kasutatavad loomad ja taimed.
4. Üldine ülevaade muuseumi väljapanekuist.

* * *

Ed. Vilde muuseum Kadriorus.

EDUARD VILDE MEMORIAAL-MUUSEUM.

Aadress: Kadriorg, Koidula t. 34—1 tel. 311-95. Avatud iga päev kella 11—17. Välja arvatud esmaspäev.

Kirjanik Eduard Vilde memoriaal-muuseum asutati 1946. a. ning avatud külastajaile sama aasta augustikuus. Muuseum asub kirjaniku viimases korteris.

Muuseumis võib näha kuulsa Eesti rahvakirjaniku mitmekesist ja viljakat elu ja tegevust, tema teoste algupärandeid, käsikirju ja kirju, ajakirju ja ajalehti, millistes ta kaasa töötas; tema töötuba ja magamistuba on säilinud nii, nagu need olid kirjaniku elu ajal.

Muuseumis on ühtlasi avatud ka Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe kirjaniku-luuletaja Johannes Vares-Barbaruse memoriaal-näitus.

Korraldatakse ekskursioone teemal: „Kirjanik Eduard Vilde elu ja tegevus".

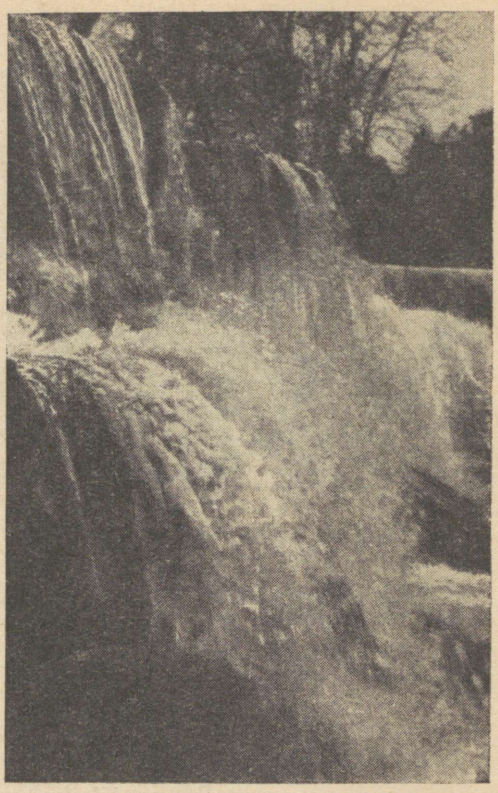

Keila juga.

MARŠRUUDID TALLINNA ÜMBRUSSE

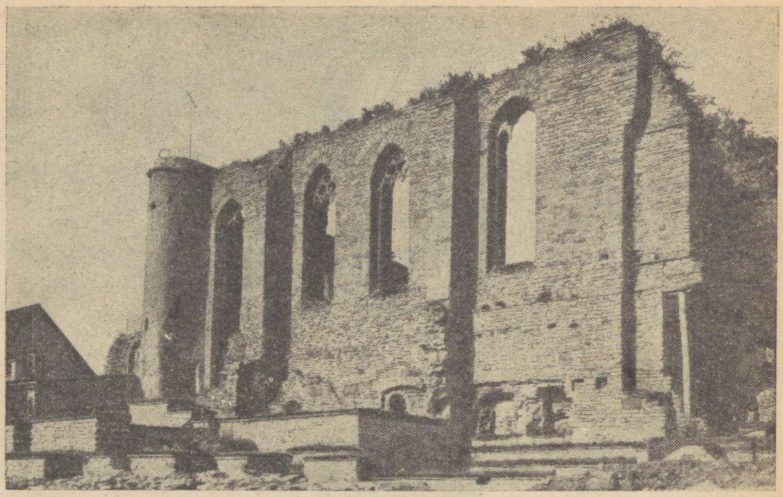

Pirita (Birgitta) kloostrikiriku varemed (tagakülg).

EKSKURSIOON AUTOBUSEL TALLINN — PIRITA.

1. *Ekskursiooni eesmärk: tutvustada ekskursante Tallinna linna töörahva armastatud puhkekohaga — Piritaga ja selle kauni ümbrusega.*
2. *Kestus — 3 tundi.*
3. *Sõiduvahend — autobus.*

Kogu Tallinna ümbrusest (Nõmme, Rocca al Mare, Pelgurand) on Pirita töörahva armsaimaks puhkepaigaks. Maršruut läheb Pirita teed mööda piki lahe randa. Sõidame läbi kauni männimetsa ja näeme Pirita jõe suudmes uusi maalilisi Jahtklubi ja spordiselts „Kalevi" ehitisi. Ehitised ja klubi sadam ehitati 1948. a. suvel töörahva kätega Tallinna linna taastamistöödel. Üle jõe on näha Pirita (Birgitta) kloostri varemed. Klooster ehitati a. 1407. Põletati sõdurite poolt taganemisel a. 1577. Sõites üle jõe silla ja möödudes kloostri varemeist, sõidame maanteed mööda edasi plaažile. Rannas on paviljon, milles asub kohvik ja restoran. Paremat kätt Pirita teest kulgeb läbi männimetsa kaunis asfalteeritud ringtee. See on Pi-

rita maalilisemaid nurki. Sellel teel toimuvad suviti mootorratturite sportlikud võistlused. Üleliidulised esivõistlused toimusid siin 1948. ja 1949. a. Metsas asuvad laialipillatult ilusad suvilad, mis kodanliku Eesti valitsuse ajal kuulusid kapitalistidele. Praegu on neis aset leidnud lasteaiad ja puhkekodud. Mitte kaugel siit on näha kõrgendik, millel asetses kunagi eestlaste Iru linnus. Seda ringteed mööda Tallinna tagasi sõidul avaneb turistidele suurepärane vaade Tallinna linnale ja sadamale. Horisondil paistavad Toompea ehitised ja eriti ilusa siluetina eraldub Oleviste kirik oma kõrge terava torniga.

AEGVIIDU-NELIJÄRVE TURISMIBAAS.

(60 km. Tallinnast, 0,5 km Nelijärve raudtee-peatuselt).

Üks Tallinna töötajate armastatumaid väljasõidukohti puhkepäevadel on Aegviidu-Nelijärve. Aegviidu-Nelijärve — Jäneda loodus on tüüpiline moreenmaastik. Siinsed rohked künkad ja seljandikud vahelduvad järvede ja orgude ja looklevate jõgedega.

Aegviidu-Nelijärve Turismibaas asub maalilise Purgatsi järve kaldal, omades järvel eeskujuliku hüppetorniga ujulat ja järve kaldal käsipalliplatsi. Sajad inimesed veedavad siin oma puhkepäevi.

Eriti ilus on vaade Purgatsi järvele hilisõhtuil, kui järve kaldaile on üles seatud kümned turistide telgid ja põlevad lõkketuled.

Talvel on Aegviidu-Nelijärve Turismibaasi mägimaastikul head suusatamisvõimalused. Samas läheduses asub ka Turismibaasi suusahüppemägi.

Aegviidu-Nelijärve Turismibaas organiseerib jalutuskäike baasi lähemasse ümbrusse ja Jäneda Põllundustehnikumi õppemajandisse, korraldab ujumis- ja suusavõistlusi ja võtab vastu VTK norme.

*

Aegviidu-Nelijärve turismibaas.

HÄSTI VEEDATE OMA PUHKEPÄEVAD AEGVIIDU-NELIJÄRVE TURISMIBAASIS!

Head sportimise võimalused 5 m hüppetorniga ujumisbassein, käsipalliväljak, matkad vaheldusrikkal maastikul marja- ja seenerikkas metsas, ekskursioonid Jäneda Põllundustehnikumi ja õhtud lõkketule ääres annavad puhkuseks kõik vajalikud eeldused.

Turismituusikute müüki, lepingute sõlmimist, teateid ja konsultatsioone annab ÜAÜKN Turismi Ekskursioonivalitsus Eesti NSV-s iga tööpäev: Tallinn, Rahukohtu 2—8, telefon 424—11.

*

TALLINN — KIISA — JÕGISOO — KEILA — TALLINN.

Maršruudi pikkus — 15 km jalgsi. Kestus 1 päev või ööpäev. Maršruut tutvustab matkajaid Keila jõe nägusa keskosaga ja revolutsioonilise mälestusmärgi — „Uku" majaga.

Kiisa (25 km Tallinnast kitsarööpmelisel raudteel). Rong väljub Tallinnast hommikul. Kes soovivad ööbida looduses, väljuvad juba eelmisel õhtul.

Kiisa on tuntud suvituskoht Keila jõe ääres. Jõeorg on ümbritsetud künkliku metsase maastikuga. Matk jätkub mööda Keila jõe orgu kuni Jõgiste külani. Metsas on rikkalikult marju ja seeni.

Jõgisoo külas (9—10 km Kiisalt, 1 km maanteest) on turistidel soovitav tutvuda „Uku" majaga. Selles majas toimus 1921. a. EKP II kongress Viktor Kingissepa juhtimisel. Talumaja keldriruumis töötas pikemat aega üks kommunistliku partei põrandaaluseid trükikodasid.

Jõgisoolt Keilasse võib minna kahte teed mööda: piki jõekallast või mööda Keila maanteed.

Keilasse on Jõgisoolt maantee kaudu 6 km, sealt võivad turistid tagasi Tallinna sõita rongil.

TALLINN — VÄÄNA — KEILA-JOA — KLOOGA — TALLINN.

Maršruudi pikkus 20 km. jalgsi. Kestus 1 päev või ööpäev.

Vääna tuleb sõita kitsarööpmelisel raudteel. Rong väljub Tallinn-Väike jaamast hommikul, kuid kes soovivad ööbida looduses, võivad väljuda Tallinnast õhtul. Väänast matkata Keila-Joale (9 km).

Keila-Joa on kaunimaid kohti Tallinna ümbruses. Jõgi on siin rikas saarekestest, mille vahelt voolavad jõevood veidi kaugemal langevad 70 m laiuselt pahkmelisest paekaldast 5 m kõrguselt alla, moodustades vägeva joa. Joa ümbruses asub laiaulatuslik park ja loss.

Keila-Joalt jatkavad turistid matka lääne suunas läbi metsa mere äärde. Mööda randa, läbides Laulasmaa ja mööudes Trepiojast jõuavad turistid Kloogale.

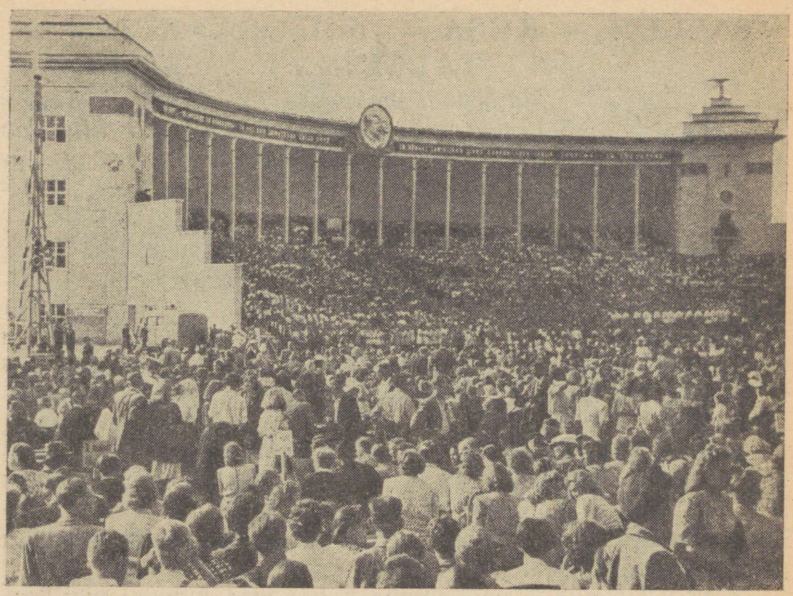

Üldlaulupidu Tallinnas.

Klooga. Lahepere lahe ääres asub kaunis Klooga suvitusrand. Rannast 3 km kaugusel läbi metsa on Klooga raudteejaam. Siin, Klooga metsas, asus Saksa fašistliku okupatsiooni ajal üks sakslaste surmalaagreid, kus saksa fašistid enne põgenemist hukkasid kuni 2000 nõukogude inimest. Kloogalt võivad turistid Tallinna tagasi sõita rongiga.

ÕPPIGE TUNDMA OMA KODUMAAD!

Kasutage soodsaid võimalusi sõiduks ja matkamiseks meie kodumaa kaunimatesse kohtadesse, nagu KRIMMI, MUSTA MERE RANNIKULE, KAUKASUSE MÄGESTIKKU, kuurordilinnadesse; JALTASSE, SOTŠI, HOSTASSE, SUHHUMI, KISLOVODSKI, BATUMI, TEBERDASSE, meie pealinna MOSKVA, kangelaslinna LENINGRADI, RIIGA jm., vastavalt soovidele ning ajale.

VEETKE OMA PUHKUS MATKATES!

KINDLUSTAGE OMA SÕIT ETTETELLIMISEGA JUBA TÄNA!

*

TURISMITUUSIKUTE TASUMISEL SOODUSTUSED!

TALLINNA TURISMIBAAS —

Pikk tn. 71, telef. 428-12 —

võimaldab odavahinnalist ööbimist, toitlustamist ja kultuurilist teenindamist kõigile ekskursioonidele ja Tallinna külastajaile, korraldab ekskursioone Tallinna linnas, käitistes ja muuseumides igal ajal vastavalt tellijate soovidele.

Igal ajal odavahinnalised autobuse väljasõidud Tallinna lähistele ja Eesti NSV piires.

ASUTISTE TELEFONID

*

EK(b)P Keskkomitee	telefon	317-17
ELKNÜ Keskkomitee	„	311-43
ENSV Ülemnõukogu Presiidium	„	316-71
ENSV Ministrite Nõukogu	„	309-41
Ehitusmaterjalide Tööstuse Ministeerium — Harju 45	„	428-28
	„	428-29
Haridusministeerium — Tõnismägi 11	„	420-43
	„	420-44
Kalatööstuse Ministeerium — Vana Posti 7	„	422-70
Kaubandusministeerium — Lauristini 8-b	„	427-00
Hulgibaas — Suur-Karja 13	„	422-27
	„	422-29
Kinematograafia Ministeerium — Olevimägi 14	„	435-67
Kohaliku Tööstuse Ministeerium — Suur-Karja 19	„	431-85
Kohtuministeerium — Lossi plats 7	„	310-93
Kommunaalmajanduse Ministeerium — Rahukohtu 1	„	313-23
Metsamajanduse Ministeerium — Toompuiestee 16	„	439-07
Metsatööstuse Ministeerium — Falkpargi 4	„	438-41
Põlevkivi- ja Keemiatööstuse Ministeerium — Gonsiori 48	„	425-11
Põllumajanduse Ministeerium — Lai 39/41	„	425-46
Rahandusministeerium — Kohtu 8	„	426-50
	„	310-78
Riigikontrolli Ministeerium — Lauristini 10-a	„	315-82
Sotsiaalkindlustuse Ministeerium — Võidu puiestee 5	„	445-03
Sovhooside Ministeerium — Tatari 43	„	426-45
	„	449-00
Tervishoiu Ministeerium — Sakala 36	„	443-21
Toiduainete Tööstuse Ministeerium — Kiriku 6	„	308-70
Välisministeerium — Kohtu 1	„	317-45
ENSV Ministrite Nõukogu Riiklik Plaanikomisjon — Toompea loss	„	308-50
Arhitektuuri Valitsus — Kohtu 12	„	300-39
Autotranspordi Peavalitsus — Tatari 1	„	448-68
Inventariseerimise Büroo — Kinga 6	„	446-49
Kehakultuuri- ja Spordikomitee — Lai 34	„	443-10
Kalakombinaadi Keskus — Pikk 52	„	443-08
Kultuurhariduslike Asutiste Komitee — Tõnismägi 9	„	423-08

Kunstidevalitsus — Võidu väljak 4 . . . . . telefon 437-64
Raadiokomitee — Kreutzwaldi 14 . . . . . „ 306-22
Riiklik Kindlustusvalitsus — Valli 4 . . . . . „ 432-43
Polügraafiatööstuse, Kirjastuste ja Raamatukaubanduse Valitsus ENSV Ministrite Nõukogu juures — Pärnu mnt. 10 . . . . . „ 430-68
Riiklik Töö-Hoiukassade ja Krediidi Valitsus — Kinga 1 . . . . . „ 313-38
Vabariiklik Sõjakomissariaat . . . . . „ 444-06
Tööjõureservide Valitsus — Tatari 15 . . . . . „ 314-79
Tööonduslike Kooperatiivide Peavalitsus — Vana Posti 2 . . . . . „ 445-25
Tööonduslike ja Tarbijate Kooperatiivide Peavalitsus — Lai 34 . . . . . „ 448-05
ÜAÜKN Puhkekodude, Sanatooriumide ja Kuurortide Valitsus — Rahukohtu 2 . . . . . „ 310-15
Aadressbüroo — Olevimägi 16 . . . . . „ 443-05
Aeroport — Tallinn-Ülemiste . . . . . „ 309-45
„ 306-56
„Eesti Bolševik" — Võiduväljak 7 . . . . . „ 314-00
„Eesti Naine" — Säde 1 . . . . . „ 424-80
„ENSV Teataja" — Toompea loss . . . . . „ 423-45
„Fotoleht" — Pikk 40 . . . . . „ 443-85
„Kehakultuur" — Lai 34 . . . . . „ 445-22
„Stalinlik Noorus" — Kreuksi 20 . . . . . „ 448-01
„Harju Elu" — Rataskaevu 10 . . . . . „ 433-64
„Noorte Hääl" — Pikk 40 . . . . . „ 427-62
„Nõukogude Õpetaja" — Pikk 40 . . . . . „ 433-18
„Pravda" esindus — Suur-Karja 18 . . . . . „ 445-17
„Rahva Hääl" — Pikk 2 . . . . . „ 311-33
„Sirp ja Vasar" — Pikk 58 . . . . . „ 432-46
„Sovetskaja Estonia" — Pikk 40 . . . . . „ 446-83
„Talurahvaleht" — Pikk 2 . . . . . „ 307-96
„Õhtuleht" — Pikk 58 . . . . . „ 439-68
Ajalehtede Kirjastus — Rataskaevu 2 . . . . . „ 426-38
ENSV Ametiühingute Nõukogu — Tõnismägi 10 . . „ 438-62
VSÜ „Kalev" — Pärnu mnt. 41 . . . . . „ 423-02
Riiklik Autoinspektsioon — Lennuki 17 . . . . . „ 300-44
S/S „Dünamo" — Pikk 37 . . . . . „ 434-50
Eesti Tarbijate Kooperatiivide Vabariiklik Liit (ETKVL) — Narva 27 . . . . . „ 425-60
Kino „Forum" — Narva mnt. 15 . . . . . „ 304-67
„ „Kopli" — Vene-Balti 62 . . . . . „ 05/12
„ „Lembitu" — Kopli 8 . . . . . „ 440-67
„ „Oktoober" — Viru 4 . . . . . „ 441-43
„ „Partisan" — Paldiski mnt. 25 . . . . . „ 440-66
„ „Pioneer" — Viru 10 . . . . . „ 441-35
„ „Viktooria" Nõmme — Pärnu mnt. 326 . . . „ 04/186
Linna Komandant — korrapidaja . . . . . „ 434-67
Loomakasvatuse ja Piimaühistute Liit ENSV-s — Merepuiestee 17 . . . . . „ 311-58

Maanteede Valitsus — Sügise 2 . . . . . telefon 438-42
PKRV Vabariiklik Raamatukaubanduse Kontor
— Pärnu mnt. 10 . . . . . „ 438-43
„Palace" hotell, üleliiduline A/S „Inturist" — Võiduväljak 3 . . . . . „ 430-98
„ 430-99
„ 445-40
Pioneeride Palee — Veetorni 4 . . . . . „ 439-69
Eesti Riiklik Kirjastus — Pärnu 10 . . . . . „ 421-00
Eesti NSV Prokuratuur — Vismari 7 . . . . . „ 315-99
Tallinna Linna Prokurör — Vismari 7 . . . . . „ 310-92
Kalinini rajooni I jsk. Rahvakohus — Rahukohtu 3 „ 448-81
Kalinini rajooni III jsk. Rahvakohus — Rahukohtu 5 „ 448-81
„ „ IV „ „ — Lossi plats 7 . . . . . „ 446-86
Keskrajooni I jsk. Rahvakohus — Rahukohtu 3 „ 447-67
„ II „ „ — Rahukohtu 3 „ 443-87
„ III „ „ — Rahukohtu 5 „ 446-63
Mererajooni I jsk. Rahvakohus — Rahukohtu 3 „ 449-81
„ II „ „ — Rahukohtu 3 „ 448-60
Nõmme rajooni rahvakohtus — Nõmme, 21. juuni pst. 65 . . . . . „ 04/460
Raasiku-Keila jsk. Rahvakohus — Rahukohtu 3 . . „ 420-40
Saun „Bassein" — Aia 3 . . . . . „ 435-01
„ „Kopli" — Vene-Balti 61 . . . . . „ 05/104
„ „Kalma" — Vana-Kalamaja 9-a . . . . . „ 433-62
„ — Raua 29 . . . . . „ 304-83
„ — Tulbi 6 . . . . . „ 432-16
„ — Veerenni 15 . . . . . „ 445-68
„ — Nõmme, ... „ 04/66
Tallinna Linna TSN Täitevkomitee — Raekoja plats 1 . . . . . „ 424-17
Kesklinna rajooni TSN Täitevkomitee — Pärnu mnt. 9 . . . . . „ 449-24
Kalinini rajooni TSN Täitevkomitee — Niine 2 . . „ 445-82
Mererajooni TSN Täitevkomitee — Narva mnt. 13 „ 315-24
Nõmme rajooni TSN Täitevkomitee — Nõmme, Jaama 11 . . . . . „ 04/537
Tallinna Polütehniline Instituut — Vene-Balti 16 . „ 303-45
Tallinna Ümbruse Tarbijate Kooperatiiv — Rüütli 14 „ 306-49
Teaduste Akadeemia Presiidium ENSV-s — Kohtu 6 „ 431-04
Tallinna Telefonivõrk — Vene 30 . . . . . „ 302-66
J. Tompi nim. Keskkultuurihoone — Pikk 26 . . . „ 317-30
Trükikoda „Kommunist" — Pikk 2 . . . . . „ 426-33
„ „Oktoober" — Tartu mnt. 49 . . . . . „ 311-40
„ „Punane Täht" — Pikk 54/56 . . . . . „ 301-85
„ „Tööstustrükk" — Sügise 14 . . . . . „ 434-34
„ „Ühiselu" — Pikk 42 . . . . . „ 443-20
Tuletõrje Valitsus ENSV — kodukeskjaamad: . . . „ 318-33
„ 318-31
„ 315-56

Turismi-Ekskursioonivalitsus — Rahukohtu 2—8 . .	telefon	424-11
Tallinna Turismibaas Pikk 71	„	428-12

Teatrid.

Riiklik teater „Estonia" — Estonia puiestee 6 . . .	„	433-37
	„	444-24
Riiklik Vene Draamateater — Võidu väljak 5 . . .	„	437-16
Eesti NSV Riiklik Filharmoonia — Estonia puiestee 6	„	444-44
	„	446-85
Tallinna Riiklik Draamateater — Pärnu mnt. 5. . .	„	420-65

Telegraaf, post.

Kesktelegraaf — Vene 9	„	318-35
Peapostkontor — Suur-Karja 20	„	423-48

Pangad.

NSVL Riigipanga Eesti Vabariiklik Kontor — Võidu puiestee 3	„	319-90
	„	319-97
Eesti Vabariiklik Kommunaalpank — Suur-Karja 7	„	424-12
NSVL Põllumajanduse panga Eesti Vabariiklik Kontor — Võidu puiestee 1	„	314-99
	„	424-07

Raamatukogud.

Eesti NSV Riiklik Avalik Raamatukogu — Kohtu 1	„	445-58
Tallinna Keskraamatukogu — Võidu puiestee 4 . .	„	430-85
Tallinna I haruraamatukogu — Tartu mnt. 72—2 .		
„ II „ — Kopli, Bekkeri 4—16 . . .	„	05-21
„ III „ — Ristiku 17—59		
„ IV „ — Tööstuse 1 . .		
„ V „ — Nõmme, Õie 12	„	04-596
„ VII „ — Uus-Sadama 11-a . . .		
„ VIII „ — Viimsi tee 16		

Haiglad.

Tallinna I haigla — Liiva tn. 18/20	„	434-72
	„	435-83
Tallinna II Haigla — Tõnismägi 5-a	„	307-23
	„	422-83
Tallinna III Haigla — Vismari 15	„	307-30
Sisehaiguste Haigla — Liiva 18/20	„	433-25
Nakkushaigla — Magasi 29	„	433-48
	„	317-25
Tallinna Vabariiklik Lastehaigla — Narva 6-a . . .	„	308-47

Krooniliste Haigete Haigla — Tartu mnt. 24 . . . . telefon 300-07
Närvihaigete Haigla — Leineri 15 . . . . . „ 307-04
Nõmme I Kopsutuberkuloosi Haigla — Nõmme, Turba 9 . . . . . „ 04/551
Vaimuhaigete Haigla — Paldiski 52 . . . . . „ 433-54
Toompea Raviasutiste Valitsuse Haigla — Pärnu mnt. 102 . . . . . „ 443-41
„ 449-87

Polikliinikud.

Tallinna I Polikliinik — Hariduse 6 . . . . . „ 428-65
Kiirabijaam — 03/ valve „ 433-44
— 431-23
Hariduse 6
Laste Polikliinik — Hariduse 6 . . . . . „ 441-02
Nõmme Polikliinik — Nõmme, Apteegi Põik 4 . . . „ 04/24
Linna Riiklik Sanitaarinspektsioon — Kinga t. 6 . . „ 434-01

Restoranid ja sööklad.

„Gloria" — Müürivahe 2 . . . . . „ 422-46
„Ekspress" — Maakri 15 . . . . . „ 315-67
„Hiiu" — Nõmme, Pärnu mnt. 370 . . . . . „ 04/111
„Kuning", toidubaar nr. 2 — Vene 2 . . . . . „ 448-61
„Laine", kohvik-restoran — Raekoja plats . . . . „ 439-05
„Linda", toidubaar nr. 3 — Paldiski 8 . . . . . „ 439-82
„Lootus" — Tartu 22 . . . . . „ 303-57
„Pirita Omnibuse jaam" — Pirital . . . . . „ 06/73
„Tartu" — Tartu mnt. 12 . . . . . „ 00/219
Söökla „Turg" Tartu mnt. 51 . . . . . „ 309-40
Söökla nr. 2 — Juurdeveo 5 . . . . . .
Söökla nr. 28 — Müürivahe 46 . . . . . .

Hotellid.

„Palace", üleliiduline A/S; „Inturist" — Võidu väljak 3 . . . . . „ 430-98
„Belgia" — Soo 46 . . . . . „ 421-40
„Bristol" — Rataskaevu 7 . . . . . „ 436-88
„ 438-65
„Euroopa" — Viru 24 . . . . . „ 440-49
„Imperial" — Nunna 12 . . . . . „ 440-47
„Kopli" — Kopli 2-a . . . . . „ 427-61
„Riga" — Kopli 14-a . . . . . „ 440-61
Ühiselamu — Lai 49 . . . . . , ... „ 440-60
Tallinna Linna Hotellitrust — Mundi 3 . . . . . „ 440-46
Tallinna Turismibaas — Pikk 71 . . . . . „ 428-12
Aegviidu-Nelijärve Turismibaas — Nelijärve . . . Aegviidu 5

SISUKORD.

Lk.

Lühiülevaade Tallinna ajaloost 7

I. Linna tekkimine 7

II. Feodalismi ajastu XIII sajandist kuni XIX sajandi keskpaigani 13

1. Feodaalse killustumise ajajärk (1219—1558) 13
2. Pärisorjuse kindlustamise ja Eesti pärast peetavate võitluste ajajärk (1558—1710). 33
3. Tallinn Vene aadli-impeeriumi koostises XVIII sajandil 41
4. Feodalismi kriisi ja kapitalismile ülemineku ajajärk (XIX sajandi algupoolel) 47

III. Kapitalismi ajastu 53

1. Kapitalismi arenemise ajajärk (XIX sajandi teisel poolel) 53
   Kodanlik-rahvuslik liikumine. Töölisliikumise algus
2. Imperialismi ja kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärk (XIX sajandi lõpust — 1917. a. märtsini) 58
3. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamine ja teostamine Eestis (1917. a. märtsist — 1918. a. veebruarini. 70
4. Välismaise sõjalise interventsiooni ja kodusõja ajajärk Eestis (1918—1920 veebruarini) 74
5. Kodanluse diktatuuri ajajärk (1920—1940) 77

IV. Sotsialismi ajastu 85

1. Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik NSV Liidu koosseisus (alates 1940. a.) 85

V. Tallinna linna rekonstruktsioon ja taastamine . . . 87

VI. Ekskursioonilisi objekte 102

1. Tallinna ajaloolisi vaatamisväärsusi 102
2. Ekskursioone Tallinnas 123
3. Ekskursioone Tallinna muuseumidesse 130
4. Puhkepäeva maršruudid Tallinna ümbrusse . . . 135

VII. Teatematerjal 141

Koostaja E. Reim

Vastutav toimetaja J. Puh

Keeleline toimetaja K. Laane

Tehniline toimetaja K. Einberg

Ladumisele antud 18. VII 1949. Trükkimisele antud 20. I 1950. Trükipoognaid 9,25. Paber 56×79 1/16. Tiraaž 5000 eks. MB-00816.
Tellimise nr. 1253. Trükikoda „Sakala" Viljandi, Lossi t. 26/31.

На эстонском языке.

Путеводитель по Таллину.

RBL. 6.—

A-18291

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00504614 1